

ՀՀ ԳԱԱ Հ. ԱՃԱՌԵԱՆԻ ԱՆՌԻԱՆ ԼԵԶՈՒԻ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ՅԱԿՈԲ ՉՈԼԱՔԵԱՆ

ԱԻԱՆԴԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
(կանոնակարգ եւ խնդիրներ)

ԵՐԵՒԱՆ - 2016

ՀՏԴ 811.19

ԳՄԴ 81.2Հ

Չ 730

Ուսումնասիրութիւնը հրատարակութեան երաշխաւրուած է ՀՀ
ԳԱԱ Հ. Աճառեանի անուան լեզուի ինստիտուտի գիտական
խորհուրդին կողմէ:

Լոյս կը տեսնէ Գալուստ Կիւլպէնկեան Հիմնարկութեան

FUNDAÇÃO
CALOUSTE GULBENKIAN
COMUNIDADES ARMÉNIAS

60
ANOS

Հայկական բաժնի աջակցութեամբ

Չոլարեան Յակոբ

Չ 730 Աւանդական Ուղղագրութիւն: Կանոնակարգ եւ խնդիրներ.-
Երեւան: Հեղ. հրատ., 2016.-168 էջ:

Գիրքը կը ներկայացնէ հայերէնի աւանդական ուղղագրութեան
կանոնակարգին արդի պատկերը՝ կանոնական ու զարտուղի պարա-
գաները, կը նշէ գրութեան երկձեւութիւնները, կը հաստատէ ընդու-
նելի տարրերակները, քննութեան առարկայ կը դարձնէ ուղղագրա-
կան կանոնակարգին հակասող պարագաները: Ուղղագրական ուղե-
ցոյց ըլլալու կողքին՝ համապարփակ պատկերն է աւանդական
ուղղագրութեան բոլոր երեսներուն:

Նախատեսուած է լեզուաբաններուն, աւանդական ուղղագրութ-
եամբ գրողներուն, ուսուցիչներուն, աշակերտութեան եւ ուսանողութ-
եան, հայերէնի տարրական քերականութեան ծանօթ բոլոր հետա-
քրքրուողներուն համար:

ՀՏԴ 811.19

ԳՄԴ 81.2Հ

ISBN 978-9939-0-2049-5

© Չոլարեան Յակոբ, 2016

ՆԵՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆ

Աշխարհաբար հայերէնը զլիսաւրաբար ժառանգեց զրաբարի ուղղագրութիւնը (դասական), այսինքն՝ բառը արտաքերեց նոր հայերէնի հնչիւնական համակարգին համաձայն, բայց զայն արձանագրեց իր պատմական տարազով, իսկ որոշ պարագաներու մշակեց նոր հայերէնի յարմարող գրելաձեւ։ Ասիկա աւանդական ուղղագրութիւնն է։

Ի դեպ, ուղղագրութեան կապակցութեամբ յաճախ իբրեւ նոյնանիշ բառեր կ'ընկալուին մեսրոպէան, դասական եւ աւանդական բառերը։ Մինչդեռ այդպէս չէ։ Բառացի ըլլալով՝ մեսրոպէան ուղղագրութեան ինչպիսին ըլլալը չենք գիտեր, որովհետեւ մեր զրականութեան առաջին դարերէն հասած բաւականաշափ ձեռագիրներ չունինք։ Դասական կը կոչենք մեր հնագոյն վիմական արձանագրութիւններուն եւ մատեաններուն, ձեռագիրներուն ու վերընդօրինակուած մատեաններուն զրութեան պատկերը։ Աւանդականը առաջինը չեր կրնար ըլլալ, ոչ ալ երկրորդը, որովհետեւ դասականը ոչ թէ տառացիօրէն որդեգրուեցաւ աշխարհաբարի կողմէ, այլ անոր հիման վրայ ձեւաւրուեցաւ, չկարենալ ձերբազուելէ դասականն եկող երկանութիւններէ ու միջին հայերէնեան գրելաձեւերէ, երբեմն ալ աշխարհաբարի երեւոյթները իրովի տարագելէ։

Ահաւասիկ այս վերջինն է, որ իբրեւ աշխարհաբար հայերէնի երկու ձիւղերուն միասնական ուղղագրութիւն՝ գործեց մինչեւ 1922-ի ուղղագրական ռեֆորմը, որով դատապարտուեցաւ ի գործ դրուելու արտաքին Սփիլոքի մէջ միայն։ Խորհրդային Հայաստանի մէջ 1940-ին ձեւաւրուած նոր ուղղագրութիւնը չկրցաւ հայերէնի համար ընդհանրական դառնալ եւ պայմանակնօրէն կոչուեցաւ հայաստաննեան ուղղագրութիւն։

Ճիշդ չէ մեր ուղղագրելու երկու կերպերը կոչել արեւմտահայերէնի եւ արեւելահայերէնի ուղղագրութիւններ, անկախ այն փաստէն, որ աւանդական ուղղագրութիւնը առաւելաբար արեւմտահայերէնի համար կիրարկելի է ներկայիս,

իսկ նոր ուղղագրութիւնը՝ արեւելահայերէնի: Աւանդականը կը փորձէ մատչելի դառնալ, նորը կը ստեղծէ իր աւանդութիւնները. անջրալետը աւելի կը լայննայ, որովհետեւ ուղղագրութեան կանոնակարգերու տարբերութիւնը բնականաբար ազդած է ու պիտի ազդէ գրական երկու լեզուներուն զարգացման միտումները տարբեր ուղղութեամբ ուղղորդելու իրավիճակին վրայ: Գրական լեզուի երկու տարբերակներուն ինքնարեր մերձեցման, բնական փոխներգործման ու համընթաց զարգացման հիմքը ուղղագրութեան նոյնացումն է: Ասիկա ազգային գերխնդիր է:

Աւանդական ուղղագրութեան կանոնակարգը, հասկնալի է, չի կրնար հիմնուիլ միայն գիր-հնչիւն համապատասխանութեան օրէնքին, այսինքն՝ արտասանութեան եւ գրութեան նոյնութեան վրայ (*աման, իսաղաղ, մինակ, աշխատիլ*): Հոն նկատի կ'առնուին տարբեր օրէնքներ եւս, որոշելու համար, թէ տուեալ պարագային ո՞ր գիրը կամ տառակապակցութիւնը պէտք է գործածել տուեալ բարի գրաւոր աւանդական պատկերը ճիշդ տալու համար: Այսպէս

- Դիրքային օրէնքներ. կարեւոր է գիտնալ, թէ ի՞նչ հնչիւնական շղթայի մէջ կը գտնուի տուեալ հնչինը եւ բարի ո՞ր վանկին մէջ. օրինակ՝ «վ» հնչիւնը ա եւ ե ձայնաւորներէն ետք միշտ ու է՝ նաև, սաւան, սեւ, բեւեռ. ձայնաւորներէն առաջ ու է՝ Սսոռուած, սսոռւեր, նուեր, կոռուիլ. ո ձայնաւորէն ետք զ՛ է՝ ով, ովկիանոս, կով, իսկ բառակզբի «վօ» ձայնային կապակցութիւնը ու է՝ ողնի, որդի, որ: Գերեզմանն բառին մէջ «է» հնչիւնը ե է, որովհետեւ արմատական բառերու նախաշեշտ դիրքին միշտ ե կը գրուի եւ ոչ է, իսկ բազէ բառին մէջ է է, որովհետեւ բառավերջին միշտ է կը գրուի:

- Հնչիւնափոխական օրէնքներ. օրինակ՝ ինչպէ՞ս որոշել շեշտակիր փակ դիրքի է-ն եւ ե-ը. ածանցումի եւ բարդումի ատէն «է» հնչիւնը ի դառնալու պարագային է է՝ զիտուն, զիտնական, զիտնալ, ուրեմն՝ գէտ, իսկ չհնչիւնափոխուելու պարագային է է՝ գետակ, գետահուն, գետաձի, ուրեմն՝ գէտ:

- Զեւաբանական օրէնքներ. օրինակ, եթք բացառականի հոլովամասնիկ է, ուրեմն է է՝ ծառէն, ծառէս, ծառէդ. եթք բայի անկատար ձեւ է, ուրեմն է է՝ կը գրէի, պիտի գրէիր, գրէր:

- Բառակազմական օրէնքներ. օրինակ՝ վազվզել բառի երկրորդ վ-ն կը բացատրուի բառին կրկնաւոր ըլլալու հանգամանքով՝ վազ-վազել, չէզոր բառի գրութիւնը՝ չէ զ-որ կապակցութեան կցումով եւ այլն:

- Իմաստաբանական օրէնքներ, օրինակ՝ մումուլ ու մրմրուլ, հօս ու հոս, գետ ու գէտ նմանաձայն զոյգերուն եւ անոնց-մէ կազմուած բաղադրեալ բառերուն գրութիւնը կ'որոշուի խօսքին մէջ իրենց արտայայտած իմաստով միայն:

- Ծագումնաբանական օրէնքներ. օրինակ՝ բառասկիզբին հ-ի փոխարէն շատ բառերու պարագային յ, մասամբ իբրեւ գրաբարի ի> նախդիրի քարացում՝ յառաջ, յանձնել, յետին. Բառին մէջ շատ բառերու պարագային ո-ի տեղ օ, իբրեւ գրաբարի առ երկբարբառի պարզացում՝ աւր-օր, տաւն-տօն:

Աւանդական ուղղագրութիւնը գերծ չէ թերութիւններէ, որոնք կու գան ինչպէս հին լեզուէն, այդպէս ալ լեզուական նոր երեւոյթները ուղղագրելու որդեգրուած կերպերէն: Զարտուղութիւններ, հակասութիւններ, բազմաձեւութիւններ, ուսուցման ու իրացման չափազանց դժուար պարագաներ կը խանգարեն կանոնակարգումը: Սփիտքահայ քերականներ եւ ուսուցիչներ խուսափած են համակարգային բարեփոխութիւններ առաջարկելէ ու կիրարկելէ, այն համոզումով, որ լեզուական գերատեսչութեան մը բացակայութեան պայմաններուն տակ որեւէ առաջարկ կընայ նոր երկձեւութիւն մը ստեղծել: Հայ մամուլը, բառարանները, լեզուական ձեռնարկները, ուղղագրական ուղեցոյցները բաւարարուած են առանձին պարագաներու կապակցութեամբ ցոյց տալ թիւրն ու թերին եւ միօրինակացման ուղին հարթել, միշտ առաջնորդուելով աւանդականը պահելու հրամայականով, որովհետեւ ան ամենէն ապահով կռուանն է լեզուի տարբեր որակներու մերձեցման, լեզուական միութեան, լեզուի նախկին որակներուն հետ կապ հաս-

տատելու ու բազմաձեւութիւններու յորձանուտին մէջ չիյնալու համար:

Այս աշխատանքին նպատակն է.

ա.- Վերաշարադրել աւանդական ուղղագրութեան կանոնակարգի այն պարագաները, որ խնդիր չունին եւ իրենց գրութիւնը աներկբայօրէն կը բացատրուի հնչիւնական, հնչիւնափոխական, բառակազմական, ձեւաբանական, դիրքային, իմաստաբանական եւ ստուգաբանական գործօններով:

բ.- Նշել ուղղագրական հին ու նոր երկձեւութիւնները եւ հաստատել շատերու կողմէ ընդունելի տարբերակը: Որոշ պարագաներ պահանջած են լայն քննութիւն: Ոճական ու իմաստային իւրայատկութիւններով պայմանաւորուած որոշ երկձեւութիւններ նկատած ենք բնական եւ ընդունելի:

գ.- Քննել աւանդական ուղղագրութեան կանոնակարգը խանգարող զարտուղութիւնները, հակասութիւնները, ոչ մէկ օրինաչափութեամբ բացատրուող, ուսուցման ու իւրացման չափազանց դժուար պարագաները, որոնց մասին յաճախ գրուած է մամուլին մէջ, խօսուած է ուսուցչանոցներու մէջ, իսկ որոշ պարագաներու անցած նախընտրելի ձեւի մը կիրարկումին: Այս հարցերուն մօտեցած ենք երկու ձեւով.

- Հաստատած ենք որոշ առաջարկներ, որոնք գոյութիւն ունեցող գրելաձեւը հայերէնի դասական ուղղագրութեան խորթ համարելով՝ անհրաժեշտաբար կը փոխարինեն զայն համակարգի մէջ մտնող ուրիշ գրութեամբ: Ասոնք որոշ ընդունելութիւն ունեցած են գրական առօրեային մէջ, ինչպէս՝ բարբառային եւ օտար բառերու մէջի է-ն՝ ե-ով կամ բառավերջի օ-ն ո-ով փոխարինելու պարագաները:

- Բաւարարուած ենք ոչ մէկ օրինաչափութեամբ բացատրուող գրելաձեւերը օրինաչափութեան մը տակ դնելու կամ ուղղագրական հակասութիւնները վերացնելու առաջարկները ներկայացնելով ու քննութիւն կատարելով, ինչպէս է-ի հնչիւնափոխութեան ոլորտէն բոլորովին դուրս մնացած շեշտակիր փակ դիրքի է-ն՝ ե-ով փոխարինելու, կամ բազմավանկ բա-

ոերու աւարտին արտասանուող յ-ի թուաքանակի աճի պայմաններուն տակ՝ անձայն յ-ն զեղչելու առաջարկները: Ասոնք քննարկման արժեք ունին ու հաւանաբար մտածել տան միասնական ուղղագրութեան մը ճանապարհը հարթելու մասին:

Այստեղ բնականաբար խօսք կը բացուի այն զուգաձեւութիւններուն մասին, որ կան աւանդական եւ նոր ուղղագրութեանց միջեւ՝ առանց կապ ունենալու նոր ուղղագրութիւնը աւանդականէն զատորոշող կանոնակարգին հետ, ինչպէս՝ արձագանգ-արձագանք, փնտռել-փնտռել, փափաք-փափաք, բամպակ-բամբակ, ձիշտ-ձիշտ, փուճ-փուճ, ծղրիթ-ծղրիթ, գձուճ-գծուճ, վոհմակ-վոհմակ եւ այլն: Սփիտքի մէջ գոնէ այս բառերը միօրինակացնելու փորձերը նոր զուգաձեւութիւններով ծանրաբեռնած է աւանդական ուղղագրութիւնը, անգամ մը եւս շեշտելով, որ ամէն տեսակի միօրինականացում կարելի է ապահովել միասնական ուղղագրութեան մը կանոնակարգով միայն:

Խուսափած ենք հարցի պատմութիւն կատարելէ ու յդումներով աշխատանքը ծանրաբեռնելէ: Մեր հիմնական յդումները, տուեալ բառը իբրեւ գլխաբառ կամ գլխաբառի տարբերակ ներկայացնելով, եղած են բառարանները (Հայկագեան, Աճառեան, Զահորկեան, Ղազարեան, Կռանեան, Աղայեան եւ այլն), որոնց մատենագրական ցանկը ներկայացուած է աշխատանքի վերջաւորութեան:

* * *

*

Աւանդական ուղղագրութեան մէջ Այբուբենը 38 տառ է, եւ տառերը կը ճանչցուին իրենց անուններով՝ այբ, բեն, զիմ... եւ ոչ թէ հնչիւններով, որովհետեւ մէկ հնչիւնի դիմաց մէկէ աւելի գրաւոր նշաններ (տառ կամ տառակապակցութիւն), իսկ մէկ գրաւոր նշանի դիմաց մէկէ աւելի հնչիւններ կան. ատոր կը նպաստէ նաեւ արեւմտահայերէնի գերազանցապէս խլազուրկ համակարգ ունենալու փաստն ալ. աշխատութեան մէջ տառա-

նշանը *զիր* կամ *տառ* որոշեալը ունենալու կամ պարզապէս իբրեւ տառ վկայակոչուելու պարագային՝ կարդալ անունով, ինչպէս *ա զիրը այք զիրը, ե-ին բառասկիզբի դիրքը եշին բառասկիզբի դիրքը*, բայց *ա հնչինը:*

Ստորեւ կը ներկայացնենք միեւնոյն հնչինը արտայայտող տառերն ու տառակապակցութիւները եւ կարգ մը հնչիւններու գրաւոր արտայայտութեան առանձին պարագաները.

Զայնաւորներ.

ա (այ), ը, է (ե), ի, օ (ն, ոյ), իւ, ու, էօ.

Կիսաձայններ.

յ (ե, ի, է)

Երկինչիւններ.

այ

եա, (յեա, եայ, յա, իա, յիա, իայ, էա)

եօ (եո, յո, յօ, իո, իոյ, իօ, էո)

իւ «յու»

ոյ (ույ)

ոյ (օյ)

է «եէ»

ն «վն»

Հնչինապէս նոյնացած բաղաձայններ.

բ-փ

զ-ք

դ-թ

ռ-լ

հ-յ

վ-ն-ու-ւ:

Ա.- ԶԱՅՆԱԻՈՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ԵՐԿԲԱՐԲԱՌՆԵՐՈՒ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒԸ

1.- Ա ձայնաւորք եւ անոր գրութիւնը իբրեւ ա եւ այ

Ա հնչիւնը հին հայերէնի մէջ արտայայտուած է միայն ա զիրով, նոյնպէս՝ նոր հայերէնի նոր ուղղագրութեան մէջ, իսկ աւանդական ուղղագրութեան համակարգ պահող նոր հայերէնի մէջ կ'արտայայտուի ա զիրով եւ այ կապակցութեամբ:

Այ կապակցութիւնը կը հանդիպի բառի բոլոր դիրքերուն եւ ունի երկու արժէք՝ երկինչիւն (*այր, զայլ, հայ*) եւ պարզ ա (*բահանայ, կը կարդայ*):

2.- Ա ձայնաւորք բառին սկիզբը եւ մէջը

Ա ձայնաւորք բառին սկիզբը եւ մէջը անշփոթելի է, կ'արտասանուի ա, կը գրուի ա, ինչպէս՝ *Արամ, Արարատ, առաւօս, աղբիր, զաղափար, հիւանդանոց, մարդահամար*:

Գրուող ու չարտասանուող ա-ի պարագայ չէ նկատուած նոր հայերէնի մէջ:

Ա-ը յօդակապ է, ունի բառակազմական արժէք եւ հանդէս կու գայ բարդ բառերու կազմութեան մէջ՝ *քար-ա-կոյտ քարակոյտ, զիր-ա-դարան զրադարան, տուն-ա-մերձ տնամերձ, գոյն-ա-զարդ գունազարդ*: Ունինք անյօդակապ բարդութիւններ եւս՝ *փողկապ, խաչքուռ, ջրկէժ, հրշէջ, շրերք* եւ այլն: Կան նաեւ յօդակապով եւ առանց յօդակապի տարբերակներ՝ *հօրառոյր/հօրքոյր, մօրաքոյր/մօրքոյր, երկրորդները խօսակցական: Սրեւելահայերը կը գործածեն քեռակին, իսկ արեւմտահայերը քեռկին ձեւերը:*

Ամէն բառի միջոցով ածականի գերադրական աստիճանը կը կազմուի երկու ձեւով. ամէն բառի բացառական հոլովի միջոցով՝ ամէնէն մէծ, ամէնէն գէշ, կամ ա յօդակապի միջոցով կազմուած բարդութեամբ՝ ամէնամէծ, ամէնագէշ: Գրաւոր լեզուին մէջ կը հանդիպինք ամէնայ մէծ, ամէնայ գէշ սխալագրութիւններուն:

Մեծ մասամբ (կարելի է ըստ մեծաւ մասամբ) կապակցութեան փոխարէն ոմանք կը գործածեն մեծամասամբ կազմութիւնը, որ ընթացիկ դարձած է:

Անձեռնմխելի բառը անյօդակապ է, սխալ ձեւ է անձեռնամիւլի:

3.- Ա յօդակապին տեղ է

Ա յօդակապը կրնայ փոխարինուիլ է գիրով: Այդ բառերը երկու խումբի մէջ կը մտնեն.

ա.- Բառեր, ուր ա յօդակապն ու առաջին բաղադրիչի վերջայանգ ի ձայնաւորը միաձուլուելով կու տան ե. ինչպէս *բարիա-գործ բարեգործ, բարեղէպ, բարեսէր, բարեսիտ, զարի-աշուր զարեջուր, զարետուն, զարեհաց, զինի-ա-գործ զինեգործ, զինետուն, զոտի-ա-պինդ զոտեպինդ, զոտեմարտ, հոգի-ազաւակ՝ հոգեզաւակ, հոգեհմայ, հոգեզմայլ, հոգեթով, ուկի-ազօծ ուկեզօծ, ուկեձոյլ, ուկեհատ, ուկեզոյն, որդի-ա-կորոյս որդեկորոյս, որդեզիր, դափնի-ա-պսակ՝ դափնեպսակ, դափնեկիր եւ այլն: Երկրորդ բաղադրիչը ա ձայնաւորով սկսող ածանց մը կրնայ ըլլալ, ինչպէս՝ մոլի-ազին՝ մոլեզին, մոլի-ական՝ մոլեկան, տարի-ական՝ տարեկան, ազի-աւոր ազեւոր, ոզի-աւոր ոզեւոր եւ այլն, կամ ուրիշ բառի մը սկիզբի ա-ն՝ *բարի-արար բարերար:**

բ.- Ա յօդակապի փոխարէն ե-ը հանդէս կու զայ իբրեւ յօդակապ: Ասիկա զարտուղի երեւոյթ մըն է ու կրնայ բացատրուիլ փոխազդեցական ու համաբանական գործօններով: Զարտուղի ձեւ ըլլալով հանդերձ՝ շարք մը բարդութիւններու մէջ արդէն կայուն է: Ունինք հետեւեալ պարագաները.

- **բաժին** բառէն՝ *բաժնեզին, բաժնեթուղթ, բաժնեկից, բաժնեմաս, բաժնեվճար, բաժնետէր, բաժնետիրական, բաժնետումս, առանց բացառութեան.*

- **հաշիր** բառէն՝ *հաշուեկշիռ, հաշուեմատեան, հաշուեմերենայ, հաշուեյարդար, հաշուետոմար, հաշուետու, հաշուեցոյց, հաշուեցուցակ, հաշուեփակ, հաշուեքննիչ, բայց քանի մը*

ուրիշներու մեջ ունինք ա յօդակապ՝ *հաշուագէտ, հաշուակալ, հաշուակցիլ, հաշուապահ: Հաշուարկ-ը* անյօդակապ է:

- **ծաղիկ** բառէն՝ *ծաղկեպսակ ու ծաղկեփունչ*, իսկ միւսերը միշտ ա յօդակապով՝ *ծաղկադաշտ, ծաղկազարդ, ծաղկահանդէս, ծաղկամշակութիւն, ծաղկանկար, ծաղկաշուր, ծաղկափոշի, ծաղկաքաղ, ծաղկավաճառ* եւ այլն:

- **դպիր** բառէն՝ *դպրեվանք, միայն, իսկ միւսերը ա յօդակապով՝ դպրաստուն, դպրանց, դպրապես:*

- **քար** բառէն՝ *քարեղար (քարի դար) քարեստախտակ (քարի տախտակ):*

- **խար** *արմատի խարեայ ձեւէն՝ խարեպսատիր, խարեքայ:*

- **այց** *արմատէն այցեսուն, այցեղին, բայց միւսերուն մեջ պահել ա, ինչպէս՝ այցագիր (վիզա), այցազեստ, այցամատեան, այցավայր, այցավճար:*

- **արծիւ** բառի նախնական ձեւն է *արծուի, ուրկէ՝ արծուենշան* ու *արծուեկիր* բարդութիւնները, որոնք կանոնական կերպով կազմուած են ի-ա կապակցութեան ձուլումով՝ *արծուիս-նշան*, բայց նոր հայերէնի մեջ բառը ունի *արծիւ* ձեւը, հետեւաբար՝ բարդութիւնները պէտք է կազմուին ա յօդակապով, ինչպէս *արծուարոյն, արծուարիթ, արծուանշան, արծուակերպ, արծուածանկ, արծուարեր* եւ այլն: Խուսափիլ նախկին ձեւերէն:

Ա-ի փոխարէն իբրեւ յօդակապ ե-ի գործածութիւնը տարածուող, բայց մերժելի երեւոյթ մը պէտք է համարել: Այդ բառերը ի+ա=է կազմութեան համարանութեամբ (*տարի-ական տարեկան*) սկսած են երեւիլ մանաւանդ ժամանակ ցոյց տուող բառերու պարագային. *օրական* եւ *ամսական* բառերուն փոխարէն կը հանդիպինք *օրեկան* եւ *ամսեկան սիսալ* ձեւերուն: Ումանք կու զան մեր դասական գրողներէն (*Զլապինդ եւ զլիսրաց* բառերուն փոխարէն *Զլեպինդ, զլիսրաց*՝ Դ. Վարուժան), կամ արեւելահայերէն ձեւէ մը *սիրեկան (սէր-ական սիրական)*. հետեւաբար պէտք է միշտ ա գրել եւ ոչ ե:

Գրել	Չգրել
ամսազուիխ	ամսնեզուիխ
ամսաթռշակ	ամսնեթռշակ
ամսական (ամիս-ական)	ամսնեկան
ամսավարձ	ամսնեվարձ
ամսավերջ	ամսնեվերջ
ամսավճար	ամսնեվճար
դարավերջ	դարենվերջ
դարաւոր (դար-աւոր)	դարեւոր
օրական (օր-ական)	օրեկան
զյիսքաց	զյիսեքաց
դարաւանդ (դար-աւանդ)	դարեւանդ
թաղակից	թաղեկից
միջնամատ (միջին-ա-մատ)	միջնեմատ
ջլապինդ	ջլեպինդ
ջլաբաց	ջլեբաց
սիրական	սիրեկան
Վարդավառ	Վարդեկառ /Վարդիկառ

4.- Ա եւ ե զիրերու երկձեւութեան այլ պարագաներ

- **Իրար/իրեր.** գրաբարի իրեար դերանունը պատմական հնչիւնափոխութեամբ տուած է իրար եւ իրեր: Բաղադրեալ ձեւերուն մեջ երկուքն ալ կը գործածուին՝ իրերամերժ-իրարամերժ, իրերահաւասար-իրարահաւասար եւ այլն, թէեւ իրար անկախ ձեւը ունի աւելի մեծ յաճախականութիւն: Թելադրելի է գործածել իրար ձեւը՝ իրարանցում, իրարամերժ, իրարահաւասար, իրարօգնութիւն, իրարայաջորդ իրարհասկացողութիւն եւ այլն:

- **Հերիսա/հարիսա.** երկրորդ տարբերակը արեւելահայերէնին յատուկ է:

- **Երախայ/երեխայ.** առաջինը արեւմտահայերէնի մեջ կը նշանակէ «չմկրտուած մանուկ»: Ոմանք կը մերժեն երեխայ տարբերակը, որ արեւելահայերէնի մեջ իմաստի ընդլայնում ու

լայն կիրարկութիւն ունի, «մանուկ՝ նորածինէն մինչեւ պատանի հասակ. զաւակ. մանկամիտ» իմաստներով: Արեւմտահայերէնի մէջ երախայ – երեխայ գոյզը կարելի է անշատել իբրեւ տարքեր բառեր իմաստային յատակ տարբերութեամբ:

- **Տրտնջալ/տրտնջել.** ալ լծորդութեան բնաձայնական շարք մը բայեր հանդէս կրնան զալ նաեւ ել լծորդութեամբ՝ առանց իմաստային տարբերակում ստեղծելու: Ասիկա հինէն եկող երեւոյթ մըն է անկասկած. Հայկագեան բառարան կու տայ տրտնջամ-տրտնջեմ, մոնշամ-մոնշեմ, բայց շշնջեմ, քրթմնջեմ, մրմնջեմ, վրնջեմ, խրինջեմ: Արեւելահայ բառարանները այս բոլորը կու տան ալ լծորդութեամբ, երկրորդաբար կամ իբրեւ հին ձեւեր՝ նաեւ ել լծորդութեամբ, իսկ արեւմտահայ բառարանները (Գաբամաճեան, Գայայեան) ասոնք կու տան միայն ել լծորդութեամբ. Կոանեան միայն ունի շշնջալ: Անկախ բառարաններէն՝ խօսակցականին մէջ թէքում կայ դէպի ալ-ը: Կրկնաւոր բնաձայնները միշտ եղած են ալ լծորդութեան բայեր մուսուալ, տոտուալ, խշխշալ եւ այլն:

- **Ելլել/Ելլալ.** ել լծորդութեան ն-ով սոսկածանցաւոր բայերը՝ խօսակցականին մէջ յաճախ կ'երեւին ալ-ով. ելլել՝ ելլալ, գտնել՝ գտնալ, իջնել՝ իջնալ, հեծնել՝ հեծնալ, մտնել՝ մտնալ, տեսնել՝ տեսնալ: Գրականը մերժած է այս ձեւերն ու անոնցմէ կախեալ խոնարհումը:

Կան քանի մը այլ բայեր եւս.

- **Երեւնալ/Երեւիլ/Երեւալ՝ տեսնուիլ, յայտնուիլ.** մեր բառարանները երեք տարբերակներն ալ կու տան: կ'երեւնամ... երեւցայ... երեւցիք թ. կ'երեւիմ... երեւցայ... երեւիք թ: Երեւիլ տարբերակը առաւելաբար կը գործածուի իբրեւ վերաբերական բառ, «կարծես» իմաստով. «Երեւի չէ վերադարձած, որ չհեռաձայնեց» «կ'երեւի հիւանդ է»: Երեւալ տարբերակը ունի նուազ գործածութիւն:

- **Թուիլ,** բայց ոչ թուալ. հետեւաբար կը թուի... թուեաս... թուիք թ: Զշփոթել թուել ներգործական բային հետ՝ կը թուէ... թուեց... թուէ:

- Ժպտիլ, բայց ոչ ժպտալ. հետեւաբար կը ժպտի... ժպտեցաւ... ժպտի ը:

- Խենթանալ/խենթենալ. նախընտրելի է առաջին տարբերակը՝ դիմաւոր եւ անդէմ իր բոլոր ձեւերով:

5.-Ա-ի կորուստ

Ա-ի կորուստի պարագաները երեք խումբերու մեջ կը մտնեն.

ա.- Պատմական հնչիւնափոխութեան հետեւանքով նախաշեշտ վանկի ա-ն կորսնցուցած բառեր. բուն եւ հնչիւնափոխուած ձեւերը երբեմն զուգաձեւաբար անցած են զրականին, ինպէս՝ անօսր-նօսր, առաջի-առջի, հարսանիք-հարսնիք, մատանի-մատնի, ատկէ՝ մատնեմատ: Բայական միջածանցներու մեջ ա-ի կորուստ ունեցող բայեր. անցանել՝ անցնի/անցրնել, զուանել-զունել, ելանել-ելլել (նլ>լլ լրիւ առնմանութեամբ), հասանել՝ հասնիլ, հարցանել՝ հարցնել, մտանել՝ մտնել, տեսանել՝ տեսնել եւ այլն: Այսպիսի կորուստներ աւելի շատ են արեւմտահայերէնի մեջ, քան արեւելահայերէնի. զողանալ՝ զողնալ, թուլանալ՝ թուլնալ, լուսանալ՝ լուսնալ, խելօքանալ՝ խելօքնալ, կարճանալ՝ կարճնալ, հնանալ՝ հիննալ, մոռանալ՝ մոռնալ եւ այլն: Բուն եւ նոր ձեւերը կրնան զուգաձեւաբար գոյութիւն ունենալ, ինչպէս՝ աղօտանալ-աղօտնալ, ծուլանալ՝ ծուլնալ, պարզանալ-պարզնալ: Պարզ բայերու պարագային ինկած է իիմքի ա-ն, այդպիսով հակադրուելով բարդութիւններու իբրեւ երկրորդ բաղադրիչ երեւցող մայր տարբերակին կամ անկախ բառին՝ ինքնահաւան՝ հաւնիլ, ազգաճանաչ՝ ճանչնալ, հնակարկատ՝ կարկտել/կարկտնել, ձերմակ՝ ձերմկիլ/ձերմկնալ, շալակ՝ շալկել, ցամաք՝ ցամքիլ, պառկիլ պառկիլ, պակաս՝ պակսիլ, կատաղի՝ կատղիլ եւ այլն: Բառակիզգին ա-ը վերածուած է ը-ի՝ ասել>ըսել, բայց ասուլիս, ասուն-անասուն, ասացող, տաղասաց, անել>ընել եւ այլն: Ասոնք նոր լեզուի կայուն ձեւերը կը նկատուին:

Բ.- Ամփոփումի, այսինքն՝ ամբողջ հնչինախումբի մը կորուսափի հետեւանքով ա-ը կորսնցուցած բառեր: Ասոնք, իին թէ նոր կազմութիւններ, կայուն եւ ընդունուած ձեւեր են՝ ճանապարհ->Ճամբայ, գրահահանդերձ->գրահանդերձ, աշխարհահայեացք->աշխարհայեացք, շնորհահանդէս->շնորհանդէս, վարդապէտ->վարպէտ եւ այլն:

Գ.- Ա-ը տոկուն ձայնաւոր է, այսինքն՝ շեշտափոխութեան պարագային չի հնչինափոխութիր. ծառ՝ ծառաստան, պղղպատ՝ պղղպատեայ, բարակ՝ բարակնալ եւ այլն, սակայն հոլովական ձեւերու մեջ կարգ մը բառեր ունին ա-ի սղումով ստեղծուած տարբերակներ. զաւակ՝ զաւակի/զաւկի, զաւակէ /զաւկէ. բերան՝ բերանի/բերնի, բերանէ/բերնէ. ճակատ՝ ճակատի/ճակտի, ճակատէ/ճակտէ: Դժուար է ըսել, որ ասոնք սովորական զուգաձեւութիւններ չեն, ունին կիրառական ու իմաստային իրայատկութիւններ բերնէ բերան լեցուիլ, բերնէն ջուր կը վազէ, բերնին համը չի զիտէր, բերնին չափը տուր, խօսքը բերնէն կ'ելլէ. ճակտի քրտինքով շահիլ, ճակտի զիր է, զաւկի կարօտ մնալ, առանց սղումի՝ ճակատին վրայ ճանճ նստաւ, զաւակին անունը Սարգիս է, բերանէն ելածը չի զիտէր եւ այլն: Կը թուի, թէ փոխարերական խօսքի մեջ ա-ի անկումը աւելի հարազատ է: Այս բառերը ուրիշ իմաստով գործածուելու պարագային ա-ի անկում չեն ունենար՝ զինուորը ճակատէն վերադարձաւ, ճակատին վրայ զոհէր ունինք, անդունդի բերանին կափարիչ դրին:

6.- Ա ձայնաւորը բառավերջին՝ այ

Բազմավանկ բառերու վերջաւորութեան այ երկբարբառի պարզացումը եւ ա-ի վերածուիլը գոյացած է պատմական հնչինափոխութեան հետեւանքով. կը գրուի այ, բայց կ'արտասանուի ա: Բազմավանկ բառերու վերջաւորութեան յ-ն կորսնցուցած է իր կիսաձայն արժեքը ու գրութեան մեջ հանդէս կու զայ միայն աւանդութեան ուժով ու արտասանական արժեք չունի:

Այ կը գրուի հին լեզուէն փոխանցուած բառերու հետեւեալ խումբերու պարագային:

ա.- Մեծ մասով գոյականներու եւ ածականներու վերջաւորութեան՝ արեղայ, արքայ, ազուզայ, անխնայ, արքայ, բակլայ, գուլպայ, երեխայ, ընծայ, լումայ, խարեքայ, կաթսայ կիհմայ, ծառայ, ծնծդայ, ճամբայ, մանանայ, ներկայ, շուկայ, պարազայ, սատանայ, սպայ, սրիկայ, տղայ, փեսայ, փիլիսոփայ, քահանայ, քուլայ եւ այլն:

բ.- Դիմաւոր բայերու եզակի Գ. դէմքի վերջաւորութեան. խաղալ՝ կը խաղայ, պիտի խաղայ, թող խաղայ. հեռանալ՝ կը հեռանայ, պիտի հեռանայ, թող հեռանայ, հեռացայ, մտնել մտայ, հոսիլ հոսեցայ, մեռնիլ մեռայ, փախչիլ փախսայ:

գ.- Միավանկ բայերու ներկայ ձեւերու եզակի Գ. դէմքին վերջաւորութիւնը, ինչպէս՝ կայ (կամ բայի), լալ՝ կու լայ, պիտի լայ, լայ. գալ՝ կու գայ, պիտի գայ, գայ, տալ՝ կու տայ, պիտի տայ, տայ: Ասոնք նոյն ձեւով կ'արտասանուին նաեւ բարդութիւններու մէջ երկրորդ բաղադրիչի դերով հանդէս գալու պարագային՝ հեռակայ, մօտակայ, մերձակայ, բացակայ, յետազայ, ապազայ եւ այլն:

դ.- Այ հոլովումի համապատասխան ձեւերու վերջաւորութեան. կնիկ՝ կնկայ, աղջիկ՝ աղջկայ. նաեւ կարգ մը յատուկ անուններու հնաձեւ սեռական հոլովները՝ Սեւանայ լիձ (իբր Սեւանի լիձ), Վանայ ծով, Էջմիածնայ Աթոռ, Սասնայ ծռեր, Մծրնայ վանք, Մարութայ սարեր եւ այլն: Ասոնք գրաբար հոլովական ձեւեր են եւ ներկայիս կը գործածուին որոշ պարագաներու միայն: Նոյն ենթախումբին մէջ կը դնենք նաեւ ժամանակ ցոյց տուող բառերու ուան հոլովման ուայ տարբերակը՝ զիշեր՝ զիշերուան/զիշերուայ, տարի՝ տարուան/տարուայ, օր՝ օրուան/օրուայ եւ այլն:

ե.- Հին հայերէնի հոլովական ու խոնարհումի քարացած ձեւեր, ինչպէս՝ վրայ, ոտնլուայ, ենթամնայ, կամայ-ակամայ, մեղայ եւ այլն:

գ.- Յարաբերական ածականի եայ ածանցը՝ արծաթեայ, ուղեայ, բրդեայ, փայտեայ, կապուտաչեայ, անձնեայ, առժամեայ, միամեայ եւ այլն: Քանի մը բառերու պարագային գոյականակերտ է՝ հրեայ, պաշտօնեայ, քրիստոնեայ եւ այլն: Չեայ ածանցով կայ միայն առհաւատչեայ բառը:

Յօդեր եւ յոգնակերտ մասնիկներ առնելու պարագային անձայն յ-ն կը չքանայ. տղայ՝ տղաս, տղաք, շուկայ՝ շուկան, շուկաներ, փեսայ՝ փեսան, փեսաներ, հրեայ՝ հրեան, հրեաներ:

Հոլովումի եւ բառակազմութեան մեջ անձայն յ-ն կը վերածուի լիարժեք հնչինի. արքայ՝ արքայի-արքայէ-արքայով. լումայ՝ լումայափոխ, արքայ՝ արքայախնձոր, գուղայ՝ գուղայագործ, ծառայ՝ ծառայասէր, տղայ՝ տղայական, փիլիսոփիայ՝ փիլիսոփիայութիւն, բայց քանի մը բառերու պարագային կը պատահի այ-ի անկում. տղայ՝ տղաքերք (տղ{այ}-ա-քերք), քահանայ՝ քահանացու (-ացու), փեսայ՝ փեսացու, մեքենայ՝ մեքենաբար (-աբար), մեքենական (-ական), մեքենագէտ (ա-գէտ), ակռայ՝ ակռահատիկ, ճամբայ՝ ճամբարաժան, ճամբորդ, ճամբորդել, սեռականը՝ ճամբու: Այս օրինակներէն դուրս այ-ը կը մնայ արմատական բաղադրիչ՝ քահանայական, մեքենայութիւն, տղայական:

7.- Այ-ի երկրաբառային արտասանութիւնը

Այ կապակցութիւնը իբրեւ երկինչին կը հանդիպի.

ա.- Բառին սկիզբը, բառին մեջը եւ միավանկ բառերու վերջաւորութեան՝ այզի, այլ, այրել, մայր, հայր, եղբայր, դայլայլ, հայ, բայ, վայ, ձայ եւ այլն:

Պատմական հնչիւնափոխութեան կը վերաբերին քանի մը բառերու մեջ անգ եւ անկ կապակցութիւններու երկրաբառայնացումը՝ կանգնիլ-կայնիլ, անկանիլ-իյնալ:

Այ-ի հնչիւնափոխութեան միայն մեկ-երկու օրինակ ունինք՝ քայլ-քալել, իսկ ցայտ արմատէն՝ ցատկել: Վերջայանզի՝ այ երկինչիւնը ուրիշ ձայնաւորէ մը առաջ կ'երկիփեղկուի. հայ՝

հայու, հայէ, հայով. բայ՝ բայական, բայանուն. կայ(p)՝ կայուն, կայան, կայարան եւ այլն:

Նկատի ունենալ, որ քանի մը միավանկ բայերու վերջաւրութեան անկարելի չէ եղած այ երկինչիւնի գոյացումը: Եթէ քահանայ բառը մենք կը կարդանք քահանա, անդին կան այնպիսի բազմավանկ բառեր, ուր այ-ը կը կարդանք իբրեւ երկինչիւն, ինչպէս կը կարդանք բառին մէջ եւ միավանկ բառերու վերջաւրութեան՝ *այր, հայր, հայ, ձայ:* Արդարեւ կան այդպիսի բառեր, պիտի ըլլան ու մեր մնայուն բառապաշարին մաս կազմեն: Անոնց գրութեան համար այլ ձեւ չկայ բացի անկէ, որ բառամեջին եւ միավանկ բառերու վերջաւրութեան կ'ընենք: Հետեւաբար՝ *հալայ, նանայ, օհայ, օհսայ, հարայ* պարային ու բացականչական կանչերը, *Հաթայ, Տուպայ* տեղանունները, *սամուրայ, քարվանսարայ* բառերը կ'արձանագրենք նոյն ձեւով: *Տուպայ* անունը ումանք կը տառադարձեն *Տուպէյ:* Կայ նաեւ որոշ անուններու տարարտասանութիւնը՝ *Արայ, Նիքոլայ* եւ այլն, որ կրնայ բազմապատկուիլ արեւելահայերէնի հետ մեր բնական շփման հետեւանքով:

Այստեղ այ-ը երկինչիւն է: Ինչպէ՞ս պէտք է կողմնորոշուիլ: Բացառութիւնները անզիր ընելու կերպէն զատ միջոց չկայ: Այս խումբի բառերը սովորաբար տարբեր գիրով մը կը զատորոշենք, որպէսզի հակարուին բազմավանկ բառերուն «ա» արտասանուող վերջայանգ այ-ին: Բայց ասիկա չի կրնար մնայուն լուծում ըլլալ, մանաւանդ երբ լեզուի զարգացման բնական ընթացքին մէջ այդ խումբի բառերը կրնան բազմապատկուիլ:

Դպրոցականներուն համար դիւրին յաղթահարելի պարագայ մը չէ նաեւ միավանկ բառերու աւարտին այ-ը ա, թէ «այ» կարդարու պարագան. *կայ, տայ, լայ, գայ* բառերը պարտի կարդալ ա, իսկ *հայ, բայ, ձայ,* վայ բառերը՝ այ հնչելով:

8.- Բառավերջի ա հնչինի դիմաց ա

Ա-ով կը վերջանան հետեւեալ բառային խումբերը.

ա.- Նոր փոխառութիւնները կամ բարբառային բառերը, ինչպէս՝ աղա, թամադա, հալվա, հերիսա, հինա, դաւուրմա, դափամա, մամա, շորովա, շորպա, պապա, պախրա, տրամա, փախլաւա, փարա, օփերա եւ այլն:

բ.- Անձի եւ տեղի հին ու նոր յատուկ անունները, ինչպէս՝ Արա, Եւա, Հարմա, Սեզա, Սեւադա, Սոնա (անձի), Ամերիկա, Ատանա, Երգնկա, Մուկուս, Ֆրանսա (տեղի) եւ այլն:

Արա անունը հին հայերէնի մէջ կը հանդիպի նաեւ յ-ով. «Նուազ է Արայն քան զԱրուսեակն գեղեցիկ»: Կայ նաեւ Շամիրամի կողմէ Արայի որդի Կարդոսին տրուած Արայեան Արայ անունը: Արայ անձնանունը ներկայիս կը գրքածուի (Ծանօթ անուններ են Արայ Կարմիրեան եւ Արայ Զարգարեան): Հայատանի մէջ կը կարդացուի, ինչպէս որ գրուած է:

Այ ձեւով կը գրուին այն յատուկ անձնանունները, որոնք ծագումով պարզ բառեր են, ինչպէս՝ Հրաշեայ (հուր-աշ(ը)-եայ կրակէ աշքեր ունեցող), Ընծայ, Ընծայ, կամ պարզապէս հին սեռական հոլովաձեւեր են՝ Սեւանայ, Վանայ:

գ.- Իա, էա վերջաւորութիւնը ունեցող փոխառեալ պարզ բառերը եւ անձի ու տեղի յատուկ անունները՝ լուրիա, քիմիա, ֆիզիա, մեսիա, պաքալորիա, իտէա (պարզ բառեր). Մադարիա, Անանիա, Եղիա, Մարիա (անձի). Իտալիա, Սպանիա, Քորէա (տեղի) եւ այլն:

դ.- Համարէա՝ (գրեթէ) վերաբերական բառը եւ տէր ողորմէա՝ բացականչական չքմեղանքի արտայայտութիւնը, երկուքն ալ շեշտով, որովհետեւ համարէլ եւ ողորմէլ բայերու գրաբար հրամայական ձեւերն են: Ունինք նաեւ մեկնողական իմա՝ ըսելաձեւը իբրեւ «իմացի՛ր»:

Տէր ողորմէա արտայայտութիւնը ներկայիս յարադրաւոր բացականչութիւն է, հետեւաբար կորսնցուցած է կոչական-հրամայական բայ յարաբերութիւնը (Տէ՛ր, ողորմէա), ստորակէտը աւելորդ կը դառնայ: Կրնայ, ըստ արտասանութեան,

շեշտ ու երկար առնել: Ի դէպ, հայաստանեան ուղղագրութեան մէջ տէր բառով այսպիսի յարադրութինները գծիկով կը գրեն՝ *տէր-ողորմեա*, *Տէր-Սարգիսեան* եւ այլն: Աւանդական ուղղագրութեան մէջ այսպիսի անունները կը գրուին յարադրաւոր ձեւով՝ *Տէր Պողոսեան*, *Քել Սահակեան*, *Հաճի Սուլատեան* կամ կցական ձեւով՝ *Թուրսարգիսեան*, *Գարաեազուպեան* եւ այլն:

Ե.- Զայնանիշերու անունները՝ *ֆա, լա:*

Գ.- Գիրերու անունները՝ *դա, զա, ծա, շա:*

Է.- *Ահա, հիմա, ապա, հապա* բառերը:

Կայ նաեւ *հիմայ* տարբերակը, որ հազուադէպ կը հանդիպի արդէն: Մերժել:

Ը.- Ցուցական դերանուններէն հետեւեալ շարքերը.

ասիկա, ատիկա, անիկա.

սա, դա, նա. սրա, դրա, նրա (արեւելահայերէն):

Թ.- Զայնարկութիւնները.- *հա, վա, քա, պա :*

Ժ.- Ալ խումբի պարզ բայերու եզակի հրամայականը. *Խաղա* (խաղալ), *լողա* (լողալ), *լուա* (լուալ), *խնդա* (խնդալ), *պոռա* (պոռալ) եւ այլն:

Ա-ով վերջացող բառերը հոլովումի եւ բառակազմութեան ատեն կ'ունենան յ-ի յաւելում. *աղա*՝ *աղայի*, *աղայէ*, *աղայով*. *աղայական*, *աղայութիւն*:

Ա-ով վերջացող բառերը մականուններու եան մասնիկէն առաջ կը ստանան անձայն յ. *Եղիա*՝ *Եղիայեան*, *Արա*՝ *Արայեան*, *Թումա*՝ *Թումայեան* եւ այլն:

Ումանք հոլովական մասնիկներէն կամ յօդերէն առաջ, յատկապէս լրիւ գլխագրուած յատուկ անուններու պարագայնն, յ-ի փոխարէն գծիկ կը դնեն՝ *Սոնա-ի*, *Արա-ի*: Ասիկա այլապէս թոյլատրեկի պէտք չէ ըլլայ:

Տեղանուններու ա եւ իա վերջոյթները բառակազմութեան ատեն կ'իյնան. *Ամերիկա*, *ամերիկեան*, *ամերիկացի*, *Ֆրանսական* (-ական), *ֆրանսերէն*, *Քանատա*՝ *քանատապնակ* (ա-բնակ), *քանատական*, *Խոալիա*՝ *խոալական*, *խոալերէն*, *Պուլկարիա*՝ *պուլկարական*, *պուլկարերէն* եւ այլն: Կան նաեւ

պահողներ. *Անզիհա*՝ անզիհական, *անզիհացի* (բայց՝ անզիերէն. ոմանք՝ անզիհերէն. մերժել), *Լիպիհա*՝ լիպիհական, *լիպիհացի* եւ այն: Ոչ տեղանուններու պարագային նոյնպէս կը մնան. *Քիմիա*՝ քիմիագէտ, պուտուա՝ պուտուայական:

9.- Ա ձայնաւորը այլ ձայնաւորներէ առաջ

Ա ձայնաւորը իրմէ ետք եկող ձայնաւորին միշտ յ կիսաձայնով կը միանայ. այս, այէ, այէ, այի, այլ, այո, այու, ինչպէս՝ կայան, կայարան, մայել, հմայել, Կայէն, նայիլ, հայ՝ հայը, մայիւն, այո, կայուն եւ այն:

Օտար անուններու մէջ օրինաչափական է ա-ի (նաեւ ո-ի) եւ յաջորդ ձայնաւորի միջեւ յ-ի գրութիւնը, ինչպէս *Անայիս*, *Կայէն*, *Միքայէլ*, *Ռաֆայէլ*, *Սայա*, *Նայիրի*: Ասիկա հայերէն ուղղագրելու աւանդական ու ճիշդ ձեւն է. ասոր հակառակ գրութեան ալ կը հանդիպինք՝ *Նայրա*, *Ախտա*, *Սախտ*: Լաւ կ'ըլլայ գրել հայերէնի աւանդական գրելաձեւով՝ *Նայիրա*, *Այտա*, *Սայիտ*, ու շտեղծել գրութեան նոր պարագաներ:

10.- Կրկնակ ա-ի գրութիւնը օտար բառերուն մէջ

Կրկնակ ա-ի միակ պարագան հայերէնի մէջ ա-ով սկսող ածականներու գերադրական աստիճանն է: Ամէն պարագայի արեւմտահայերէնի մէջ առհասարակ չէ քաջալերուած այդ ձեւը ձայնաւորով սկսող ածականներու պարագային. արեւելահայերէնի *ամենաաղի*, *ամենաուշ*, *ամենաեզակի* եւ նման ձեւերը արեւմտահայերէնի մէջ կը գործածուին *ամէնէն աղի*, *ամէնէն ուշ*, *ամէնէն եզակի* յարադրաւոր եղանակով:

Արաբերէն ու թրքերէն շփական չ հնչինք հայատառ թրքերէնի մէջ սովորութիւն էր արտայայտել ապաթարցով: Նոյնք օրինաչափական է հայատառ թրքերէն գրականութեան մէջ. օրինակ՝ *Եա Շապպ*, *տու'ամը իսթիմա'* էլլէ (Մէզամիր, Խաթան-պօլ, 1911, էջ 75): Ոմանք նոյն ձեւով կը տառադարձեն ներկայիս եւս՝ *Մա՛լուզա*, *Տար'ա*, *նա՛նա*, *նա՛լաթ*, *Թալ'աթ*. տարածուած է ա-ով մը զայն փոխարիննելու կերպը՝ *Մալուզա*, *Տարաս*, *նատ-*

նա, նսալաթ, Թաղապօք, Պաալպէք: Ոմանք տեղ-տեղ այլ ձայնաւորվ մը կ'արտայայտեն զայն՝ Թաղապօք՝ Թաղէպօք, Պաալպէք-Պաէլպէք: Լաւագոյնն է կրկնակ ա-ն:

11.- Է Ճայնաւոր հնչիւնը եւ անոր գրութիւնը իբրեւ է եւ է

Է հնչիւնը հին հայերէնի մէջ արտայայտուած է միայն է գիրով. նոր հայերէնի նոր ուղղագրութեան մէջ բառասկիզբին կ'արտայայտուի է (էջ՝ վայրէջը), իսկ բառամէջին ու բառավերջին՝ է գիրերով (պարտէզ, ափսէ). աւանդական ուղղագրութեան համակարգ պահող նոր հայերէնի մէջ բառասկիզբին է բառավերջին կ'արտայայտուի է (էջ, ափսէ), իսկ բառամէջին՝ է եւ է գիրերով (պարտէզ, բէհեզ):

Ե գիրը աւանդական ուղղագրութեան մէջ ունի հնչիւնական երեք արժէք. բացի բառամէջի է հնչիւնէ (ծեր, կեղեւ), բառասկիզբին կ'արտայայտէ կիսաձայն-ձայնաւոր կապակցութեան (երգ, երկու), իսկ այլ ճայնաւորէ մը առաջ կիսաձայնի հնչիւնական արժէքներ (կեանը, մատէան, եօթը):

Է գիրը հին հայերէնի մէջ ունեցած է երկբարբառային արտասանութիւն՝ «Ե». յետագային պարզացած ու նոյնացած է ե-ին: Բացի է հնչիւնէ, ձայնաւորէ առաջ կրնայ արտասանուիլ նաեւ իբրեւ կիսաձայն (իտէալ՝ իտ-էալ, հիւլէական՝ հիւլէական):

Ե եւ է գիրերը նոր հայերէնի մէջ հնչիւնապէս նոյնացած ըլլալով հանդերձ գերազանցապէս կը պահեն իրենց հնչիւնային որակը շեշտափոխական հնչիւնափոխութեան պարագային: Այնտեղ ուր դիրքային, ձեւաբանական եւ արտասանական գործօններով իրարու չեն հակադրուիր՝ օգնութեան կը հասնի շեշտափոխական հնչիւնափոխութեան պարագան. Է գիրով արտայայտուած ձայնաւորը թոյլ է ու հնչիւնափոխութեան կ'ենթարկուի՝ պարտէզ-պարտիզպան, իսկ ե-ը տոկուն ձայնաւոր է, չի հնչիւնափոխուիր՝ բէհեզ-բէհեզեայ:

Ե-ը սեռական հոլովի ներքին մասնիկ է գրաբարի մէջ. քանի մը բառերու պարագային տակաւին կը գործածուի իբրեւ

հնաբանութիւն. կայսր՝ կայսեր (կայսրի), դուստր՝ դստեր (դուստրի): Այս ե-ը կը մնայ կարգ մը բաղադրեալ բառերու հիմքային բաղադրիչներուն մէջ, ինչպէս կայսր՝ կայսերական, բայց կայսրութիւն, կայսրուիհի, վազր՝ վազերաձի, բայց՝ վազրային, եզր՝ եզերք, եզերել, տիեզերք, բայց՝ եզրարանութիւն, եզրակացնել, տարր՝ տարերային, բայց՝ տարրական, անզդ՝ Անգեղակոթ գիւղը, բայց՝ անզդային, անզդեւ (բոյս մը): Ուկր (գրաբարի յոգնակին ուկերք) բառը նոր հայերէնի մէջ չէ պահած ե-ով հիմքը ուկրաբոյժ, ուկրածուծ, ուկրաբան, ուկրախոտ, ուկրանալ: Աստղ բառէն ունինք աստեղախումբ հին ձեւը, հիմաս աստղաբաշխութիւն, աստղալոյս, աստղախումբ, աստղահոյլ:

- **Թատերգակ/թատրերգակ.** թատր բառէն ունինք թատերական, թատերախումբ, թատերաբեմ, թատերախաղ, թատերասէր, թատերասրահ: Թատերերգութիւն օրինաւոր կազմութեան դիմաց կրկնակ եր-ի յապատումով ունինք թատերգակ, թատերգութիւն. ունանք թատրերգակ ու թատրերգութիւն: Նախընտրելի է պահել թատերգակ եւ թատերգութիւն:

- **Եւ/և.** նոր ուղղագրութեան մէջ եւ կապակցութիւնը բառի բոլոր դիրքերուն մէջ կը գրուի և ձեւով՝ ևս. սև, սեթևեթ: Կը նկատուի Այբուբենի 39-րդ տառը: Աւանդական ուղղագրութեան կանոնակարգին մէջ չի մտներ գրութեան այս ձեւը. Այբուբենին մէջ կը մտնէ իբրեւ շաղկապ, օ/օ եւ ֆ/ֆ գիրերը աւելցնելով Այբուբենին վրայ:

12.- Ե եւ է գիրերը իբրեւ կիսաձայն

Արդի հայերէնի մէջ ե-ի կիսաձայն արտասանութիւնը կը հանդիպի միայն ձայնաւոր գիրերէ առաջ: Այսպէս՝

ա. Հայերէնի եա, եայ, եօ երկինչիւններուն մէջ, բառաւկիզբին ու բաղաձայնէ ետք իբրենց դիրքին մէջ՝ կեանք, սենեակ, պատեան, իրեայ, արծաթեայ, ուկեայ, պաշտօնեայ, եօթը, արդեօք եւ այլն:

Բ.- Օտար բառերու սկիզբը, ձայնաւորէ առաջ՝ եար, եաման, Եռլիի, Եռհան, Եռուրո, Եռունէս, Եռուսէֆ եւ այլն: «Եէ» երկինչիւնը կը գրենք միայն ե-ով՝ Ենովա, Ելցին, Ելվախ, ինչպէս բնիկ հայերէն բառերը կամ հին փոխառութիւնները՝ եղբայր, երես, Երեմիա, Երոպա եւ այլն:

Է զիրը հին փոխառեալ բառերու էա, Հո կապակցութիւններուն մէջ, բաղաձայնէ մը եսք՝ արդի հայերէնի խօսակցականին մէջ կորսնցուցած է իր ինքնուրոյնութիւնը ու կ'արտայայտէ կիսաձայնի արժէք՝ Անդրէաս, Քորէա, Զաքէոս, լեզէոն, պանթէոն, Նափոլէոն ու կը մասնակցի Էօ ձայնաւորի կազմութեան՝ Էօժենի, Սէօլէօզ, Թէօլէօլէան եւ այլն (տե՛ս էջ 87):

13.- Ե եւ Է զիրերուն բառասկիզբի հնչիւնական հակադրութիւնը

Ե եւ Է զիրերը հնչիւնապէս իրարու կը հակադրուին միայն բառասկիզբին:

Բառասկիզբին Ե-ը երկինչիւն է՝ «Եէ», իսկ Ե-ն՝ պարզ ձայնաւոր՝ Է:

Ե-ը իբրեւ երկինչիւն կու զայ միայն բառին սկիզբը, բաղաձայնէ մը առաջ, կիսաձայն եւ ձայնաւոր միացութիւն է՝ «Եէ», ինչպէս՝ Եզիպտոս, Եղեմ, Եզակի, Եթէր, Ելք, Եկեղեցի, Եղրայր, Եղնիկ, Եպիսկոպոս, Եռանդ, Ետ, Երազ, Երկու, Եփիլ եւ այլն:

Այս երկինչիւնը բարդութեան կամ ածանցումի մէջ մտնելով՝ կը վերածուի պարզ ձայնաւորի. Ելք՝ Վերելք, Վերելակ, Եղրայր՝ Խօրեղրայր, Մօրեղրայր, Երանգ՝ Նրբերանգ, Երգ՝ Իամերգ, Մեներգ, Խսբերգ, Երթ՝ Ողջերթ, Չըերթ, Խնընեկ, Երես՝ աներես, Երկերես, Եղէզ՝ Չաքարեղէզ, Երակ՝ Բազկերակ, Երեւ՝ ակներեւ, Երէց՝ Մաներէց եւ այլն:

Նոյն փոփոխութիւնը տեղի կ'ունենայ բայերու պարագային, երբ սկիզբը կ' (կը) բայական մասնիկը ըլլայ. Ճնք ըսեր կը Երազեմ, այլ՝ կ'Երազեմ, նոյնպէս՝ կ'Երերամ, կ'Երգեմ, կ'Երթամ, կ'Ելլեմ, կ'Եղրայրանամ, կ'Եփեմ եւ այլն: Արեւելահայը նոյն ձեւերը կը գրէ կերգեմ, բայց կ'արտասանէ կը Երգեմ:

Խօսքի շղթային եւ բաղադրեալ բայերուն մէջ դերբային ընկերացող էական բայր թէեւ առանձին կը գրուի, բայց կ'արտասանուի միասին ես եմ, դուն ես, մենք ենք, անոնք են, ուսուցիչներ են, աշակերտներ ենք, գրած եմ, գրած ես, գրած ենք, գրած են, գրեր եմ, գրեր ես, գրեր ենք, գրեր են: Բառաշեշտը կու զայ հանգոյցին կամ դերբային վրայ (գրե՛ր եմ, գրա ծես): Այսինքն՝ այստեղ անջատ գրուող էական բայի ձեւերը ե-ով կը սկսին, բայց կ'արտասանուին է: Ասիկա ինքնին օրինաչափական պարագայ մըն է:

Բառաբարդումի մէջ երկրորդ բաղադրիչին ձայնաւորով սկսելու պարագային հայերէնի բառակազմական օրէնքով յօդակապ չի գործածուիր, ինչպէս՝ շաքարեղէզ, բազկերակ, ակներէւ, խմբերզ, բայց ահա ունինք զարտուղի քանի մը պարագաներ, ուր ե-ը ա յօդակապի առկայութեամբ կ'արտասանուի բառասկզբի առողանութեամբ.

- **ինքնաեռ** բառը, որ հաւանաբար մոռցուելու վրայ է.
- **տեսաերիզ** բառը, որուն ճիշդ ձեւը պէտք է ըլլայ տեսերիզ, ինչ որ շատեր կը գործածեն.
- յատկապէս երեք բաղադրիչներէ կազմուած բարդութիւններու մէջ, ինչպէս՝ կիսաեզրափակիչ, բազմաէնթակայ, ուր ե-ը կ'արտասանուի բառասկզբի առողանութեամբ:

Վերջին պարագան օրինաչափական կը դառնայ արդէն:

Նաեւ (նա՝ ան+եւ) կցական բարդութեան մէջ նոյնն է պարագան (անվարժները կը կիրարկեն նայեւ սխալազրութիւնը):

Եւ այլն/եւայլն. Եւ բառը շաղկապ է: Բառակազմական մակարդակի վրայ հանդէս կու զայ կցական բարդութիւններու մէջ՝ առեւտուր, երթեւեկ, համարաս անդամները կցելու դերով՝ առեւ տուր, երթ եւ եկ: Այդ տեսակէտէն զարտուղի ձեւ մըն է եւ այլն կապակցութեան կցումը՝ եւայլն: «Քաղեցինք տանձ, ծիրան, ինձոր եւ այլն» նախարասութեան մէջ, ինչպէս կ'երեւի, այլն բառը համարաս անդամ է տանձ-ին, ինձոր-ին ու ծիրանին եւ անոնց կը կապուի եւ շաղկապով (բնականաբար՝ առանց

ստորակետի), այսինքն՝ եւ ու այլն հանդէս կու զան իբրեւ տարբեր բառեր, տարբեր դերերով:

Է-ն բառին սկիզբը անշփոթելի է. էակ, էզ, էշ, էրիկ եւ այլն (միայն հական բայի կարգ մը ձեւերը խօսքի շղթային մէջ է կը լսուին, բայց կը գրուին ե): Է ձայնաւորը բառասկզբին թոյլ, ձայնաւոր է, շեշտափոխութեամբ ի կը դառնայ. էզ՝ իզական, էշ՝ իշեւան, իշնել, էշ՝ իշապան, իշուկ, բայց անփոփոխ կը մնայ էջարժի, էջադրում, էջատակ, էջակալ բառերուն, նաեւ էջմիածին (Միածնիք իջաւ) կցական բարդութեան մէջ: Բարդութեան մէջ իբրեւ երկրորդ բառադրիչ կը մնայ անփոփոխ՝ անէական, անէուրիհին, որձեւէզ, վայրէշը, ելեւէշ, կայրէշը:

Բաղադրեալ բառերու մէջ բաղադրիչ բառերու բառասկիզբի ե եւ է զիրերը հնչինապէս կը նոյնանան, բայց ճանաչելի կը դառնան բառակազմական գործօններով (էշ՝ վայրէշը, ելք՝ վերելք):

14.- Ե եւ է զիրերուն դիրքային եւ ձեւաբանական հակադրութիւնները

Բառամէջին եւ բառավերջին ե եւ է զիրերը նոյնահունչ ըլլալով հանդերձ զանազանելի են դիրքային եւ ձեւաբանական հակադրութիւններով ու շփոթութեան առիթ չեն ստեղծեր: Այսպէս

ա..- Արմատական բառերու նախաշեշտ դիրքերուն մէջ միշտ է կը գրենք, ինչպէս՝ բերան, գերան, գերեզման, ղեղին, Դերենիկ, ղերձան, ղեսպան, եկեղեցի, զեռուն, լեզու, լեղի, կեռաս, կերպաս, հեռու, ճերմակ, մեղու, շերամ, սեղան, վեղար, ցերեկ եւ այլն: Այս օրէնքին մէջ կը մտնեն նաեւ ածանցներու նախաշեշտ դիրքերը.

- եղէն. ձիւնեղէն, լուսեղէն, ժայռեղէն, կարնեղէն...
- ենական. հօրենական, պապենական, մօրենական...
- ենի. ղեղձենի, թթենի, թզենի... նաեւ՝ մայրենի լեզու, հայրենի երկիր.

- **ելի.** ատելի (ատել բայէն), սիրելի, բուժելի, զարշելի, բնակելի, կասկածելի, վստահելի, համակրելի...: Ընթեռնլի հին ձեւին փոխարեն այժմ կը գործածենք ընթեռնելի:

- **եցի.** վանեցի, խոյեցի, ձորեցի...

- **եցիկ.** ընկեցիկ, բարեկեցիկ, հպանցիկ:

Նախաշեշտ դիրքերուն մէջ է-ն ի յայտ կու զայ անհնչիւնափոխ բարդութիւններու մէջ՝ կէտաղրութիւն (կէտ-ա-դրութիւն), վլրէժիսնդիր (վլրէժ-խնդիր), օրէնսդիր (օրէն-ս-դիր), թէալկան (թէ-ական), կամ կը կազմուի շեշտափոխական հնչիւնափոխութեամբ՝ այժմէական (այժմէայ-ական), խարէութիւն (խարէայ-ութիւն), պաշտօնէութիւն (պաշտօնէայ-ութիւն), քրիստոնէական (քրիստոնէայ-ական), հրէութիւն (հրէայ-ութիւն), անդէորդ (հովիտ. անդէայ [արջառ]-որդ): Կրնայ գոյանալ բառավերջի ի-էն, եթէ բարդութեան երկրորդ բաղադրիչը ձայնաւորով կը սկսի. *հողէառ* (*հողի առ, ոսկէող* (*ոսկի օղ*)): Այս պարագաներուն եւս է-ն ճանաչելի է ու հեշտութեամբ կը հակադրուի նախաշեշտ ե-ին: Անշփոթելի են նաեւ բայական ել եւ իլ խումբերու անցեալ անկատար ժամանակներու վերջաւորութիւնները՝ էի, էիր, էր, էինք, էիր, էին. գրել՝ գրէի, գրէիր, գրէր. գրէինք, գրէիր, գրէին. *խոսիլ*, *խոսէի*, *խոսէիր*, *խոսէր*. *խոսէինք*, *խոսէիր*, *խոսէին*: Գոյականի բացառական հոլով+ուղիղ ձեւ յարադրութիւնները ունին մակրայական կիրարկութիւն՝ դրնէ դրու մուրալ, տունէ տուն պտտիլ, տեղէ տեղ դեզերիլ: Տեղ ցոյց տուող բառերէ կազմուած այսպիսի կապակցութիւնները ճիշդ չէ կցել կամ գծիկով միացնել՝ տեղէտեղ, տեղէ-տեղ: Կան նաեւ բայարմատէ կազմուած նման յարադրութիւններ՝ նազէ նազ, գրդէ գրդ, վազէ վազ (վազն ի վազ), կաղէ կաղ (կաղն ի կաղ/ կաղնիկաղ): Այս յարադրութիւնները ումանք կցելով կը գրեն՝ նազէնազ, վազէվազ, կաղէկաղ:

Բ.- Ե կու զայ արմատական երկու բաղաձայնէ առաջշեշտակիր դիրքին մէջ՝ բէրդ, գեղձ, դեղձ, գեղչ, թէրթ, խենք, ծերպ, մերթ, ներկ, շերտ, չակերտ, սեղմ, վերջ, տենդ, փեղկ,

փեղիերթ,քերծ եւ այլն: Անշուշտ այս կերպ են նաեւ ածանցաւորները քեղմնաւոր, կերտել, հեղձուկ, քերթել եւ այլն:

Երկու բաղաձայնէ առաջ շեշտակիր դիրքին մէջ է երբեք չի գար: Կայ միայն քէնդ բառը, որ փոխանցուած է նաեւ քէնդ տարրերակով՝ ե-ով, իսկ յաւերժ բառը է-ով սխալազրութիւն է, պէտք է գրել յաւերժ:

Ք վերջանցով բառերը (*վէրք, իւելք մեղք, արգելք եւ այլն*) վերի շարքին մէջ չեն մտնել, որովհետեւ ք-ն ածանց է ու բառաբարդումի ատեն կ'իյնայ: Ք ածանցով բառերը կրնան ունենալ է կամ ե. վէրք՝ վիրաւոր, անէծք՝ անիծել, զէնք՝ զինել, շէնք՝ շինել, բայց մեղք՝ մեղաւոր, իւելք՝ իւելացի եւ այլն:

Գ.- Բառին վերջը նոյնպէս անշփորելի է, միշտ՝ է. ափսէ, բազէ, եթէ, թէ, հիլէ, մանրէ եւ այլն: Բառավերջի է-ն շեշտափոխութեամբ չի հնչիւնափոխութիր. ափսէ՝ ափսէակիր, բազէ՝ բազէակիր, թէ՝ թէական, հիլէ՝ հիլէական, մանրէ՝ մանրէարան, է՝ էական, էութիւն, աշտէ՝ աշտէաւոր եւ այլն:

Բառավերջի է-ն այլ ձայնաւորի մը կը միանայ ուղղակի կերպով, առանց լսուող յ կիսաձայնի զրութեան. ափսէ՝ ափսէի, ափսէէ, ափսէով. մանրէարան, էական, էութիւն, էակ, բազէակիր, Բազէեան, Քելլէեան եւ այլն: Կարգ մը բառերու մէջ այս է-ն եայ վերջաւորութեան հնչիւնափոխութեան արդիւնք է. պաշտօնեայ՝ պաշտօնէութիւն, քրիստոնէայ՝ քրիստոնէական, քրիստոնէութիւն, քրիստոնէից, հրեայ՝ հրեութիւն, հրէական, հրէից. նոյնպիսի ծագում ունին նաեւ քաղդէական, հոռ(վ)-մէական: Հոս է զիրը կը պահէ իր արտասանական անկախութիւնը, սակայն քանի մը բառերու պարագային խօսակցականին մէջ նկատելի է «եա» արտասանութիւնը՝ հիլէական, հրէական, քրիստոնէական:

15.- Ե եւ է զիրերը մէկ բաղաձայնով վերջացող փակ դիրքին մէջ

Մէկ բաղաձայնով վերջացող բարի շեշտակիր փակ դիրքին մէջ ե եւ է զիրերը դիրքային ու ձեւաբանական հակառու-

թիւններու մեջ չեն գտնուիր ու դժուար զանազանելի են՝ *ուղր-դեր, գետ-գետ, պէտ-պէտ, սկր-սկր*:

Բայց հնու եւս կան զատորոշիչ շարք մը պարագաներ.այսպէս՝

ա.- Ե-ով կը գրենք *Եթ, Ել, Են, Եփ* եւ *ԵՃ* վերջաւորութիւններ ունեցող թէ՛ հին, թէ՛ նոր փոխառեալ յատուկ անունները՝ *Ասանկթ, Սէթ, Եղիսարէթ, Յարէթ, Համլէթ, Նազարէթ, Հանրիէթ, Բէլ, Բէթէլ, Գնէլ, Դանիէլ, Իսրայէլ, Մանուկլ, Նաթանայէլ, Ռաֆայէլ, Սաղաթէլ, Արէն(p), Արէն, Արսէն, Բարգէն, Գուրգէն, Խորէն, Կայէն, Հելէն, Մարէն, Վազգէն, Արմէն, Փառէն, Արիստակէս, Մովսէս, Յովհաննէս, Ներսէս, Վարդէս, Վրթանէս, Յովլսէփ, Մանէճեւ այլն:*

Բ.- Շարք մը ածանցներ.

- (ա)պէս. *յատկապէս, վերջապէս, անմիջապէս...*

- արէն, երէն. *յունարէն, չինարէն, հայերէն, անգլերէն...*

- եղէն. *կերպասեղէն, ընդեղէն, ոսկեղէն, ամանեղէն...: Ուկեղինիկ* (ոսկի-եղէն-իկ) կանոնական կազմութիւնը ունի նաեւ *ոսկեղէնիկ* կամ *ոսկեղնիկ* տարբերակները:

- **աւէտ.** *հոտաւէտ, շահաւէտ, արդիւնաւէտ, օգուաւէտ...*

- **Էն.** ա) բացառական բարացած հոլովաձեւեր՝ *արդէն, նորէն, մէկէն* (յանկարծ). բ) *ծուէն* (ծուատել, ծուիկ)...

- **կէն.** *ծակոտկէն, հիւսկէն:*

- **չեր.** *կաղանդչէք, կարողչէք, ներկողչէք, բանողչէք...*

- **օրէն.-** *մտերմօրէն, քաղցրօրէն, տիրօրէն, համօրէն...*

- **եց.** *ընկենուլ բայի ընկէց բայաձեւով կազմուած բարդ բառեր՝ խորտընկէց, տէզընկէց, կամրջընկէց, զահընկէց...: Պէտք չէ շփոթել տարեց (տարիքով մեծ) ածանցաւոր բառի վերջաւորութեան հետ:*

- **եք.** ա) կը կազմէ ծէսերու անուններ, ինչպէս՝ *դռնբացէք, հիմնարկէք, նշանդրէք, ջրօրինէք, տնօրինէք...* բ) *այծէք* (այծէ մազէ հիւսուած պարեազու կամ բաձկոն), *արժէք* (արժեքաւոր), *կողպէք* (կղպանք), *կոճէք* (անասնոց բերանակապ, լկամ), *մատնէք* (փոքր ակոս որեւէ բանի վրայ՝ սիւն, կահոյք), *քօղէք* (ձեռքի

ապարանջան) բառերը: Նշենք, որ էք ունին գրաբարին մնացած անեղական կամ յոգնակի քարացած ձեւեր՝ երեք, չորեք(շարթի), երրեք, ամէնուրեք, պասեք (հրեական զատիկ), մեք (զրբ. մենք) բառերը: Երբ՝ երբեմն, երրեք, ուր՝ ուրեմն, ուրեք ձեւերը կու զան գրաբարին: Երբէք ձեւը սխալազրութիւն է:

- Միւս բոլոր նախածանցներուն եւ վերջածանցներուն մէջ ե է.
- **գեր(ա).** գերիշխան, գերմարդ, գերադաս, գերաշնորհ...
- **դեր(ա).** դերանուն, դերայ, դեր-գնդապէտ...
- **թեր(ա).** թերակղզի, թերաճ, թերագնահատել...
- **ներ.** ներգաղթ, ներածել, ներշնչել, ներգործել...
- **վեր(ա).** վերադարձ, վերաքննել, վերլնսորել...
- **եղ.** թիկնեղ, համեղ, հիփեղ, հնչեղ...
- **եստ.** գովեստ, պահեստ, ուտեստ, արհեստ...
- **կեկ.** լայնկեկ, բարձրկեկ, թանձրկեկ:

Խոնջէնք. Էնք ածանցով միակ բառը. գրաբարի մէջ ունինք խոնջութիւն, խոնջանք, խոնջական, խոնջանալ: Ունինք նաև օրինանք բարին օրինենք ձեւը: Այս երկուքը կիրառական եւ խմաստային տարբերութիւն մը ի յայտ կը բերեն խօսքի մէջ: Կ'ըսենք «Հայրը օրինանք տուաւ», «Բարեգործը օրինանք լսեց ծերուկի շրթներէն», միւս կողմէ՝ «Քահանան օրինենք մը կարդաց», «Տէր հօր օրինենքը լսենք»: Օրինենք ձեւը հին հայերէնի օրինենք բայական ձեւն է, աշխարհաբարի վերածուած, յոգնակի, առաջին դէմք, եւ ստացած գոյականական իմաստ. պէտք է ե-ով գրուի: Խոնջէնք-ն ալ այդ տպատրութիւնը կը ձգէ: Նախընտրելի է գրել խոնջէնք, օրինենք:

գ.- Հոլովական ու բայական վերջաւորութիւններու նախաշեշտ եւ շեշտակիր փակ դիրքին մէջ ե-ը տիրական է, բացի հետեւեալ պարագաներէ.

- Է եւ մէ բացառական հոլովի մասնիկներ են, որ կրնան ս, դ եւ ն յօներով փակ դիրքի մէջ մնալ. ծառ՝ ծառէ, ծառէդ, ծառէն, քոյր՝ քրոշմէ, քրոշմէս, քրոշմէդ, քրոշմէն:

- Դիմաւոր բայերու յոգնակի երկրորդ դէմքին մէջ, ք-էն առաջ. կը վազէք, պիսի վազէք, վազեցէք, մի՛ վազէք եւ, ինչ-

պէս տեսանք, անկատար ժամանակներու եզակի երրորդ դէմքին մէջ՝ կը վազէր, պիտի վազէր, վազէր:

դ.- Ուղղագրական ուղեցոյցներուն մէջ ընդունուած է ըսել, որ բացի բայական դիմաւոր ձեւերէն (կը գրէն, պիտի գրէն, գրէն), միւս պարագաներուն բառավերջը կը գրուի են՝ *ժապաւէն, ապաւէն, փոխարէն, արդէն, նորէն, շէն* եւ այլն: Ասիկա օրինաչափական է յատուկ անուններու համար, իսկ միւս բառերու պարագային է-ի գրութիւնը կը բացատրուի տարրեր գործոններով: Ե-ով կը գրուին եա երկինչինի պարզացումով գոյացած բառերը՝ *զէհէն, ցորէն, ատէն, իրէն, որոնց հին ձեւերն են գէհէն/զէհէան, ցորէան, ատէան, իրէան:*

16.- Ինչպէ՞ս որոշել շեշտակիր փակ դիրքի ե եւ է զիրերը

Միակ դիրքը, ուր ե եւ է զիրերու շփոթը չի յաղթահարուիր վերոյիշեալ որեւէ մէկ պարագայով, կը մնայ մէկ բաղաձայնով վերջացող բառերու շեշտակիր փակ դիրքը: Այդ դիրքի շատ բառերու ե՝-ով թէ է-ով գրուելու պարագան կը ճշդուի շեշտափոխական հնչինափոխութեամբ: Շեշտափոխութեան, այսինքն՝ ածանցումի եւ բարդութեան ատեն, եթէ է հնչինը ի-ի վերածուի, ուրեմն բառը կը գրուի է-ով, իսկ եթէ անփոփոխ մնաց՝ կը գրուի ե-ով, որովհետեւ ե-ը տոկուն ձայնաւոր է, չի հնչինափոխուիր: Այսպէս՝

գետ՝ գիտութիւն, գիտուն, գիտնալ	գետ՝ գետակ, գետահուն
սեր՝ սիրել, սիրահար, սիրուիի	սեր՝ սերունդ, սերիլ
վեր(ը)՝ վիրաւոր, վիրակապ	վեր՝ վերնալ, վերելք
պարտեզ՝ պարտիզպան	հեզ՝ հեզասահ
վրէպ՝ վրիպիլ, վրիպակ	երես՝ երեսանց

Ե-ով գրուող բառերէն ե>ի հնչինափոխութեան կ'ենթարկուի դեւ բառը՝ *դիւական, դիւահար, դիւահարիլ, դիւահարութիւն, դիւահմայ, դիւային:* Թեկն բառէն ունինք թիկունք, թիկնիլ, թիկնաթոռ: Ունինք նաև արգիլել, մինչ միւս բոլոր բառադրութիւնները ե են՝ *արգելակ, արգելակել, արգելավայր, արգելանոց, արգելարշաւ, արգելափակ, արգելափակել, արգելիչ, արգելք:* Ե-

ի անկում ունի կեղեւ բառը՝ կեղուել բային մեջ, կրաւրականը՝ կեղուուիլ:

Է>ի հնչինափոխութեան մեջ կը մտնեն միայն իսկական բարդութեան ու ածանցաւոր բառերը: Կցական բարդութիւնները այս խումբին մեջ չեն մտներ, որովհետեւ այստեղ բարդութիւնը կը կազմուի ուղղակի կցումով, առանց հնչինափոխութեան, ինչպէս՝ դէպի (դէպ ի), երէցկին (երէց կին), տաներէց (տան երէց), կէսօր (կէսօր), կէսկատար (կէս կատար), մէկզմէկ (մէկ զ-մէկ), մէկտեղ (մէկ տեղ), մէկտեղել, մէշտեղ (մէշ տեղ), մէջընմէջ (մէջ ընդ մէջ), տէրտէր (տէր տէր), թէեւ (թէ եւ), թէկուզ (եթէ կ'ուզես), թէպէտեւ (թէ պէտ եւ), չէզոք (չէ զ-ոք) եւ այլն: Ասիկա օրինաչափական կարելի է նկատել ու ասոնց բառակազմական իւրայատկութեան աշակերտը կրնայ վարժուիլ աւելի ուշ:

Ասոնց է-ով գրուիլը հաստատելու համար կարելի է դիմել իսկական բարդումի կամ ածանցումի փորձին. օրինակ՝ դէպի բառին համար կրնանք ունենալ դիպուած, դիպուկ, իսկ երէցկին բառին համար՝ երիցական, երիցուկ, երիցազոյն, կէսօր բառին համար՝ կիսել, կիսատարս եւ այլն:

17.- Է>ի հնչինափոխութեան բառեր

Է>ի հնչինափոխութեան բառերը կարելի է խմբաւորել հետեւալ կերպ.

ա.- Բոլոր բաղադրութիւններուն մեջ է>ի փոփոխութեան ենթարկուող բառեր. ապաւէն՝ ապաւինիլ, ապաքէն՝ ապաքինիլ, ապաքինում, բուէճ՝ բուիճակ, գէջ (թաց)՝ զիջութիւն, գէս (երկար մազի ծով)՝ զիսակ, գէտ՝ զիտակ, զիտնալ, զիտութիւն, զիտուն, դէզ՝ դիզել, դէմ(թ)՝ դիմակ, դիմաց, դիմաւոր, դէպ(թ)՝ դիպուած, դիպուկ, դէտ՝ դիտակ, դիտել, դիտող, զէն(թ)՝ զինել, զինուոր, կէզ (իրակէզ)՝ կիզել, կիզիչ, կէս՝ կիսատ, կիսել, հանգէտ (իրեւել, նման)՝ հանգիստութիւն, ձէթ՝ ձիթապուլի, ձիթենի, մէջ՝ միջանցք, միջոց, միջուկ, միջօրէ, մէտ (հակամէտ)՝ միտում, միտումնաւոր, մէզ՝ միզամած, մէզ՝ միզապարկ, միզել, (բայց

մզիլ՝ քամիլ), նուէր՝ նուիրել, շէկ՝ շիկահեր, շիկնիլ, շէջ (հրշէջ)՝ շիջիլ, պէս՝ այսպիսի, սէկ՝ սիզապանծ, սէր՝ սիրել, վէժ (օրվէժ)՝ վիժիլ, վիժում, վէճ՝ վիճիլ, վէմ՝ վիմազրութիւն, վիմափոր, վէպ՝ վիպասան, վիպում, վէր(ը)՝ վիրակապ, վիրաւորել, վրէպ՝ վրիպակ, վրիպիլ, վրիպում, փոխարէն՝ փոխարինել, փոխարինում եւ այլն:

Այս բառերը կրնան գալ բաղադրեալ բառերու իբրեւ վերջին բաղադրիչ՝ աղեկէց, սպարազէն, յաձախադէպ, անընդմէջ, հակամէտ, անշէջ, կարեվէր: Բառագիտութեան դասերուն աշակերտները պիտի ճանչնան այս արմատները ու կողմնորոշուին: Ասոնք եւս նոյն հնչիւնափոխութեան կ'նթարկուին, սպարազէն՝ սպարազինել, ընդդէմ՝ ընդդիմութիւն, բանավէճ՝ բանավիճիլ եւ այլն:

Լեզ արմատէն (պնակալէզ, յարալէզ) ունինք լիզել, բայց՝ լզուրուտել, լեզու:

Աղէտ բառը հին բարդութիւններու մէջ կը ներկայանայ եռվ, է-ով եւ ի-ով՝ աղէտալի-աղէտալի, աղէտէալ-աղէտէալ, աղէտարեր-աղիտարեր, աղիտագոյն, աղիտագործ, աղիտարար, աղիտաւորութիւն: Հիմա երեք ձեւով ալ գրողներ կան: Է-ն ճանչնալու նպատակայարմարութեան համար բառը մտցնել է>ի հնչիւնափոխութեան ոլորտին մաս կազմող կանոնաւոր բառերու շարքին՝ աղէտ>աղիտարեր, աղիտալի, աղիտաւոր, աղիտարար, աղիտագործ, աղիտարար եւ այլն:

Բ.- Ոչ բոլոր բաղադրութիւններուն մէջ է>ի փոփոխութեան ենթարկուող բառեր. այսինքն՝ կան անփոփոխութեան պարագաներ: Կը բաւէ որ մէկ անզամ փոփոխութիւն տեղի ունենայ՝ ուրեմն է է. գէշ՝ գիշատիչ, բայց՝ գէշութիւն, գէշնալ, գէր՝ գիրուկ, գիրնալ, նաեւ գէրնալ, գէրութիւն, երէց՝ երիցագոյն, երիցական, բայց՝ երէցութիւն, կէտ՝ կիտել, կիտուած, բայց՝ կէտադրութիւն, շէն(ը)՝ շինել, շինական, շինութիւն, բայց՝ շէնութիւն, շէնշող, շէննալ, պէտք՝ պիտանի, պիտոյք, բայց՝ պէտքարան, վրէժ՝ վրիժառու, բայց՝ վրէժինդիր, Վրէժուիի, տէր՝ տիրել, տիրական, տիրամայր, տիրութիւն, Տիրուիի, բայց՝ տէրութիւն, տէրունա-

կան, անտէրութիւն, անտէրունչ, քէն՝ քինախնդիր, բայց՝ քէնութիլ, օրէն(թ)՝ օրինակ, օրինական, օրինաւոր, օրինակելի, օրինապահ, օրինագիրը, օրինազիծ, բայց՝ օրէնսգէտ, օրէնսգիրը, օրէնադիր, տնօրէն՝ տնօրինել, բայց՝ տնօրէնութիւն/տնօրինութիւն եւ այլն: Վերջին երկուքը իմաստով կը տարբերին. տնօրէնութիւն՝ տնօրէնի պաշտօն, տնօրինութիւն՝ կարգադրութիւն:

Է>ի հնչինափոխութեան ոլորտէն դուրս կը մնան բառերու երկու խումբ՝ Է>ե տառափոխութեան ենթարկուող բառեր եւ աւանդաբար Է-ով գրուող բառեր: Ասոնք ուղղագրելու լուրջ դժուարութիւններ կը յարուցեն: Ասոնց քննութիւնը կը կատարենք յաջորդ երկու բաժիններուն մէջ:

18.- Է>ե տառափոխութեան ենթարկուող բառեր

Շարք մը բառեր գրաբարի մէջ ունեցած են թէ՝ Է-ով եւ թէ՝ Ե-ով պարզ ու բաղադրեալ բառային տարբերակներ: Այդ պարզ բառերը աւանդական ուղղագրութեան մէջ միտում եղած է գրել Է-ով, իսկ անոնցմէ կազմուած բաղադրեալ ձեւերը՝ Ե-ով, ստեղծելով Է>ե տառափոխութեան ենթարկուող բառերու շարք մը: Ումանք թէ՝ պարզ բառերուն եւ թէ՝ բաղադրեալ ձեւերուն համար գործածած են միայն Է-ն կամ Ե-ը: Այս երեւոյթը ստեղծած է ուղղագրապէս անկայուն պատկեր ունեցող բառերու շարք մը: Այդ բառերուն քանակին ու անոնց պարզ ու բաղադրեալ ձեւերը Ե-ով թէ Է-վ գրելու կապակցութեամբ միօրինակութիւն երբեք չէ եղած նոր լեզուին մէջ: Ստորեւ այդ բառերը կը բերենք Է>ե տառափոխութեան պատկերին համաձայն, որ ամէնևն ընթացիկն է տակալին:

Եղեկ՝ եղեզիկ, եղեզնաբնակ, եղեզնարոյս, եղեզնաձեւ, եղեզնաշամբ, եղեզնաշէն, եղեզնեայ, եղեզնուտ եւ այլն:

Գմբէթ՝ գմբէթազարդ, գմբէթախաչ, գմբէթածածկ, գմբէթակիր, գմբէթաձեւ, գմբէթարդ, գմբէթեայ եւ այլն:

Խենէշ՝ խենէշանամ, խենէշագոյն, խենէշաբար, խենէշիմ:

Պարէն՝ պարէնապահ, պարէնաւորէմ, պարէնաւորում, պարէնիկ:

Պարետ՝ պարետային, պարետախումբ, պարետանոց, պարետոլոգիան:

Պատճեն՝ պատճենաբեր, պատճենել, պատճենահան, պատճենատորել:

Մեն՝ մենութիւն, մենաստան, մենատոր, մենակ (կայ նաեւ մինակ):

Երեկ՝ երեկոյ, երեկոյանալ, երեկոյեան:

Աղուես՝ աղուեսակերպ, աղուեսադրոշմ, աղուեսուկ, բայց
Աղուէսազիրը:

Արմէն՝ Արմենակ, բայց միւս կազմութիւնները է-ով՝ Արմէնիա, Արմէնուել:

Ամէն¹ (ամէնքը), որ ունի աւելի բարդ վիճակ. այսպէս՝

- յօդակապով բարդութիւններու մէջ կը գրուի է-ով՝ ամէնալու, ամէնազէշ, ամէնասերտ, ամէնաքաջ եւ այլն.

- անյօդակապ կազմութիւններուն մէջ կը գրուի է-ով՝ ամէնիմաստ, ամէնընտիր, ամէնիշխան, ամէնընթաց եւ այլն.

- հինէն փոխանցուած ածանցումներուն մէջ՝ ե, ամէնայն, ամէնեւին, այսու ամէնայնի, յամէնայնդէպս, յամէնայն դէպս.

- նոր ածանցումներուն մէջ՝ ամէնքը.

- կցական բարդութիւններուն մէջ է՝ ամէնուր, ամէնուրեր, ամէնօրեայ, ամէնժամէայ, ամէնամէայ.

- հոլովական ձեւերուն մէջ աշխարհաբարը կրցած է գրեթէ ձերբազատիլ հոլովական համակարգի մէջ է>ե տառափոխութիւնը պահելու փորձութենէն՝ պարտէզ-պարտէզի-պարտէզէ-պարտէզով, բայց ամէն բառի պարագային միայն ումանք կը գրեն ե, ոմանք է՝ ամէնուն-ամէնուն, ամէնէն-ամէնէն, ամէնով-ամէնով։ Նախընտրելի պիտի ըլլար է-ն անփոփոխ պահելը:

¹Աստուածաշնչական ամէն բառը ունի սեմական ծագում՝ «իրաւ, ձշմարիտ, հաւաստի» իմաստով։ «Ամէն ամէն ասեմ ձեզ» (Ձշմարիտ, ձշմարիտ կ'ըսեմ ձեզի): Աղօթքները կը վերջանան ամէն բառով։ Յունարէնի եւ սեմական լեզուններուն մէջ կ'արտասանուի ամին, ինչպէս Աթէնա անունը՝ Աթինա։

Խնդիրը նոյն հիմքի բառակազմական արտայայտութիւններուն մէջ ունեցած այսքան բազմաձեւութեամբ չի վերջանար: Այս կամ այն պարագան նախընտրաբար գործածելու իրավիճակը աւելի մեծ շփոթներու դրու կը բանայ: Վերջերս, «է-ով գրուող քանի մը բառ պակսեցնելու միտումով» ումանք եղէզ, զմբէթ եւ ամէն բառերը կը գրեն ե-ով: լաւ, բայց ինչո՞ւ անզիտանալ նոյն ոլորտի միւս բառերը, բոլորովին զերծ մնալու համար անոնց պատճառած դժուարութիւններէն եւս:

Քննութիւն է>ե տառափոխութեան բառերու

Է>ե հնչինափոխութեան պարագան գրաբարի մէջ կը կատարուէր ոչ միայն ածանցումներու եւ բարդումներու, այլ հոլովաճեւերու մէջ եւս. պատճէն՝ պատճէնից, պատճէնիւ: Այս հնչինափոխութիւնը չկայ աշխարհաբարի մէջ, քանի որ է եւ ե զիրերը հնչինապէս նոյնացած են արդէն: Երեւոյթը դարձած է սոսկական տառափոխութիւն: Աշխարհաբարի կազմաւորման ատեն նոր ձեւաւրուող ուղղագրութեան մէջ է>ե տառափոխութեան պարագան վերացուած է հոլովական համակարգէն, ու հիմքի ուղղագրութիւնը գրեթէ պահպանուած է բոլոր հոլովաճեւերուն մէջ՝ պատճէն՝ պատճէնի, պատճէնէ, պատճէնով՝ պարտէզ պարտէզի, պարտէզէ, պարտէզով:

Այսուհանդերձ, հակառակ այն իրողութեան, որ աշխարհաբարը կրցած է գրեթէ ձերբազատուիլ հոլովական համակարգի մէջ է>ե տառափոխութիւնը պահելու փորձութենէն, բառակազմական մակարդակի վրայ քանի մը հինէն եկող բառերու (եղէզ, զմբէթ եւ այլն) համաբանութեամբ կը շարունակուի պահպանուիլ է>ե տառափոխութիւնը ու նոր խնդիրներ յարուցել մեր ուղղագրութեան մէջ: Խնդիրը պահ մը կը հասնէր հոն, որ այդ քանի մը բառերու պարագան օրինաչափութեան վերածելով, այնտեղ ուր չի գործեր է>ի հնչինափոխութիւնը՝ կը թելադրուէր է>ե տառափոխութիւնը. կէտ՝ կետադրութիւն,

տէր՝ անտէրունչ, Հաղէպ՝ հալեպահայութիւն: Ասիկա լիովին մերժելի մօտեցում էր ու չտարածուեցաւ: Չհնչիւնափուռդ է-ն կը պահենք բոլոր այն կազմութիւններուն մէջ, որոնց առաջին բաղադրիչին է-ով գրուիլը գիտենք ուրիշ բարդութիւններէ, ինչպէս՝ կիտել<կէտ> կէտաղրութիւն, տիրական<տէր>անտէրունչ, վրիժառու<վրէժ> վրէժինդիր, օրինական<օրէն(ը)>օրէնսգիրը, տնօրինել< տնօրէն>տնօրէնութիւն, քինախնդիր<քէն>քէնութիւն, շինութիւն <շէն(ը)>շէնութիւն, զիշատիչ<զէշ>զէշութիւն եւ այլն:

Արդ, ինչպէ՞ս լուծել է>ե տառափոխութեան հետ կապուած բառերու ինդիրը:

Ամէն. Բառը փոխանցուած է նաեւ *ամէն* տարբերակով: Արեւմտահայ իրականութեան մէջ իբրեւ սկզբնաձեւ ընդունուած է *ամէն* հիմքը:

Վերջերս լայն տարածում կը ստանայ *ամէն* հիմքի տարածումը: *Ամէն* տարբերակի ընդունումը կը վերացնէ թէ՝ հոլովական, թէ՝ բառակազմական մակարդակներու վրայ ելած բոլոր բազմաձեւութիւնները, զորս երբեք չեն կրցած մարսել մեր դպրոցականները (եւ ոչ միայն): Եթէ ընտրենք սկզբնաձեւի է-ով տարբերակը վերի շարքերը զատորոշելու հարկադրանքը կը վերանայ, տառափոխութեան երեւոյթը կը վերանայ, այսինքն՝ այլեւս է-ով կը գրենք *ամէն-ը* բարդ ու ածանցաւոր բոլոր կազմութիւններուն եւ հոլովաձեւերուն մէջ. *ամէն*, *ամէնալաւ*, *ամէնընտիր*, *ամէնելին*, *ամէնքը*, *ամէնուր*, *ամէնուն* եւ այլն:

Եղէգ, զմբէթ, խենէշ բառերը փոխանցուած են նաեւ *եղէգ, զմբէթ, խենէշ* սկզբնական տարբերակներով: Է-ով գրողները բարդութիւնները կը գրեն է-ով՝ ստեղծելով հիմքի եւ բաղադրութիւններու երկուութիւն. *եղէգ եղէգնուտ, եղէգնեայ, զմբէթ զմբէթաւոր, խենէշ խենէշանալ*, ոմանք բարդութիւններն ալ է-ով կը գրեն՝ *եղէգնուտ, զմբէթաւոր, խենէշանալ* եւ այլն:

Սկզբնաձեւի ե-ով տարրերակները ընդունելով մենք նոյնացուցած կ'ըլլանք արմատի եւ կազմութիւններուն ուղղագրութիւնը եւ դուրս դրած առանց որեւէ օրինաշափութեան է-ով գրուող շարք մը բառեր. եղեգ՝ եղեզիկ, եղեզնարնակ, եղեզնարդոյ, եղեզնաձեւ, եղեզնաշամբ, եղեզնաշէն, եղեզնեայ, եղեզնուտ եւ այլն, զմբեթ՝ զմբեթազարդ, զմբեթախաչ, զմբեթածածկ, զմբեթակիր, զմբեթաձեւ զմբեթարդ, զմբեթեայ եւ այլն, իւենեշ՝ իւենեշանամ, իւենեշազոյն, իւենեշաբար, իւենեշիմ: Այսպիսով վերացած կ'ըլլան անհմատ տառափոխութեան եւ երկուութեան պարագաները:

Սփիոքահայ իրականութեան մէջ քննարկման հանդիսացած այս բառերու կողըին, կան այլ բառեր եւս, որոնց նոյնպէս է-ով տարրերակը ընդունուած է. ասոնք եւս բաղադրութիւններուն մէջ երբեմն ե-ով, երբեմն է-ով հանդէս կու գան: Այդ բառերն են.

Աշխետ (կարմիր դեղնագոյն ձի). իին կազմութիւններ են աշխետաձի, աշխետութիւն, աշխետանալ, ե-ով:

Պարետ, գրաբար սեռականը պարետի: Հին լեզուին մէջ կայ նաեւ պարետ սկզբնական տարրերակը: Նոր բառ է պարէտային:

Պատճեն, որմէ փոխանցուած է մեզի պատճենաբեր՝ ե-ով: Հիմքի հնագոյն ձեւերէն են պատճեան, պաճեան, որ պէտք է տար՝ պատճեն, ինչպէս ատեան՝ ատեն, զեհեան՝ զեհեն, ցորեան՝ ցորեն, իրեան՝ իրեն: Է-ով սկզբնաձեւը ընդունելով՝ նորագոյն կազմութիւններու մէջ շփոթ կայ ե-ո՞վ (պատճենաբեր-ի հետեւութեամբ), թէ է-ով գրելու՝ պատճենել-պատճենել, պատճենահան-պատճենահան, պատճենաւորել-պատճենել:

Պարէն, որմէ փոխանցուած է միայն ե-ով՝ պարենապահ, պարենատրեմ:

Աղուէս, որմէ իին լեզուին մէջ ունինք աղուէսակերպ, աղուէսադրոշմ, աղուէսաշաբան, աղուէսուկ, աղուէսա-

ձուք, միշտ ե-ով: Աղուէսազիրը (է-ով) բառը միջին հայերէնեան կազմութիւն է: Ածառեան եւ Զահուկեան բարի հին ձեւը *աղուէս* կը նկատեն:

Մէն. բառը կազմուած է *միայն-մէյն-մէն* զարգացումով: Իա կապակցութեան ե-ի հնչինափոխուիլը գրաբարի մէջ լայնօրէն նկատուող երեւոյթ է՝ *մի-ա-կուսի մէկուսի, մի-ա-կողմանի մէկողմանի, մի-ա-տասան մէտասան*, նոյնը շարունակուող երեւոյթ մըն է նոր հայերէնի մէջ՝ *զինի-ա-տուն զինիատուն զինետուն, հոգի-ա-զաւակ հոգեզաւակ*: Իա կապակցութիւնը կրնայ եա տալ՝ պատանի-ակ պատանեակ, ապա և՝ պատանեակ-իկ՝ պատանեկիկ: *Միայն-մէյն-մէն* կառոյցով գրաբարի կազմութիւնները բարդութիւններու եւ ածանցումներու մէջ միշտ ե կու տան՝ *մէնակ², մէնակեցութիւն, մէնակուի, մէնամարտ, մէնամարտիկ, մէնամարտիկ, մէնամարտութիւն, մէնանալ, մէնաստան, մէնաւոր, մէնիշխանութիւն, մէնութիւն, բայց երբ մէն-հիմքը առանձին գործածուի* է-ով կը գրուի՝ մէն: Ասիկա գրաբարի մէջ հնչինական երեւոյթ էր անկասկած, բայց նոր լեզուին մէջ պարզապէս տառափոխութիւն է ու անիմաստ է բազմաթիւ բաղադրութիւններու մէջ ե-ով գրելէ ետք՝ հիմքային բառը է-ով գրելը: Նկատի ունենալ նաեւ, որ նման նոր գոյացութիւնները մենք ե-ով կը գրենք. *ցորեան ցորեն, ատեան ատեն, զեհեան զեհեն*: *Մէն* կազմութեան շարքին կը մտնեն նաեւ է>ի հնչինափոխութեան չենթարկուող պատճէն, պարէն, ամէն բառերը: Կը կարծեմ, որ այս երեւոյթէն ձերբազատ-

² Արեւելահայերը ունին *մէնակ, մէն-մէնակ*՝ մէն ձեւէն, իսկ արեւմտահայերը՝ *մինակ, միս-մինակ*՝ մինակուկ. վերջինները է>ի հնչինափոխութեան արդինք չեն, այլ առաջացած են *մին* ձեւէն, որ կազմուած է *մի* բառին վրայ ն յօղը աւելցնելով:

ուիլը դրական քայլ պիտի ըլլայ. գրել *ամեն, մեն, պարեն, պատճեն:*

Երեկ, հին հայերէնի մէջ է-ով գրուած է զանազան-ուելու համար երեկ մայր տարբերակէն, որ կը նշանակէր երեկոյ, իրիկուն. նոր հայերէնի մէջ վերացած է նոյնացումը երեկ, երեկոյ, երեկոյանալ, երեկոյեան:

Պարետ, պատճեն, պարեն, աղուես, երեկ, մեն ձեւերը եւս իբրև սկզբնաձեւ ընդրւնելով կ'ազատինք չինչինափոխուող է-ն ե-ո՞վ, թէ է-ով գրելու շփոթէն. **պարետային,** **պատճեն՝ պատճենարեր,** **պատճենել,** **պատճենահան,** **պատճենում,** **պարեն՝ պարենամթերք,** **պարենատում,** **պարենատրել,** **պարենատրում,** **աղուես՝ աղուեսորշմ,** **աղուեսենի,** **աղուեսազիրք,** **երեկ,** **երեկոյ,** **մեն՝ մենաւոր,** **մենաստան** եւ այլն:

19.- Աւանդաբար է-ով գրուող բառեր

Աւանդական ուղղագրութեան մէջ առանց դիրքային, հնչիւնային ու բառակազմական պատճառի է-ով կը գրուին բառերու երկար շարք մը՝ *ասպարէզ, ժապաւէն, տրէզ, խէթ, խէժ, հէն* (ծովահէն), *սէզ, վէս, տէզ, պատնէշ, բրէտ* (իշամեղու), առնէտ, *գումէշ, բզէզ, հէզ, վէզ* (ոտքի կոճ. այդ ուկորով խաղու), *հրէշ* (*հրէշից, նոր բառ է՝ հրէշային*), *մողէզ, ուղէշ, վէտ* (վէտ վէտ, նոր բառ՝ *վէտվէտուն*), *քարտէզ* (*քարտէզագրել, քարտէզազիր*. ումանք՝ *քարտէս, ատկէ՝ քարտիսազրութիւն, յետնաբար*), *թէշ* (*պարսից կրօնք*), *աղէկ* (*աղէկնալ, աղէկութիւն*), *երէկ, երնէկ, թէկ, լէշ* (անասունի դիակ), *մէկ* (*մէկական, մէկնոց, մէկալ*), *մէյ մէկ, մէյ մը, մէն, մէն մի, փէշ, դէս ու դէն* (դի-այս, դի-այն), կամ *յետնաբար* է-ով փոխանցուած բառեր են՝ *թէժ* (բորբ, տաք, նոր բառ է՝ *թէժանալ*), *խլէզ, մլլէզ, փէճ* (ուսին երեսը), *մալէզ*: *Վէզ* ու *վէճ* յարադրութեան մէջ վէզ բաղադրիչը անկախ գործածութիւն չունի: Հին լեզուին մէջ կայ *ի վէզ գալ* (*վիճիլ, կռուիլ*) արտայայտութիւնը:

Եւեր (իսկոյն եւեր). սխալագրութիւն է բառը *եւէր*¹ է-ով գրելը:

Քննութիւն աւանդաբար է-ով գրուտղ բառերու

Առանց դիրքային, հնչինային ու բառակազմական պատճառի է-ով գրուտղ բառերը ուղղագրական լուրջ դժուարութիւններ կը ստեղծեն: Այդ բառերը ծագումով, քերականական եւ բառակազմական յատկութիւններով քանի մը խումբի կը պատկանին.

ա.- Հին բառեր, որոնց է>ի հնչինափոխուած կազմութիւնները նոր լեզուն չէ պահած՝ *ասպարէզ, ժապաւէն, տրէժ, խէր, հէն* (ծովահեն), *սէզ, վէս, տէզ, պատնէշ, բրէտ* (իշամեղու), *առնէտ, գումէշ*²:

Այս բառերուն է-ով գրուած ըլլալը անառարկելի է:

բ.- Բառեր, որոնք հին հայերէնի մէջ եւս է>ի հնչինափոխուած օրինակ չունին, ինչպէս՝ *խէժ, գէթ, պարսէտ, քէնդ* (քած շուն կամ կատու), *մողէզ, բզէզ*: Այս բառերուն հին լեզուին մէջ է-ով գրուած ըլլալը բացարձակ չէ:

³ **Ասպարէզ կամ** ասպարէս. ատկէ՝ ասպարիսէլ՝ *արշաւէլ, ասպարիսական*

Ժապաւէն՝ ժապաւիննել

Տրէժ՝ տրիգել

Խէր՝ խիթալ վախնալ, *հոգ ընէլ*. խիթել՝ *խիղճը խայթէլ*

Հէն (ծովահեն՝ ծովի աւազակ), հինել՝ *աւազակութիւն ընէլ*, հինաբար, հինահար, հինակար,

Սէզ՝ սիզաբոյս, սիզուտ, սիզաբերել

Վէս՝ վիսութիւն, վիսաբարոյ, վիսանալ

Տէզ՝ տիգաւոր, տիգաբոյն (*բայց տէզընկէց*)

Վարի բառերը միայն հոլովման մէջ ունին է>ի հնչինափոխութիւն.

Պատնէշ՝ պատնիշի,

Բրէտ՝ բրիտի (իշամեղու)

Առնէտ՝ առնիտի

Գումէշ՝ գոմշոյ կամ գոմիշոյ

Անոնց մեծ մասը հին լեզուին մէջ ունի ե-ով տարբերակ՝ խէժ-խեժ, զէթ-զէթ, պարսէտ-պարսէտ, (պարս, պարսատիկ), քէնդ-քէնդ, կամ ունին հիմքային այլ տարբերակներ՝ մողէզ (մողոզ, մողիզ), բզէզ (բզիզ), ուղէշ (ուղեշարձակ, ուղիշարձրձ, ուղէշ, ուղօշ): Ասոնց ե-ով տարբերակը հետեւողական ձեւով չէ ընտրուած, ինչպէս եղած է թէմու թէմ բառերու պարագային. Վերջիններէն ընդունուած է միայն ե-ով տարբերակը: Կայ նաև վէզ (ոսկոր մը ու անով խաղցուած խաղ մը): Վէզ ու վէճ յարադրութեան մէջ ունի կորի իմաստը: Այստեղ ստուգաբանները ընելիք ունին:

գ.- Բարբառային բառեր՝ աղէկ (աղէկնալ, աղէկուրին), երնէկ, թէյ, լէշ (անասունի դիակ), մէկ (մէկական, մէկնոց, մէկալ), մէյ մէկ, մէյ մը, մէն, մէն մի, փէշ, դէս ու դէն (դի-այս, դի-այն), կամ յետնաբար է-ով փոխանցուած բառեր են՝ թէժ (բորբ, տաք, նոր բառ է թէժանալ), խլէզ, փէճ (ուսին երեսը), մալէզ: Ասոնց ե-ով գրուիլը դասական ուղղագրութեան հետ կապ չունի, այլ կու գայ բարբառային բառերը է-ով գրելու մեր սովորութենէն: *Մէկ* բառը կու գայ միակ-էն, որ պէտք է տայ է՝ մէկ (հմմտ. պատանի-ակ՝ պատանեկիկ). մէշ (մէյ մը, մէյ-մէկ) ու մէն առաջացած են միայն (մի-այն)-մէյն-մէն-մէյ զարգացումով: Նոյն օրինաշափութեամբ կազմուած են դէս ու դէն բառերը (դի-այս դէս, դի-այն դէն): *Աղէկ*-ը առաջացած է աղու-եակ կազմէն, որ նոր լեզուին մէջ պէտք է տար աղէկ (հմմտ. ցորեան՝ ցորեն, ատեան՝ ատեն): Երնէկ-ը ունի երան-երանիկ-երնիկ-երնեկ զարգացումը:

Երբ յետին փոխառութիւնները եւ բարբառային բառերը ե-ով գրելու միտում կայ (տե՛ս յաջորդ բաժինը՝ ասոնք եւս պիտի մտնեն նոյն խումբին մէջ: Առանց դիրքային, հնչիւնային-հնչիւնափոխական, բառակազմական ու ձեւաբանական պատճառի գրուող է-երը ե-ով

գրելով մեծապէս կանոնակարգուած պիտի ըլլայ բառամէջի է-ի գրութիւնը:

20.- Է ԵԼ Ե զիրեքը օտար ԵԼ բարբառային բառերու ՄԵԶ

Օտար բառերուն սկիզբն ու վերջը է-ն անշփոթելի է, ինչպէս՝ Էլիզապէթ, Էլսի, Էլայիս, Բերսափէլ, Բելէ:

Բառասկիզբին «ԵԼ» երկինչիւնը օտար բառերուն մէջ եւս կը գրուի է, ինչպէս՝ Ենիգումոշեան, Ենգիպարեան, Եկատերինա, Ենովա եւ այլն, բայց ե կիսաձայնէն ետք եկող միւս ձայնաւորները կը գրենք, ինչպէս՝ Եար, Եաման, Եարալեան, Եորկի, Եոհաննէս, Եունէս եւ այլն:

Երջան մը տարածուած էր բառին մէջ ամէն տեղ է-ի գրութիւնը, ինչպէս՝ զենիթ, թէզ, իսէր, քէրմէս, փէնէսէլին, քոլէրա, Սէմէրձեան, Թէքէեան, Պէրալէրեան, Պոշկէզէնեան եւ այլն: Սակայն այս գրութիւնը վերատեսութեան կ'ենթարկուի հին հայերէնի օրինակներուն հիման վրայ: Հին հայերէնի մէջ նախաշեշտ դիրքերուն միշտ ե է, ինչպէս՝ մերենայ, վեղար, եկեղեցի, Կեսարիա, Եղեսիա եւ այլն, իսկ շեշտակիր փակ դիրքին երկուքն ալ կը հանդիպին, ինչպէս՝ Աթէն(թ), Սաղէմ, Երուսաղէմ, կրկէս, պարէտ, քարտէզ, Եղիսարէթ, Յարէթ, Յովսէփ, բայց՝ Սէպտէմբէր, Հոկտէմբէր, Նոյէմբէր, Դեկտէմբէր, կանթեղ, Բարսեղ, Կիւրեղ եւ այլն:

Այս աւանդութիւններուն հիման վրայ ներկայիս տիրապետող կը դառնայ բառի նախաշեշտ ու շեշտակիր փակ դիրքերուն մէջ է գրելը, ինչպէս՝ զենիթ, քոլէրա, օփէրա, փէնէսէլին, աթէթ, քասէթ, օմէթ, քէրմէս, թէզ, իսէր եւ այլն, որովհետեւ այստեղ դիրքային որեւէ սահմանափակում կարելի չէ գտնել ե-ի համար, բացի հետեւեալ պարագաներէն.

ա.- Մականուններուն հիմքի վերջինը գրել է՝ Թէքէեան, Տէտէեան, Քէլլէեան եւ այլն:

բ.- Էլ, Էն, Էթ եւ Էս, Էփ, Էճ վերջաւորութեամբ օտար յատուկ անուններու հետեւութեամբ յատուկ անունները շարունակել գրել է-ով՝ Անժէլ, Ժիզէլ, Սանէն, Բարէն, Սարիէթ, Նենէթ, Փե-

րէս, Մարթինէս, իսկ միւսերը ե-ով, ինչպէս Ռոպէր, Ռոպէրթ, Ալպէր, Ալպէրթ, Եսթէր, Լուտէր, Ծողէֆ, Թէրէզ, Արտէմ, Կիլ-պէնկ, Կրեկ(ուար), Ֆրէնք, Ֆրէտ, Ալէր, Քէպէր: Նոյնը ընել մականուններու պարագային՝ Կէօվշէնէան, Պոշկէզէնէան, Քիսիկէան, Հերկէէան, Հասէէան, Հանէսէան, բայց Մեմերձէան, Պերպէրէան, Չելէպէան եւ այլն:

գ.- Էյ եւ իէ կապակցութիւնները պահել, ինչպէս՝ Շէլլըս-փիր, Մէրի, Ժիլիկթ, Ուիլիէմ, Մարիէթ եւ այլն: Օստար բառերուն մէջ իէ-ն իէ ձեւով տառադարձողներ ալ կան (Վիեննա): Նախընտրելի է իէ-ն՝ նախ չհակադրուելու համար Մարիէթ, Ժիլիկթ եւ նման օրինական պարագաներու:

Քննութիւն յատուկ անուններու է-ի գրութեան

Ուղղագրելու վերի վերջին երկու պարագաները զերծ չեն հակասութենել: Այստեղ է-ի մնալը պայմանաւորուած է հին հայերէնէն եկող յատուկ անուններու էլ, էն, էթ, էս, էփ, էճ (Գնէլ, Արսէն, Նազարէթ, Յովհաննէս) վերջաւորութիւններով եւ իէ կապակցութեամբ (Գաբրիէլ, Դանիէլ, Եղեկիէլ): Կարելի՝ է զանոնք եւս փոխարինել ե-ով, մանաւանդ որ հայերէնի մէջ արդէն գոյացած են անուններու գրութեան հին ու նոր ձեւեր (Հռովմ՝ Հռում, Քերովմ-Քերոր, Սերովմ՝ Սերոր, Սիմէռն-Սիմոն): Կը կարծեմ, որ կարելի է: Աթէնք անեզական անունէն ունինք աթէնացի՝ ե-ով. միւս կողմէ՝ Արմէն անձնանունը Արմենակ անունէն յետին անջատում է: Անկէ կազմուած Արմէնիա եւ Արմէնուիի անունները ումանք Աթէնք-աթէնացի ձեւին համարանութեամբ կը գրեն Արմէնիա, Արմէնուիի, ինչպէս՝ Արմէնակ-ը: Սա տառափոխութիւնը իրօք զիսացաւանք է: Է>ի հնչիւնափոխութեան չենթարկուող անունները եւս ե գրելով է-ի գրութեան բոլոր պարագաները կը մտնեն կանոնակարգի մէջ:

Անձի ու տեղի որոշ անուններու եւ մականուններու գրութեան կանոնակարգման յաջորդ խոչընդոտը աւան-

դութիւնն է. մարդիկ կառչած կը մնան անտնց գրութեան նախկին նուիրականացած ձեւերուն (Քէսապ, Հալէպ, Ռէպէրէան, Մէլզոնէան, փոխան՝ Քէսապ, Հալէպ, Ռէր-պէրէան, Մէլզոնէան կանոնաւոր ձեւերուն):

21.- Է Ե Ե Պ ՀԻՐԵՐԸ ՆՄԱՆԱՃԱՅՆՈՒԹԻՒՆՆԵՐՈՒ ՄԵԶ

ԳԷՏ (>հաշուագէտ. գիտուն)	ԳԵՏ (>գետակ, գետահուն)
ԳԷՐ (>զիրուկ)	ԳԵՐ(աղաս), ԳԵՐ(մարդ)
ԳՆԵԼ (յատուկ անձնանուն)	ԳՆԵԼ (դրամով առնել. > գնում)
ԴԷՄ (>դիմաց, դիմանալ)	ՔՆՍԵԼ (զննել. > քննիչ)
ՀԷԳ (իւեղձ)	ԹԵՄ(շրջան.>թէմական)
ՄԷԶ (>միզել, միզապարկ)	ՀԵԳԵԼ (վանկարկել)
ՄԷԳ (մշուշ.>միզամած)	ՀԵԳՆԵԼ (ծաղրել. >հեգնական)
ՊԷՏ(թ) (>պիտանի, պիտոյթ)	ՄԵԶ (մենք դերանունին հայց.ը)
ՍԷԼ (>սիրել, սիրուիի)	ՄԵՔ (մենք գրաբարը)
ՏԷՐ (>տիրել, տիրութիւն)	ՄԵԿ (առաջին թիւը. >մէկական)
ՎԷՐ(թ) (>վիրաւոր, կարեվէր)	ՊԵՏ (զիսաւոր. >պէտական, սպարապէտ, իմբապէտ)
	ՍԵՌ (տեսակ. >սեռական)
	ՍԵՐ (>սերունդ)
	ՏԵՌ (լաթի կտոր)
	ՎԵՐ (հականիշը վար. >վերել)

22.- Ը ԽՆՋԻՆՔ Ե Ա Ա Ն Ո Ր ԳՐՈՒԹԻՒՆՔ

Ը ձայնաւոր հնչինը իին հայերէնի մեջ արտայայտուած է միայն ը զիրով: Նոյնն է նաեւ նոր հայերէնի մեջ:

Ը ձայնաւորը վանկարար է ու կը հանդիպի բառի բոլոր դիրքերուն մեջ, բայց կայ գրուող ը եւ չգրուող ը. վերջինը կ'արտասանուի, բայց չի գրուիր: Նոյնն է գրաբարի եւ արեւելահայերէնի մեջ: Նկատելի է, որ բառասկզբին չգրուող ը-ը աւելի թոյլ կ'արտասանուի արեւելահայերէնի մեջ՝ (ը)ստա-նալ-^(ա)ստանալ, (ը)շտապէլ ^(շ)շտապէլ, իսկ շարք մը բառերու մեջ անոր արտաքերութեան տեղը տարբեր է՝ բռնկիլ-բռնըկ-ուել, բգըկտել-բգլըտել եւ այլն:

Լսուող, բայց չզրուող այս ձայնաւորը կը կոչուի *գաղտնավանկ* թ կամ *սուլ թ*:

Ը ձայնաւորը հայերէնի ամէնէն թոյլ ձայնաւորն է եւ այդ պատճառով ալ շեշտ չի ստանար: Բառաշեշտը միշտ կ'իյնայ նախորդող ձայնաւորին վրայ, ինչպէս յօդառութեան պարագային *զի րքը, զի րս, զի րդ, զիրքէ րս, զիրքէ րդ,* այդպէս ալ բառերու ուղիղ ձեւին մէջ *Աղեքսանդր, կա րծր, սա նտր, թա նձր, զա զր, ա ստդ, կա յսր, դո ևստր* եւ այն:

Ը ձայնաւորը տոկուն է ձայնարկութիւններու եւ օտար բառերու մէջ, ուր կը ստանայ շեշտ ու երկար, ինչպէս՝ *փր ստ, փր թ, մր րթ, ճլ ոռ, սր սս, քլ շշ* եւ այլն:

23.- Ը հնչինք բառին սկիզբը

ա.- Չի զրուիր բառին սկիզբը՝ ստորեւ դրուած բաղաձայններու կապակցութիւններէն առաջ.

- (զդ), ստ, սթ> *ստոյդ, ստրուկ, սթափիլ, սթափ.*
- զգ, սկ, սք> *զգալ, զգոյշ, զգեստ, զգօն. սկսիլ, սկիզբ, սթանչելի, սքողել.*
- զբ, սպ, սփ> *զբաղիլ, զբուանք. սպասել, սպանդ, սպի, սպունգ. սփոփել.*

- սֆ> *Սֆէլր, Սֆահանի, սֆինքս.*

- շտ> *շտապել, շտապ, շտեմարան.*

- զմ> *զմայլիլ, զմելի:*

Վերի օրինաչափութեամբ զրել *Սպանիա, Սթանպուլ, Սկլուտիա: Մերժել Իսպանիա, Իսթանպուլ ձեւերը:*

Քանի մը բառեր ը-ը կ'արտասանեն բառին մէջ, ինչպէս՝ սթիիհ, զմուսել, սթեմ:

Վերի բառերը բարդութեան մէջ բաղաձայնէ մը ետք գալու պարագային գաղտնավանկ ը-ը կը հնչուի, ինչպէս՝ *վերստանալ, վերստուզել, զերզզայուն, անսկիզբ, հապշտապ* եւ այլն, իսկ ձայնաւորէ մը ետք գալով չի հնչուիր, ինչպէս՝ *բազմազբադ, հիսաքանչ, դարասկիզբ* եւ այլն:

Ը-ը կը գրուի բառասկիզբի միւս բոլոր պարագաներուն, զիշաւորաբար մ եւ ն բաղաձայններէն առաջ, ինչպէս՝ ըմբիշ, ըմբոշինել, ըմբոստ, ըմբոնել, ըմպէլ, ընել, ընթացք, ընթերցել, ընթրել, ընծայ, ընկալել, ընկեր, ընկեցիկ, ընկլուզիլ, ընկղմիլ, ընկոյզ, ընձուլտ, ընտանի, ընտիր եւ այլն: Միւս բաղաձայններէն առաջ ունինք ըլլալ, ըղձալ, ըսել եւ այլն: Ասոնք բարդութեան մէջ մտնելով ը-ը կը պահեն: Դասրնթացք, նախընթրիք, նախընտրութիւն, վերընծայել, դասրնկեր, հնդրնկոյզ/ հնդկրնկոյզ, վերընտրել, հատընտիր, նորընտիր եւ այլն:

Ը ունինք միավանկ երկու նախդիրներու սկիզբը՝ ընդ եւ ըստ: Ասոնք գրաբարի մէջ գոյականին հետ կապական դարձուածքներ կը կազմէին, իսկ արդի հայերէնի մէջ մեծ մասով կցուելով գոյականին ածանցի դեր կը կատարեն: Ընդ-ով ունինք՝ ընդառաջ, ընդառաջել, ընդարձակ, ընդարձակել, ընդարմանալ, ընդգծել, ընդգրկել, ընդդիմ, ընդդիմանալ, ընդդիմաբանել, ընդդիմադիր, ընդդիմախօս, ընդդիմակից, ընդելուզել, ընդերկար, ընդերկութիւն, ընդերք, ընդլայնել, ընդուզեայ, ընդհակառակն, ընդհանուր, ընդմիջել, ընդյատակեայ, ընդուժին, ընդունակ, ընդունակ, ընդունիլ, ընդվզիլ, ընդօրինակել, մէջընդմէջ, անընդհատ, մէկընդմիշտ, անընդմէջ եւ այլն:

Ընդ եւ ըստ նախդիրներով գրաբարեան արտայայտութիւններ տակաւին կը գործածուին մեր լեզուին մէջ, ակն ընդ ական, ատամն ընդ ատաման, ըստ արժանույն, ըստ ամենայնի, ըստ սովորութեան, ըստ օրէնքի, օրբստօրէ:

Բառասկիզբի ը-ը կրնայ գոյանալ բառասկիզբի ձայնաւորներու շեշտափոխական հնչիւնափոխութեան հետեւանքով. իղձ՝ ըղձալ, ըղձալի, ըղձանք, ինձ՝ ընձուլտ, ընձառիծ, ինչ՝ ընչաքաղց, ընչազուրկ, ընչասէր, ումպ՝ ըմպէլ, ըմպէլի, ըմպանակ, ունչ՝ ընդեղէն, ընդարդոյս, ընդարդուտ, ունչ՝ ընչացք (պէիս):

24.- Ը հնչիւնը բառին մէջ

Չի գրուիր բառամէջի երկու բաղաձայններու միջեւ, ինչպէս՝ բազմացքնել, թթրթռոալ, կռոուիլ, կոյսկռոտել, պոռապռոալ,

պատրասիլ, վազվել, փռնտռել եւ այլն: Հայերէնի յատուկ են յաջորդական գաղտնավանկեր ունեցող բառերը. քուռն քուռնցը, քուռնկիլ, քուռնկցնել:

Բառամեջին լսուող, բայց չգրուող ը հնչիւնը շատ անգամ այլ ձայնաւորի մը կամ երկինչիւնի մը սղումն յառաջացած է, ինչպէս սկիզբ՝ սկըսիլ, զիր գրատուն սուզ՝ սզալ, սուր սրածայր. պտոյս պտռտիլ, քոյր քռոց եւ այլն:

Ո՞ւր կը գրուի բառամեջի ը-ը:

ա.- Բառամեջի ու (վ) բաղաձայնէն ետք ինկած դիրքին.

- Բազմապատկական ուրտ, ուրուտ ածանցներուն մեջ, ինչպէս՝ պահուրտիլ, կոռուրտիլ, զզուրուտիլ, լզուրուտել, հոսուրտալ:

Թռվռալ (թռո-վըռ), պվլալ (սըլ-վըլ) բայերը կրկնաւորներ են հիմքի մէկ բաղաձայնի փոփոխութեամբ:

- Ուան հոլովումի բացառական հոլովին մէջ. իրիկուն՝ իրիկուան-իրիկուրնէ, առոտու առոտուան-առոտուրնէ, այդպէս նաև՝ վաղուրնէ, այսօրուրնէ, երրուրնէ եւ այլն:

- Ուրներ բարբառային յոգնակերտին մէջ, զոր կ'առնեն կարգ մը բառեր միայն, ինչպէս՝ աշուրներ, ձեռուրներ, ոսուրներ, ծնկուրներ, մասուրներ:

բ.- Այլ անհրաժեշտ պարագաներու.

- անցնիլ-անցընել. ոմանք անցնել ներգործական բայը կը գրեն անցընել, որպէսզի հակադրուի անցնիլ չեզոք բային՝ կ'անցընէի-կ'անցնէի, կ'անցընէմ-կ'անցնիմ. Թէեւ խօսքի շղթային մէջ բային գաղտնավանկի արտասանութիւնը անհրաժեշտ կը զգացուի, բայց ը-ին գրութիւնը կը դիւրացնէ ընթերցանութիւնը:

Ընդունիլ ներգործական անցընել բային ը-ով գրութիւնը, ընդունելով հանդերձ անոր զարտուղի ըլլալը:

- Պտրտիլ թէ պտտիլ. պէտք է գրել պտտիլ ու մէրժել ը-ով ձեւը, որովհետեւ հայերէնի մէջ բառամեջին հնչիւնափոխութեամբ գոյացած ը-ը երբեք չենք գրեր. զիր զրել, սուր սրել, բոյժ բժիշկ, բոյն բնաւեր, սոյր սուրալ, բայց սրարշաւ, այդպէս

պտտիլ: Ուրեմն՝ պտտիլ, պտտցնել, ինչպէս՝ փթթիլ, պլուիլ, բռնկցնել, կրկնուիլ եւ այլն:

- **Առնչութիւն,** թէ **առընչութիւն.** Ը-ով գրողները նկատի ունին, որ ինչ բաղադրիչը բառասկզբին օրինաչափորէն ունի գրուող ը ընչագուրկ, ընչաքաղց, ընչասէր, ընչեղ, ինչպէս՝ իղձ՝ ըղձալ, ըղձալի, ինձ՝ ընձառիւծ, ընձուղտ կամ ունդ՝ ընդեղէն, ումայ՝ ըմպէլ, ունչ՝ ընչացք, ուր ը-ի գրութիւնը անհրաժեշտ է ընթերցանութեան համար: Ը-ը չգրողները կը շարժին այն ընդհանուր տրամաբանութենէն, որ ձայնաւորներու հնչիւնափոխութենէն առաջացած ը-ը բառամէջին միշտ անզիր է ու ընթերցանութեան դժուարութիւն չի ստեղծեր, անոնք իրեւ ապացոյց կու տան նաեւ ոչինչ կցական բարդութենէն կազմուած բարդութիւնները, ուր ոչ-ինչ-ը ճիշդ առ-ինչ-ին կազմութիւնը ունի՝ ու կ'ըլլայ ոչնչանալ, ոչնչութիւն, ոչնչապաշտ, ոչնչական, ոչնչաբան: Նոյնին համարանութեամբ ալ զրել առնչուիլ, առնչութիւն, առնչակից, առնչակցիլ:

գ.- **Տուեալ,** **տուչութիւն,** **տուրնջեան** կամ ի **տուրնջեան** (առաւօտեան, ցերեկով) բառերը գրութեան եւ արտասանութեան հակադրութիւն ունենալով հանդերձ կը պահեն գրութեան աւանդական ձեւը:

25.- Ը հնչինք վերջին փակ ու բաց վանկերուն մէջ

Չի գրուիր բառի վերջին փակ դիրքին մէջ, ինչպէս՝ անգդ, աստղ, բարձր, զողտր, դուստր, թանձր, վազր, ծանր, կայսր, կարծր, մանր, մեղր, ուստր, բուռն, դառն, խառն, խուռն, եղեռն: Այս բառերուն մէջ սուլ ը-ով կազմուած վանկը լիարժեք չի նկատուիր, կը կոչուի «կէս վանկ», իսկ այդ բառերը «մէկուկէս վանկանի բառեր»:

Սուլ ը կ'առաջանայ նաեւ ս եւ դ յօդերէն առաջ, ինչպէս՝ զիրքս, զիրքդ, մատիտս, մատիտդ:

Սուլ ը կայ նաեւ ծագումով օտար բառերու վերջավանկին մէջ, ինչպէս՝ Աղեքսանդր, լիստր, կղմինտր, կուայր, մեթր, օշինդր եւ այլն:

Ը-ը կը գրուի.

- բնաձայններուն մէջ՝ ճը ՚ոռ, վլ՛զզ, խը ՚ոռ, քը ՚շտ, մը ՚ոռ, փը ՚թ, փը ՚րթ, քը ՚րթ, մը ՚րթ, ճը ՚րթ, խը ՚րթ եւ այլն:

- իբրեւ յօդ. ծառ ՚ ծառը, անտառ ՚ անտառը, դասարան ՚ դասարանը:

- սահմանական եղանակի ներկայ եւ անցեալ անկատար ժամանակներու բայերը կը կազմուին կը (կ՝ եւ կու) ցուցիչով, որ բաղաձայնով սկսող բայերէն առաջ առանձին կը գրուի.

կը վազեմ, կը վազես, կը վազէ. կը վազենք, կը վազէք, կը վազեն:

կը վազէի, կը վազէիր, կը վազէր. կը վազէինք, կը վազէիք, կը վազէին:

Կը մասնիկը ձայնաւորով սկսող բայերէն առաջ կը կորսնցնէ ը հնչիւնը, որուն զեղչումին ի նշան ապաթարց կը դրուի կ': Կ'արտասանուի ու կը գրուի բային հետ. արդուկել՝ կ'արդուկեմ, ափսոսալ՝ կ'ափսոսամ, ըսել՝ կ'ըսեմ, ըմպել՝ կ'ըմպեմ, իմացնել՝ կ'իմացնեմ, իշնել՝ կ'իշնեմ, ուշանալ՝ կ'ուշանամ, ուզել՝ կ'ուզեմ, օրօրել՝ կ'օրօրեմ, օրինել՝ կ'օրինեմ: Բառասկիզբի ե եւ ո գիրերը կ' առնելով փակ դիրքին մէջ կը մտնեն ու կը կորսնցնեն բառասկիզբի իրենց յատուկ արտասանութիւնը՝ վերածուելով պարզ ձայնաւորներու. երթալ՝ կ'երթամ, երգել՝ կ'երգեմ, երազել՝ կ'երազեմ, որոշել՝ կ'որոշեմ, որոնել՝ կ'որոնեմ եւ այլն: Արեւմտահայերէնի համար խորթ են կը երգեմ, կը որոշեմ արտասանութիւնները:

Գաղտնավանկով սկսող բայերու պարագային կը մասնիկը նոյնպէս առանձին կը գրուի, բայց կ'արտասանուի բային հետ, ճիշդ ը ունեցող բայերուն պէս: Համեմատե՛ լ.

գրաղիլ՝ կը գրաղիմ - ըսել՝ կ'ըսեմ

սպասել՝ կը սպասեմ - ընել՝ կ'ընեմ

սթափիլ՝ կը սթափիմ - ընթրել՝ կ'ընթրեմ

շտապել՝ կը շտապեմ - ընկերանալ՝ կ'ընկերանամ

Մերժելի են կ'զրաղիմ, կ'սպասեմ եւ նման ձեւերը:

Կը մասնիկին փոխարէն կու մասնիկը կ'առնեն միայն երեք միավանկ բայեր՝ զալ, տալ, լալ՝ կու զամ, կու զաս, կու զայ... կու զայի, կու զայիր, կու զար եւ այլն: Ոմանք կը կցեն՝ կուզամ, կուզաս, կուզայ: Երբ կը մասնիկը կը գրենք առանձին՝ կու մասնիկին կցուած գրելը անյարիր կը դառնայ: Դեռ է առանձին գրել:

- Անորոշ յօդերը՝ մը եւ մըն, որոնք առանձին կը գրուին. աշակերտ մը, նկարիչ մը, ծառ մը. ես աշակերտ մըն եմ. դուն նկարիչ մըն ես. կաղնին ծառ մըն է:

ՄՌ յապատումը մերժուած է նորերուն կողմէ: Ես նկարիչ մ'եմ, դուն նկարիչ մ'ես, ան նկարիչ մ'է ձեւերը չեն արտօնուած գրաւոր հայերէնին մէշ:

- Քանի մը բառերու վերջայանգին խօսակցականին մէջ ոմանք կը գրեն ը ընդհակառակը, խառը, սառը, դառը, ինչպէս արեւելահայերէնին մէջ: Մերժել թելադրելով ընդհակառակն, խառն, սառն (վերաբերմունքի), դառն: Կան նաև այսինքն եւ ուրեմն բառերու ուրեմն, այսինքը սխալախօսութիւնները:

26.- Ը հնչինք թուականներու մէջ

Ը-ը կը գրենք եօթը, ութը, ինը, տասը միաւորներու վերջաւորութեան: Ասոնցմէ եօթը, ինը եւ տասը թուականներու գրաբարեան ձեւերն են եօթն, ինն, տասն: Պատմական հնչինափոխութեան հետեւանքով վերջավանկի ն-ի անկումը համատարած է նախորդող գաղտնավանկին հետ մուկն՝ մուկ, եզն՝ եզ, լեռն՝ լեռ. այս թուականներու պարագային վերջայանգ ն-ն կորսուած է, բայց անզիր ը-ը մնացած բառավերջին եւ գրուելու պարտաւորուած՝ եօթը, ինը, տասը:

Ոմանք կը մերժեն հայերէնի (գրաբարի) այս խորթ ձեւը ու կը գրեն եօթ, ութ, ինն, տաս, ն-ն միայն ինը թուականին վերապահելով, թէեւ բոլորն ալ կ'արտասասնեն ը-ով: Ներկայիս մեծամասնութիւնը կը գրեն ը-ով կամ խառնիխուրն:

Ութ միաւոր թուականը չունէր վերջայանգի ն-ն: Բայց աշխարհաբարի եօթը, ինը, տասը թուականներու շարքին կ'իյնայ

համարանութեան տակ ու կ'արտասանուի ութը: Հոս եւս տարածուած է ութ-ութը գրութեան երկձեւութիւն: Ութը ձեւը արդարացուած պէտք է նկատել, որովհետեւ լեզուական հակառակ երեւոյթով մըն ալ ան կը հաստատուի, ածանցաւոր կազմութիւններուն մէջ ն-ն հոս ալ հանդէս կու զայ, ինչպէս իննոց, իննեակ, իններորդ, այդպէս ալ ութնեակ, ութնոց: Բոնազբօսիկ ճիզը պիտի չկարենայ պահել ութ ձեւը:

Ընդունիլ եօթը, ութը, ինը, տասը իբրեւ ուղիղ ձեւեր, չմերժելով նաեւ եօթ, ութ, տաս ձեւերը: Ասոնց տասնաւորները կ'ըլլան եօթանասուն, ութսուն, իսկ ինը միաւորին տասնաւորը ունի կրկնակ ձեւ՝ իննատն/ինխտն:

ՄԵ մը որ այս թուականները դարձան ը-ով ձայնաւորայանգ՝ կը ծագի յօդառութեան պարագան, երբ թուականը իբրեւ փոխանուն գոյականաբար գործածելու ըլլանք: Ը-ը ձայնաւոր է, հետեւաբար պէտք է ն յօդը առնէ փոխանուանաբար գործածուելու պարագային՝ եօթըն, ութըն, ինըն, տասըն, բայց սովորութիւն եղած է զրել եօթն, ութն, ինն, տասն:

Համեմատել.

Տասը մատիստ ունէի, եօթըն սուի քրոջ:

Կը զրեն «Եօթն սուի քրոջ»:

Տասը մատիստ ունէի, տասըն ալ սուի քրոջ:

Կը զրեն «Տասն ալ սուի քրոջ»:

Սակայն սա փոխանուն եօթն, ութն, ինն եւ տասն ձեւերը նոր շփոթութիւն կ'առաջացնեն՝ զանոնք կապելով իրենց գրաբարեան նախատիպին հետ: Այդ պատճառով ալ շատեր կը նախընտրեն այդ թուականներու փոխանուան (գոյականաբար գործածուած թուականին) փոխարէն գործածել թուական որոշիչ-որոշեալ կապակցութիւններ, այսպէս՝

Տասը մատիստ ունէի, եօթն սուի քրոջ:

Տասը մատիստ ունէի, եօթը հասոր սուի քրոջ:

Տասը աշակերտէն եօթն բացակայ էր:

Տասը աշակերտէն եօթը հոգին բացակայ էր:

Փոխանուն թուականները կը հոլովուին ի հոլովումով՝ եօթի, եօթէ, եօթով, տասի, տասէ, տասով, ութի, ութէ, ութով, միայն ինը թուականը կը վերականգնէ ն-ն՝ իննի, իննէ, իննով:

Կցական բարդութեան թուականներուն վերջաւորութեան ը-ը կը մնայ, ինչպէս՝ տասնեօթը, տասնութը, տասնինը, քասնեօթը, քասնութը, քասնինը, այսպէս՝ մինչեւ ինիսունեօթը, ինիսունութը, ինիսունինը:

Այս տասնաւոր-միաւոր թուականներուն մեջ տասը թուականի ն-ն կը վերականգնի՝ տասնմէկ, տասներկու տասներեք տասնչորս, տասնինգ, տասնեօթը, տասնութը, տասնինը: Տասն բաղադրիչն եսոք բոլոր միաւորներէն առաջ կը լսուի ը: Ումանք կը գրեն տասնըմէկ, տասներկու, տասնըերեք, տասնըշորս եւ այլն: Նախընտրելի է ը-ը չգրել, այսպէս՝ տասնմէկ, տասներկու, տասներեք, տասնչորս եւ այլն:

27.- Ը հնչինը օտար բառերու մեջ

Ը հնչինի գրութեան նոյն օրէնքները կը գործեն հին փոխառութիւններուն մեջ: Բարին սկիզբը, ինչպէս տեսանք, չի գրուիր *Սկովտիա, Սպանիա, Սպահան, սպունգ, սփինքս* եւ այլն: Չի գրուիր նաև երկու բաղաձայններու միջեւ ինկած դիրքին մեջ, ինչպէս՝ *կրամ, կլիմայ, դրամ, տրամա, կլայ, քրոմ, քրոնիկ, ֆրանգ, Աղեքսանդր, լիտր, կղմինտր, կուպր, մեթր, օշինդր* եւ այլն:

Նոր փոխառութիւններու մեջ, հակառակ վերի օրինաչափութեան, կը գրուի հետեւեալ պարագաներուն.

- Եթբ բաղաձայններու կուտակում կայ եւ ըստ իմաստի՝ ուղղախօսութեան համար ը-ը գրելը անհրաժեշտ կը նկատուի, օրինակ՝ *Գլը ճեան, թէ Գլճեան, Ճղը լեան, թէ Ճղլեան, Գրը գեան, թէ Գրգեան*. Ասոնք իմաստային տարբերութիւններ ի յայտ կը բերեն:

- օտար բառերու վերջին վանկին մեջ, ուր կը թուի, թէ աւելորդ է եւ ընթերցանութեան դժուարութիւն չի յարուցեր, ինչպէս *Սարքը* եւ *Փարքը* (հմմտ. զամփո), *Պոսքն* եւ *Ճռնսն*

(հմմտ. *Վահագն*), բայց բառի աճման պարագային հայերէն բառերու (նաև ի հին փոխառութիւններու) գաղտնավանկը կ'անհետի. *զամփ(ր)ո*՝ *զամփոի*, *Վահագ(ր)ն*՝ *Վահագնի*, *մեթ(ր)ո*՝ *մեթրի*, *թանձ(ր)ո*՝ *թանձրութիւն*, *բարձր*՝ *բարձրութիւն*, սակայն նոր փոխառութիւններու մեջ ը-ը լիարժեք վանկարար կը դառնայ. *Սարթրը*՝ *Սարթրի*, *Պոսթըն*՝ *Պոսթրնի*, *Ճռնարն*՝ *Ճռնարնի*, եւ այդ պատճառով ալ պայման է, որ ուղիղ ձեւին մեջ ը գրուի՝ *Սարթրը*, *Փարթրը*, *Պոսթըն*, *Ճռնարն* եւ այլն:

Օտար անձնանուններու եւ տեղանուններու ո-ո՞վ, օ-ո՞վ թէ ը-ով տառադարձումը բազմաձեւութիւն կը ստեղծէ նոր լեզուին մեջ՝ *Պոսթոն*-*Պոսթօն*-*Պոսթըն*, *Լու Անձելոս*-*Լու Անձելու*-*Լու Անձելլոս*: Հնագոյնները կը պահենք ո-ո՞վ՝ *Կիպրոս*, *Եզիպոտոս*, *Լոնտոն*: Օ-ն չգործածելու արդի միտումը նուազեցուցած է անոր ներկայութիւնը, բայց ը-ը եւ ո-ն կը գործեն: Բառին արտասանութիւնը ելակէտային համարելով՝ մեր մեջ աւելի տարածուն է ը-ը:

- Միավանկ մականուններու մեջ ը-ը չի գրուիր՝ Լնդեան, Մխչեան: Մերմելի է երկու յաջորդական գաղտնավանկերը ը-ով գրելը, որպէսզի տարբերութիւն չգոյանայ հայերէն բառերու դիմաց. գրել *Քրմզեան*, *Թրթռեան*, *Տղուեան*, *Ճիշդիս* ինչպէս կը գրենք *սկզբնական*, *քրքրել*, *մլրտիչ*: Սակայն աւելի գաղտնավանկ ունենալու պարագային՝ ընթերցանութիւնը դիրացնելու համար թելադրելի է գրել վերջին երկուքը. *Շիրտմեան*, *Շիրրտրմեան*, *Գրշրեան*՝ *Գրըշրեան* եւ այլն:

28.-Ի հնչիւնը եւ անոր գրութիւնը

Ի ձանաւոր հնչիւնը իին հայերէնի մեջ արտայայտուած է միայն ի գիրով: Նոյնն է նաև նոր հայերէնի մեջ:

Ի գիրը նոր հայերէնի մեջ այլ ձայնաւորէ առաջ կրնայ պահել իր ինքնուրոյնութիւնը՝ *զինի-զինիի*, *զինիէ*, *զինիով*, սակայն զիսաւրաբար օտար ծագումով բառերու պարագային ունի կիսաձայնի արժեք՝ *Բենիամին*, *Կիլիկիա*, *Դանիէլ*:

Իւ կապակցութիւնը կ'արտայայտէ հնչիւնական երեք արժեք՝ ձայնաւոր+բաղաձայն կապակցութիւն (թիւ, հիւանդ), երկ-հնչիւն (ութիւն ածանցին մէջ), ձայնաւոր (սիւն, արիւն):

29.- Ի ձայնաւորին դիրքերը

ա.- Ի ձայնաւորը հայերէնի մէջ կը լսուի բառի բոլոր դիրքերուն մէջ, կը գրուի ի-ով եւ ուղղագրական դժուարութիւն չի պատճառեր, ինչպէս՝ իղձ, իրիկուն, իմանալ, իժ, միս, կիրք, սրբիչ, անկողին, գեղանի, զինի, ձի, թիւ եւ այլն:

Ի զիրը այլ ձայնաւոր զիրի մը կը միանայ ուղղակի, առանց կիսաձայն յ-ի գրութեան. զինի՝ զինիի, զինիէն, զինիով. ձիուկ, միակ, միութիւն:

բ.- Իս, իայ, իո, իոյ եւ իօ կապակցութիւններուն մէջ ի-ն հանդէս կու զայ կիսաձայնի արժեքով: Այսօր ոչ ոք կ'արտասանէ Մարի-ամ, Բենի-ամին, Խոտի-ա, կրի-այ, Խոտի-ոյ, Օնթարի-օ, այլ Մար-իամ, Բեն-իամին, Խոտի-իա, Կր-իայ, Խոտի-իոյ, Օնթար-իօ, որոնց մէջ ի-ն հանդէս կու զայ բառամէջի յ-ի (կայան) կամ կիսաձայն ե-ի (եար, Եռհան) հնչիւնով:

30.- Ի ձայնաւորին հնչիւնափոխութիւնները

Ածանցումի եւ բարդումի ատեն շեշտակիր դիրքի ի-ն հետեւեալ փոփոխութիւնները կը կրէ.

ա.- Բազմավանկ բառերու փակ դիրքին մէջ կը կորսուի կամ կը վերածուի անզիր ը-ի. զրիչ՝ զրշաման, մահիճ՝ մահճակալ, ամուսին՝ ամուսնական, անկողին՝ անկողնոց, դեղին՝ դեղնոց, ծաղիկ՝ ծաղկաման, տիկին՝ տիկնայք, ուսուցիչ՝ ուսուցութիւն, կարմիր՝ կարմրիլ, իսկ միավանկ բառերու պարագային կը վերածուի զգորոտ ը-ի. դիրք՝ դրութիւն, միս՝ մսեղէն, քիթ՝ քթածակ, զիր՝ զրել, բիրս բրտութիւն, միրզ՝ մրզաւան, խիդէ՝ խիճահարութիւն եւ այլն:

բ.- Բառասկիզբին կարգ մը բառերու մէջ կը վերածուի ը-ի. ինչ ընչազուրկ, ընչասէր, ընչաքաղց, իղձ՝ ըղձալ, ըղձալի, ինձ՝ ընձառիւծ, ընձուլդու եւ այլն: Կարգ մը բառերու մէջ ալ կը մնայ

նոյնը. իր՝ իրեղէն, ինք՝ ինքնակալ, ինքնութիւն, իսկ՝ իսկապէս, իսկական, իսկութիւն եւ այլն:

գ.- Միավանկ բառերու բաց դիրքին մեջ անփոփոխ կը մնայ. թի՝ թիակ, թիավարել, դի՝ դիակ, դիահերձում, լի՝ լիութիւն, լիիրաւ, լիարթք, մի՝ միակ, միայն, միասին, ձի՝ ձիաւոր, ձիարշաւ, ձիարոյծ եւ այլն:

Մի բառէն ունինք միակ, միայն, միութիւն, միանալ, միատեղ, միասեռ, բայց երբ երկրորդ բաղադրիչը բաղաձանով կը սկսի՝ կ'ըլլայ մե-, ինչպէս՝ մեկուսի (մի-կոյս-ի), մեկուսանալ, մեկին (պարզ, յստակ, կին ածանցով), իին բառեր են մեկողմանի, մետսասան, մետսասաներորդ: Բարբառային կազմութիւններ են մէն մի, մէկ, մէյ մը եւ դէս ու դէն (տե՛ս էջ 42):

դ.- Բազմավանկ բառերու բաց դիրքին մեջ ունի քանի մը տեսակ փոփոխութիւններ.

- Այս յօդակապին կամ յաջորդ բաղադրիչի սկիզբի ա-ին միանալով կը դառնայ ե. *զարեջուր* (զարի-ա-ջուր), *զինեմոլ* (զինի-ա-մոլ), *զօտեպինդ* (զօտի-պինդ), մատնեմատ (մատնի-ա-մատ), *ոսկեզոյն* (ոսկի-ա-զոյն), *տարեկան* (տարի-ական) *հոգեկան* (հոգի-ական) եւ այլն:

- Ակ փաղաքշական մասնիկը ի-ին միանալով կը կազմուի եա երկբարբառը. *որդի՝ որդեակ, հոգի՝ հոգեակ, պատանի՝ պատանեակ* եւ այլն:

- Ութիւն ածանցէն առաջ կ'իյնայ. *վայրենի՝ վայրենութիւն, ընտանի՝ ընտանութիւն, բարի՝ բարութիւն, խելացի՝ խելացութիւն, կատաղի՝ կատաղութիւն, անօթի՝ անօթութիւն* եւ այլն: Նոր կազմութիւններու մեջ անփոփոխ կը մնայ. կծծի՝ կծծիութիւն, փնթի՝ փնթիութիւն, լկտի՝ լկտիութիւն: Գինաբրուք բառին մեջ կայ բառավերջի ի-ի ամբողջական սղում: Եթէ երկրորդ բաղադրիչը ե-ով սկսի բառավերջի ի-ն կ'իյնայ, ինչպէս՝ *ոզիեղէն՝ ոզեղէն, մոլի-եռանդ՝ մոլեռանդ:*

31.-Ի հնչիւնը հոլովական համակարգին մեջ

Ի ձայնաւորը նաեւ հոլովական մասնիկ է: Ի հոլովումին կ'ենթարկուի գոյականներու մեծամասնութիւնը, այդ պատճառով ալ ան կը կոչուի ընդհանրական կամ հասարակ հոլովում. մատի մատի, սեղան՝ սեղանի, Արա՝ Արայի, Ֆրանսա՝ Ֆրանսայի, սատանայ՝ սատանայի, բազէ՝ բազէի, մատանի՝ մատանիի, կառու՝ կառուի, առու՝ առուի, Դրօ՝ Դրոյի, հաւաքածոյի եւ այն:

Արեւմտահայերէնի ուղղախօսական յատուկ պարագայ մըն է ու-ով վերջացող բառերու հոլովական ձեւերու արտասանութիւնը: Հոն ձայնաւորէ առաջ ինկած դիրքերուն մեջ ու-ն «վ» չ'արտասանուիր ինչպէս բառակազմական պարագաներուն մեջ՝ առուակ (առվակ), մեղուաբոյն (մեղվաբոյն), թթու թթուաշ, լեզու՝ լեզուակ, լեզուանի, կծու՝ կծուիլ, այլ կը մնայ ձայնաւորի արտասանութեամբ՝ մեղուի, մեղուէն, մեղուով, առուի, առուէն, առուով: Շատ քիչ կը լսենք «հեռվէ հեռու», այլ «հեռուէն հեռու»:

Ի-ով վերջացող կարգ մը գոյականներ երկրորդաբար կ'ենթարկուին նաեւ ոյ հոլովումին: Այդ պարագային ի-ն և կը դառնայ եկեղեցի-եկեղեցիի-եկեղեցոյ, հոգի՝ հոգիի-հոգոյ, մատանի՝ մատանիի-մատանոյ (մատանիին): Թեքէեան ունի նաեւ «հաց ու զինուվ կենսառողջ»: Յօդառութեան պարագային հոլովական վերջաւորութեան արտասանութիւնը կը փոխուի եկեղեցի՝ եկեղեցոյ-եկեղեցոյս, հոգի՝ հոգոյ-հոգոյն:

Հոլովումի մեջ ի-ն փակ դիրքի մեջ չի հնչիւնափոխուիր. զիրք՝ զիրքի, զիրքէ, զիրքով, լիճ՝ լիճի, լիճէ, լիճով, մատիտ՝ մատիտի, մատիտէ, մատիտով. կալիճ՝ կալիճի, կալիճէ, կալիճով... Սակայն այս անցումը արեւմտահայերէնի մեջ տակաւին չէ ամբողջացած. ումանք կը գործածեն իին ձեւը. զիր՝ զրի, փոխանակ՝ զիրի, ուսուցիչ՝ ուսուցչի, փոխանակ՝ ուսուցիչի: Թելարքելի է գործածել անփոփոխ ձեւը, երբ մանաւանդ ի հնչիւնի սղումը բոլորովին խորթ կրնայ հնչել բացառական եւ

գործիական հոլովներուն մէջ: Տիրական ձեւեր են *զիրէն, զիրով, ուսուցիչն, ուսուցիչով, ուրեմն՝ զիրի, ուսուցիչի:*

Այսուհանդեռձ ի-ի անկում կ'ունենան շարք մը բառեր միայն. *երկիր՝ երկրի, երկրէ, երկրով, երկինք՝ երկնի* (սովորական՝ երկինքի), *լուսին՝ լուսնի, մարսին՝ մարմնի/մարսինի,* *պատի՝ պատուի/պատիի, հաշիւ՝ հաշուի/հաշիւի* եւ այլն: Ասիկա մասնակի երեւոյթ է ու կարելի չէ ընդհանրացնել: Ին վերջայանգով քանի մը բառերու ոյ գրաբարաձեւ հոլովման պարագային ի-ն կը սղի, ինչպէս՝ *ամուսին՝ ամուսնոյն, անկողին՝ անկողնոյն, մարսին՝ մարմնոյն,* իսկ իւ վերջայանգով բառերու պարագային իւ-ը կը դառնայ ու բաղաձայն. *պատի՝ պատիի-պատուի-պատույ, հաշիւ՝ հաշիւի-հաշուի-հաշուոյն, թիւ՝ թիւի-թուին, հովիւ՝ հովիւի-հովուի* (տե՛ս էջ 63):

Ներ մասնիկով յոգնակի բառերուն մէջ ի-ի սղում չի նկատուիր. *մատիստ՝ մատիստներ, ուսուցիչ՝ ուսուցիչներ, երկիր՝ երկիրներ, երկինք՝ երկինքներ, անմիտ, անմիտներ, նամակագիր՝ նամակագիրներ:* Եր մասնիկով յոգնակի շարք մը բառեր կը շարունակեն գործածուիլ ի հնչինի անկումով. *զիր՝ զրեր, զիրք՝ զրքեր, սիրտ՝ սրտեր, բայց ամէն պարագայի՝ նախընտրելի է անփոփոխ պահելը, ինչպէս՝ զիրեր, զիրքեր, սիրտեր, միրզեր, լինտեր:* Նոյնն է պարագան այն բարդ բառերուն, որոնց երկրորդ բաղադրիչը միավանկ բառ մըն է, ինչպէս՝ *պատմազիրներ* (պատմական զիրեր), *պատմազիրներ* (պատմութիւն գրողներ):

32.-Ի նախդիրը

Ի ձայնաւորը հին հայերէնի մէջ նախդիր էր, ինչպէս «փտուէ եւ ի զիշերի, ի ննջել եւ ի յառնել»: Ի նախդիրը ձայնաւորէ առաջ կը դառնար յ՝ *յանուն հօր, յառաջ, յամենայն* եւ այլն: Ասոնցմէ ոմանք նոր հայերէնի մէջ քարացած ձեւեր են, ինչպէս՝ *ի վեր, ի վար, ի զին, ի խնդիր, ի նպաստ, ի ծնէ, ի սկզբանէ, ի հեծուկս, յանուն, յառաջ, յամարտ* եւ այլն:

Ոմանք առաջին վերի երկու յարադրութիւնները կը գրեն միասին՝ *իվեր, իվար, ինչպէս ընդ նախդիրի պարագային կ'ը-*

նենք՝ ընդմիշտ, ընդերկար, իսկ միւսերը տակաւին կը պահեն իրենց անկախութիւնը՝ ի խնդիր, ի նպաստ:

Ի նախդիրը կայ նաեւ կցական բարդութիւններու մէջ, ինչ-պէս՝ զարիշափ, զարիվար, զարիվեր, խառնիխուռն, հելիհեւ:

Շարք մը ի նախորաւոր ասոյթներ սխալ կը գործածուին բանաւոր թէ գրաւոր խօսքի մէջ: Ումանք կը մեջբերենք սխալ ձեւը փակագիծի մէջ առնելով.

Այսուհետեւ (յետայսու): Կարելի է ըսել յետ այսր կամ յետ այսորիկ

Ափի բերան մնալ (ափը բերանը մնալ)

Ի զարմանս (ի զարմանը)

Ի զուր (ի զուր տեղ)

Ի ժամու եւ տարաժամու (ի ժամուն եւ տարաժամուն)

Ի կատար ածել (կատար ածել)

Ի հաշիւ, հաշուոյն (ի հաշուոյն, ի հաշուոյն)

Ի հետեւանս (ի հետեւանը)

Ի յայտ զալ (յայտ զալ, յայտնի զալ)

Ի պահանջել հարկին (ի պահանջեալ հարկին)

Ի պէտս եւ յանպէտս (ի պէտքս եւ անպէտքս)

Ի սպաս դնել (սպաս դնել)

Ի ցոյց մարդկան (ցոյց մարդկան, ցոյց մարդոց)

Մասին (ի մասին)

Յականէ-յանուանէ (ականէ-անուանէ)

Յանձին՝ տնօրէնին (յանձինս տնօրէնին)

Յանձինս տնօրէններուն (յանձին տնօրէններուն)

Յաւոր պատշաճի (աւոր պատշաճի)

Յունկայս (ունկայս)

Յուրախութիւն (ի ուրախութիւն, ուրախութիւն)

Յօգուտ (ի օգուտ)

Հնորհիւ (ի շնորհիւ)

Ումպէտս (յումպէտս)

Յետ կապը կը պահանջէ տրական հոլովով խնդիր՝ յետ պատերազմի, յետ մահու, յետ միամեայ տառապանքի, յետ եր-

կարատեւ բանակութեանց, բայց կապակցութիւնը որոշիչի դերով գործածելու պարագային կը կցուի խնդիրին՝ յետեղեռնի մեր սերունդը, յետեղեռնեան հայ զրականութիւնը, յետպատերազմեան իրադրութիւնը. այստեղ արդէն հանդէս կու գայ իբրեւ նախածանց. յետ զրութիւն՝ յետզրութիւն, յետադաս, յետազայ, յետամնաց եւ այլն:

33.- Իւ կապակցութեան երեք արժեքները

Իւ կապակցութիւնը ունի երեք արժեք՝ ձայնաւոր-բաղադայն կապակցութիւն, երկինչիւն եւ ձայնաւոր՝ թիւ – քաջութիւն - սիևն: Աստնք կը զանազանուին իրենց դիրքերով:

ա.- Իբրեւ ձայնաւոր-բաղադայն կապակցութիւն՝ կու գայ բառավերջին եւ ձայնաւորէ առաջ՝ թիւ, անիւ, հովիւ, հիւանդ, դիւան, տիւան:

բ.- Իբրեւ երկինչիւն՝ անոր ամէնէն զօրաւոր դիրքը ութիւն ածանցն է (քաջութիւն՝ «քաջութեուն», նոր ուղղագրութեամբ՝ քաջություն): Նոյնը կայ բառասկիզբին, մանաւանդ իւղ բառին մէջ՝ «եռուղ», իսկ միւս բառերուն սկիզբը կայ արտասանական երկձեւութիւն՝ երկինչիւն եւ ձայնաւոր. իւրացում՝ «եռուրացում-ուրացում», իւրաքանչիւր՝ «եռուրաքանչիւր-ուրաքանչիւր», իւրեանց՝ «եռուրեանց-ուրեանց»): Նշենք, որ ի գիրք ձայնաւորէ մը առաջ ինկած իր դիրքին մէջ կիսածայն է: *Սարիամ, Բէնիամին, Անտիոք, Խոպլիա-Խոպլիոյ* եւ նման դիրքերուն մէջ կ'արտասանուի սոսկ իբրեւ կիսածայն (եա, եռ՝ «յա», «յո»), այսինքն՝ այդ դիրքերուն մէջ ի-ն կորսնցուցած է իր ինքնուրոյն ձայնաւորի արժեքը: Նոյնը եղած է իւ կապակցութեան պարագային՝ բառասկիզբին եւ ութիւն ածանցին մէջ, ուր կիսածայնի եւ ու ձանաւորի միացութիւն է:

գ.- Իբրեւ ձայնաւոր կայ բաղադայնէ մը առաջ ինկած իր դիրքին մէջ (բացի ութիւն ածանցի մէջի դիրքէն եւ մասամբ բառասկիզբէն), ինչպէս՝ ալիւր, առիւծ, անկիւն, արիւն, բիւր, զիւղ, դիւր, դիւրին, թիւր, խիւս, ծիւրիլ, կնիւն, կորիւն, հիւր, հիւս, հիւսիս, հերիւն, ձիւն, ճիւղ, միւս, սիւն, սկիւր, իւն

ածանցին մեջ՝ մկանին, սոսափիւն, կարկաչիւն, հնչիւն, գոչիւն, այրութենի երեք տառերու անուններուն մեջ լիւն, տիւն, վիւն, փիւր: Այս ձայնաւորը սովորական ու-էն կը տարբերի իր քմայնութեամբ եւ իմաստազատիչ դեր ունի անոր հակադրութեամբ՝ հուր-հիւր, թուր-թիւր, դուր-դիւր, հնչուն-հնչիւն, սոսափուն-սոսափիւն, կարկաչուն-կարկաչիւն, խոխոջուն-խոխոջիւն եւ այն:

Խօսակցական լեզուին մեջ կարգ մը բառերու մեջ այս ձայնաւոր իւ-ն ունի արտասանական այլ երանգներ: Այսպէս՝ կայ «ույ» արտարերումը. սիւն՝ «սույն», ձիւն՝ «ձույն», միւս՝ «մույս»: Կը պատահի նաև «առեռւծ», «ալեռլ» (նոր ուղղ.՝ առյուծ, այլուր): Այս զարտուլութիւնը այս բառերէն դուրս չ'ել-լեր, հետեւաբար չունի տեսակարար արժեք: «Ի՞ւ ձայնաւորը եւ «ույ» երկինչիւնը կը հակադրուին իրարու իրենց իմաստազատիչ դերերով՝ սիւն-սոյն, բիւր-բոյր, թիւր-թոյր, հիւս-յոյս:

Արեւմտահայ զրական լեզուին մեջ իւ ձայնաւորին գոյութիւնը ու ընկալումը աներկրայ են, անշփոթելի: Իւ ձանաւորը յստակ կերպով կը հակադրուի իւ երկինչիւնին. համեմատել քաջութիւն՝ «քաջութ-եռւն» (նոր ուղղ.՝ քաջութ-յուն) եւ ա-լիւր: Համեմատել իւրաքանչիւր բառի երկու իւ-երը՝ «եռւրաքանչուր»: Իւ-ի երկինչիւն եւ ձայնաւոր արժեքները կրնան միայն նոյն հնչոյթին դիրքային տարբերակները նկատուիլ, որովհետեւ անոնք իմաստազատիչ հակադրութիւններ կազմող եզրեր չունին ու չեն հանդիպիր իրարու: Կարգ մը քերականներ կը մերժեն անոր գոյութիւնը, իսկ ոմանք ալ կ'ընդունին զայն տարբերակելով իւ երկինչիւնէն:

Ու եւ իւ ձայնաւորները արեւմտահայ քերականներու կողմէ կը կոչուին ձոյլ ձայնաւորներ, որովհետեւ անոնց կազմութեան մասնակից ո եւ ի ձայնաւորները ւ-ին հետ, բառի որոշ դիրքերուն մեջ, կ'արտարերեն իրենցմէ անկախ ձայնաւոր պարզ հնչիւններ:

Միոռն բառը ունի մեռոն եւ միոռն տարբերակները: Տարածուած է առաջինը: Բաղադրութիւններուն մեջ այդ տարբե-

բակը պահպանել՝ միտոնակիր, միտոնել, միտոնաբոյր, միտոնօրինէք:

Ա յօդակապի ներկայութեամբ պայմանաւորուած է ձիթա-իւղ (ձեռ-ա-իւղ) բարդութեան մէջ իւ-ին երկինչիւնային արտա-սանութիւնը:

Իւ երկբարբառն ու ձայնաւորը նոր ուղղագրութեամբ ար-ձանագրելու ատեն կայ մէկ միջոց՝ յուղ, սյուն, արյուն, ինչ որ կ'աղաւաղէ ձայնաւորին արտաքրութիւնը. ընթերցողը բնա-կանաբար կը կարդայ գրուածքին թելադրութիւնը՝ ար-յուն, առ-յուծ, կն-յուն, հոր-յուն, կոր-յուն, մինչեւ իւ-ի գրութեան պա-րագային նման շվոթ չի կրնար պատահիլ:

34.- Իւ կապակցութեան հնչիւնափոխութեան պարագաները

ա.- Իւ-ը, իբրեւ ձայնաւոր եւ երկինչիւն, տոկուն է եւ բացի քանի մը մասնակի պարագաներէ՝ հնչիւնափոխութեան չ'են-թարկուիր. իւր՝ իւրացում, իւղ՝ Իւղաբեր, իւղուել, ձիւն՝ ձիւ-նամրրիկ, ձիւնածածկ (բայց՝ ձնծաղիկ), սիւն՝ սիւնազարդ, բիւր՝ բիւրապատիկ, թիւր՝ թիւրիմացութիւն, դիւր՝ դիւրին, հիւր՝ հիւրանոց, հարիւր՝ հարիւրամեայ, արիւն՝ արիւնաթա-թախ (Չարենցը ունի՝ արնանման) եւ այլն: Իւ>ե փոփոխութիւն ունինք եղջիւր՝ եղջերաւոր, եղջերափող բառերուն մէջ: *Սիիիոր(p)* եւ մրջիւն բառերու պարագային կ'իյնայ՝ սփուել, սփոոց, մրջիւն՝ մրջնիկ, մրջնանոց: Ճիւղ բառէն ունինք ճիւ-դաւորիլ, ճիւղագրութիւն, ճիւղաւորում, բայց՝ ճղակոսոր, երկ-ճղիլ, երկճղի (երկճիւղ):

Ինն ածանցով կազմուած բնաձայնական գոյականները ածականի կը վերածուին ուն եւ ան ածանցներով, ինչպէս՝ հնչիւն - հնչուն, զնզիւն - զնզուն, զռնզիւն - զռնզուն, շառաչիւն - շառաչուն, սոսափիւն - սոսափուն, մլափիւն - մլաւան, հաջիւն - հաջան, կչկչիւն - կչկչան եւ այլն: Ասոնք բառակազմական երե-ւոյթներ են:

Ութիւն ածանցով բառերու (բաջութիւն, բարեկամութիւն, եղբայրութիւն, գրականութիւն, բերականութիւն) հոլովական

ձեւերու կազմութեան մէջ կայ իւ>եա հնչիւնափոխութիւն. *քաջութիւն՝ քաջութեան, քաջութենէ, քաջութեամբ:* Ութիւն ածանցով քանի մը բառերու սեռական հիմքով կազմուած նոր բաղադրութիւններուն մէջ տեղի կ'ունենայ եա>ե հնչիւնափոխութիւն. *բնութիւն՝ բնութեան-բնութենապաշտ, միութիւն՝ միութեան-միութենական, ինչպէս՝ թաղում՝ թաղման-թաղմանական, հայր՝ հօր-հօրենական, մայր՝ մօր-մօրաքոյր:*

Ի հոլովումին ենթարկուող արին, անկին, սիւն, ձիւն բառերը եւս կրնան հոլովուիլ իւ>եա ներքին հոլովումով. *արին՝ արեան, արեամբ, անկին՝ անկեան, սիւն՝ սեան, ձիւն՝ ձեան:* Արեւմտահայերէնի մէջ ունին հազուադէպ գործածութիւն:

Բ.- Իւ-ը, իբրեւ ձայնաւոր+բաղաձայն կապակցութիւն, շեշտակի դիրքին մէջ կ'ունենայ հետեւեալ փոփոխութիւնները.

- Կը վերածուի ու-ի, որ կ'արտասանուի իբրեւ «վ» բաղաձայն. *թիւ՝ թուական, թուարկել, հովիւ՝ հովուական, հովուերգակ, պատիւ՝ պատուական, պատուարեր, արծիւ՝ արծուենի, արծուաշէն եւ այն:* Ի հասարակ հոլովումի ատեն հնչիւնափոխութիւն տեղի չ'ունենար, ինչպէս թիւ՝ թիւի, անիւ՝ անիւի, թիւ՝ թիւի, հովիւ՝ հովիւի, արծիւ՝ արծիւի: Արդէն դուրս ձգուած են կամ սահմանափակ գործածողներ ունին ի-ի սղումով կազմուած հոլովական ձեւերը՝ թուի, հովուի, արծուի: Ունինք ոյ հոլովման եւս ենթարկուող քանի մը բառեր, ինչպէս՝ պատիւ՝ պատիւի-պատուի-պատույ, հաշիւ՝ հաշիւի-հաշուի-հաշույն: Այս բազմաձեւութիւնները ի յայտ կը բերեն կիրառական տարբերութիւններ. կ'ըսուի «Հաշիւն նայեցէ ք», «Հաշուի առէ ք», «Հաշույն չի զար»:

- Իւ կամ ըւ ձայնաւոր-բաղաձայն կապակցութեամբ կը վերջանան որոշ բնաձայնութիւններ՝ ծի և, ճի և, նոր և: Ասոնք բառակազմական մակարդակի վրայ ունին պարզ ու կրկնաւոր ձեւեր: Բառարանները պարզ ձեւին համար կու տան նուալ, իսկ կրկնաւորի պարագային՝ նվնվալ տիպարները: Առօրեային մէջ ասոնք ունին գրութեան երեակ ձեւեր՝ նուալ, նուալ, նվնվալ, իսկ կրկնաւորները կրկնակ ձեւեր՝ նուալ, նվնվալ:

Սա բնաձայն հիմքով բառերու դասական ձեւով գրելու կերպը կը խանգարուի կրկնաւորի պարագային՝ նուալ-նվալ:

Դասական ձեւին մեջ խամրած է բնաձայնական գործօնը: Այս պատճառով նախընտրուած է այդ պարզ բառերը կրկնակ վ-ով գրելու կերպը՝ նվալ, ծվալ, ձվալ, որ կրկնաւորներուն մեջ բնականաբար կը վերածուի մէկի՝ նվալ, ծվալ, ձվալ, սվալ, բայց որովհետեւ բնաձայնները կ'արձանագրուին ւ-ով՝ ծի և, ծի և, նր և, սր և, հիմքի գիրը անփոփոխ պահելու միտումն ալ ստեղծած է երրորդ աւելի տրամաբանական ձեւը՝ նւալ, ծուալ, ձուալ, ապա՝ նունալ, ծուալ, ձուալ, սւալ:

Դէտը է տարրերել վլվալ, վլվուք, վլվոց (վլւ-վլւ), թովոալ, թովուան (թըռ-վըռ), սլվալ, սլվոց (սըռ-վըռ): Ասոնք կա մ սովորական կրկնաւորներ են (ինչպէս՝ գոռզոռալ), կա մ հնչինափոխուած կրկնաւորներ (ինչպէս՝ գծմծել):

35.- Օ հնչինը եւ անոր գրութինը իբրեւ օ, ո, ոյ

Օ հնչինը նոր հայերէնի մեջ կ'արտայայտուի ո եւ օ զիրերով եւ ոյ կապակցութեամբ:

Ո գիրը կը հանդիպի բառին երեք դիրքերուն՝ ոզնի, ով, նոր, այո, ուր կ'արտայայտէ հնչինական երկու արժեք՝ օ եւ վօ:

Օ գիրը բառի բոլոր դիրքերուն մեջ կ'արտայայտէ օ հնչինը: Կը հանդիպի բառի բոլոր դիրքերուն՝ օդ, տօն, Կարօ:

Ոյ կապակցութինը օ հնչինով հանդէս կու գայ միայն բազմավանկ բառերու վերջը՝ բրածոյ, հաւաքածոյ, Դշխոյ (Ոյ կապակցութեան միւս արժեքները տես ս էջ 73):

Հետեւարա՞ բառին բոլոր դիրքերուն մեջ օ հնչինը գրութեան խաչաձեւումներ ունի:

Ո եւ օ ձայնաւորները տոկուն են, այսինքն՝ բառի վերջին վանկին մեջ ածանցումի կամ բարդումի պարագային չեն հնչինափոխուիր. նոր՝ նորովի, խոր՝ խորանալ, բոլոր՝ բոլորովին, տօն՝ տօնական, աղօթք՝ աղօթէլ եւ այլն:

Ո-ն չ'արտասանուիր Սողոմոն յատուկ անուան մէջտեղի դիրքին մեջ:

Ուկր հին ձեւը կը գործածուի ո-ի յաւելումով՝ *ուկոր*, բայց կազմութիւններուն մէջ կը պահէ հին ձեւը՝ *ուկրարեկ*, *ուկրառյժ*, *ուկրախտ*, *ուկրանալ*, *ուկրուտ*:

36.- Եւ օ գիրերը բառին սկիզբը

Բառին սկիզբը ո գիրը կ'արտայայտէ վօ եւ օ հնչիւնները: Օ հնչիւնը վ բաղաձայնէն առաջ միշտ ո կը գրուի, իսկ միւս բոլոր պարագաներուն՝ օ. հետեւաբար այս դիրքին մէջ ո եւ օ գիրերու շփոթ չի կրնար պատահիլ: Այսպէս

ա.- Բառին սկիզբը ո-ն միշտ վօ կը հնչուի, բացի վ գիրէն առաջ ինկած դիրքն՝ *ոզի*, *ոզնի*, *ոլոր*, *ոխ*, *ոլր*, *ոլորկ*, *ոճ*, *ոճիր*, *ուն*, *ոչ*, *ոսպ*, *ոտր*, *որդի*, *որս*, *որ*, *ոք* եւ այլն:

- **Վոհմակ**, միակ բացառութիւնը, թէեւ աւանդուած է նաեւ *ոհմակ*: Կայ նաեւ *յոհմակ* ձեւը: **Վոհմակ** բացառութիւնը վերացնելու շատերու փորձն ու առաջարկը ընդունիլ՝ *ոհմակ*:

- Հին փոխառութիւնները ո-ով կը մնան՝ *Որսիզդ*, *Ողիմպու*, *Ողիմպիական*, *Ողիսեւս*, *իսկ նորերը*՝ *վո-ով*. **Վոլկա**, **վոլթեր**, **վոլկոկրատ**, **վոլթ**:

Բառին սկիզբի ո-ն (վօ) կը կորսնցնէ իր «վ» բաղադրիչը ու կը վերածուի պարզ ձայնաւորի բառը բարդութեան մէջ մտնելու կամ նախածանց մը առնելու պարագային. *ոխ*՝ *անոխակալ*, *ողորմ*՝ *անողորմ*, *ողոք*՝ *անողոք*, *ողջ*՝ *առողջ*, *ոջիլ*՝ *փայտոջիլ*, *ուկոր*՝ *կրծուկոր*, *որակ*՝ *անորակ*, *ոտն*՝ *չորքոտանի*, *քառունոտնի*, *որդի*՝ *երիզորդ*, *որոշ*՝ *բացորոշ*, *որս*՝ *ձկնորս* եւ այլն:

Նոյն փոփոխութիւնը տեղի կ'ունենայ բայերու պարագային, երբ սկիզբը կ' (կը) բայական մասնիկը ըլլայ. չենք ըսեր՝ կը որոշեմ, այլ՝ կ'որոշեմ, նոյնպէս՝ կ'ողորմիմ, կ'ողբամ, կ'ողջննամ, կ'որսամ եւ այլն:

Ո-ի «վօ» արտասանութիւնը չի սահմանափակուիր բառասկիզբի դիրքով: Կան բառամէջի հետեւեալ պարագաները.

- Վօ կը հնչուի *հնառած* եւ *նորառած* ա յօդակապով բարդութիւններուն մէջ:

- Գեղրգ անունը: Ոմանք կը գրեն Գեղրգ, ինչպէս որ կը գրեն արեւելահայոց Մաթեևոսեան (Մատթեոսեան), Թադեյոսեան (Թադէոսեան) մականունները: Այս հնչիւնափոխութիւնը չ'ընդգրկեր էո կապակցութեան ոլորտի բոլոր բառերը՝ Բարթողիմէոս, Զաքէոս:

- Քառո՞ բառը խօսակցականին մէջ կը լսուի քաւու:

Բ. Բառին սկիզբը (նաեւ ամէն տեղ) վ բաղաձայնէն առաջ օ կը լսենք, բայց ո կը գրենք՝ *ով*, *Ովսաննա*, *ովկիանոս*, *ովկիան*, *ովսսիս*, *Ովսիս*: Ինչպէս նկատելի է բերուած օրինակներէն՝ այս օրինաչափութիւնը տարածուած է նաեւ ծագումով օտար բառերուն վրայ:

Գ.- Վերի պարագայէն դուրս՝ օ հնչիւնը բառին սկիզբը միշտ օ կը գրուի՝ *օգնել*, *օգուտ*, *օդ*, *օթեակ*, *օժիտ*, *օծել*, *օծ*, *օդի*, *օճառ*, *օշարակ*, *օշինդր*, *օտար*, *օր*, *օրիորդ*, *օրինել* եւ այլն: Բարդութեան մէջ մտնելով կը մնայ անփոփոխ, ինչպէս՝ *ականջօդ*, *նորօծ*, *անօգուտ*, *գիշերօրժիկ*, *ուկեզօծ*, *ընդօրինակել*, *տնօրէն*, *վառող* եւ այլն:

Վերջերս մամուլին մէջ նկատեցինք *նորաօծ* բառը՝ յօդակապով: Բառակազմական առումով սխալ կառուցուած այս բառը ո՛չ իմաստային, ո՛չ ալ կիրառական տարբերութիւններ ունի *նորօծ* բառին դիմաց:

37.- Ո եւ օ գիրերը բառին մէջ

Բառին մէջ ո եւ օ գիրերը հնչիւնապէս կը նոյնանան եւ ուղղագրական դժուարութիւններ կը ստեղծեն՝ *նոր* – *տօն*, *փոր* – *արօտ*, *գրոտ* – *աղօտ*, *հորթ* – *աղօթթ*, *հոտ* – *հօտ* եւ այլն: Ո-ի եւ օ-ի գրութեան պարագաները զատորոշելու որեւէ հնարք չկայ, բացի ստուգարանական պարագայէն: Օ գիրը բառին մէջ շատ աւելի քիչ կը հանդիպի, քան ո-ն. հետեւաբար պէտք է գիտնալ, թէ ի՞նչ բառերու մէջ կը գրուի օ: Օ-ով գրուող բառերը կարելի է խմբաւորել հետեւեալ ձեւով.

ա.- Գրաբարի աւ երկբարբարին դիմաց գոյացած օ-ով բառեր. *ակոս*, *աղօթթ*, *աղօտ*, *աղօրի(p)* (Զաղացք), *ամօթ*, *անօթ*

(աման), (ա)նօթի, (ա)նօսր, ապառօշ, առաւօտ, արտօնել, արտօսր (արցունք), արօս (չհերկուած արտ), արօս, արօր (հերկելու գործիք), աւօտ (լուսածագ), բարօր, բօր (գէշ լուր), զօս, զօտի, դրօշ, եօթը, զրօսնք (զրօսնել, բռնազրօսիկ), զօն, զօղ, զօր(ը), զօրութիւն, թափօր, թօրուել, թօթափել, թօն (տեղատարափ անձրեւ), թօշնիլ, ժօռատ (ժուռատ, ակրաները թափած), խօր (հիւանդ), խօլ, խօսիլ, ծանօթ, ծղօտ, ծնօս, կարօտ, կօշիկ, համառօտ (կարճառօտ), հետազօտել, հօս, ձօն (նուեր, ուլերձ), դօղանջ, դօղիլ (պահուլտիլ), ձօճ(ը) (օրօրոց), մօտ, մօր/մօրտ (ցեխ), մօրուք, յօղ (կապ), յօդուած, յօտել, յօշել (մանրել՝ միսը), յօժար, յօրանժել, յօրինել, յօնք, նարօտ, շօշափել, պաշտօն, պրօշ, Սօս, սօսի, սօսափիւն (տերեւներու ձայն, սօսափիւն), սօսափիլ (խշրտալ՝ տերեւները), տօթ, տօն, տօսախ (կարծր փայտ տուող թուփ), ցօղ, ցօղուն, քօշ (արու այծ), քօղեք (ապարանջան), օրօթ:

- **Վառօդ** բառը կու զայ օտար բարութ բառէն. ըստ Աձառեանի՝ կեղծ ստուգաբանութեամբ մը գրուած է վառօդ, իբրեւ վառ օդ: Օտար բառերուն մէջ օ-ն անտեղի կը դառնայ, բայց այդպէս նուիրականացած է:

Բ.- Այ>օ (<աւ) ներքին հոլովման մէջ, որով սեռական հոլով կը կազմէն հայր՝ հօր, մայր՝ մօր, եղբայր՝ եղբօր բառերը եւ ասոնցմով կազմուած բարդութիւնները, ինչպէս՝ կնքահայր՝ կնքահօր, կնքամայր՝ կնքամօր, հօրեղբայր՝ հօրեղբօր, մօրեղբայր՝ մօրեղբօր: Բացառական հոլովը կը կազմուի սեռականի հիմքի վրայ՝ հօրմէ, մօրմէ, եղբօրմէ: Գործիական հոլովը ներկայիս դէն ձգած է սեռականի հիմքը՝ հօրմով, մօրմով, եղբօրմով, ու կը կազմուի ուղղականի հիմքի վրայ՝ հայրով, եղբայրով, մայրով:

Սեռականի հիմքի վրայ կը կազմուին նաեւ շարք մը ածանցաւոր ու բարդ բառեր՝ հօրաքոյր, հօրեղբայր, հօրեղբօրորդի, հօրենական, հօրու (խորթ հայր), մօրաքոյր, մօրեղբայր, մօրեղբօրորդի, մօրենական, մօրու (խորթ մայր):

գ.- Հետեւեալ ածանցներուն մէջ, որոնք կու զան աւ>օ ոլորտէն.

- **սոսուն**. կարձառօսուն, համառօսուն:

- **օն(ը)**. զեղօն, գործօն, զարթօնք, զգօն, բափօն, թէրթօն, ծամօն, կտրօն, կրծօն, կրօն, կրօնք եւ այլն: Թատրոն եւ կեդրոն բառերուն վերջայանգը չշփոթել ածանցին հետ:

- **օք**. գրաբարի յոգնակի գործիական հոլովի քարացած ձեւերուն մէջ. *արդէօք, ատէնօք, առօք-փառօք, ընտանեօք, կամօք, ցաւօք, օրօք, իւելօք: Բարտոք բառը բարի բառի (ոյ հոլովում) յոգնակի գործիական քարացած ձեւն է: Անկէ ունինք բարտոքում, բարտոքի:*

- **օրէն**, մակրայակերտ՝ *ազնուօրէն, վեհօրէն, հպարտօրէն, սաստկօրէն* եւ այլն:

- **օրայք/որայք** երկձեւ յոգնակերտը դեղորայք, զիւղորայք, վանորայք հնաձեւ յոգնակիներուն մէջ: Նախընտրելի է որայք տարբերակը:

Ող Ենթակայական կամ ներկայ դերբայի վերջաւորութիւնը, որ գրաբարի մէջ կը գրուէր աւղ, որ յետոյ տուալ օղ, ապա աւ-ի միայն այս պարագան դարձաւ ո՝ *տեսանաւղ-տեսնօղ-տեսնող*: Մեր բայերու ել, իլ, ալ խումբերուն ներկայ դերբայը կը կազմուի ող կամ *ացող, եցող, ցող* մասնիկով. գրել գրող, *հեռանալ հեռացող, մօտենալ մօտեցող, ճանչնալ ճանչցող*: Ճնատիալ գիրքերու մէջ ասոնց կը հանդիպինք օ-ով:

Աւ>օ ոլորտէն դուրս եւս քանի մը շարք բառեր օ-ով գրելու ոչ կայուն սովորութիւն մըն կայ. Այդ խումբերն են.

ա.- Միջին հայերէնեան եւ բարբառային բառեր, ինչպէս՝ *դողօշ* (ցամաքային գորտ), *թօշ* (շատ լայն՝ կօշիկ կամ հագուստ), *լօթի* (խման, մսխող), *լօշ* (նկանակ), *լորիկ* (կարձահասակ ու կլորիկ անձ), *լոփիկ* (գիրուկ), *հօփալ* (հաւփալ, հորբալ, հովքալ), *նօնօշիկ*, *ճօշան* (մորթէ պատրաստուած վահան), *ճօշալ* (բամբասել), *տկոշ* (գեր, ուրած): Ումանք այս շարքի բառերը ո-ով գրելու նախընտրութիւն ունին: Ստուգաբանները այստեղ ընելիք ունին:

Ե. Բառեր, որոնք հին հայերէնի մէջ ունին նաև ո-ով տարբերակ, ինչպէս նօթ-նոր (կարմիր ներկ մը), նօտար-նոտար (պետական քարտուղար), նօտր, նօտրագիր (նոտր), սրո-դէլ, քող (քող, քողարկէլ), լոռ-լոռ (ջրային մամուռ), զօշ-զոշ, սօլ-սոլ, լողիկ-լողիկ (կարծ վերարկու): Կայ միտում ո-ով տարբերակը ընդհանրացնելու, քող՝ քողազերծէլ, քողածածկէլ, քողածուկ, քողարկէլ, քողընկէց, քողը, քողազարդ եւ այլն, նոյնպէս սքողէլ, անսքող: Միտումը՝ օ-ով գրուող վիճելի բառերէն մէկը շարքէ դուրս դնելն է: Այս մօտեցումով պէտք է ո-ով գրել նաև նոր (հետեւողական ըլլալու համար՝ նոտ), նոտար, նոտր, լոռ (ջրային մամուռ):

զ.- Օսար բառերը՝ փօլիս, Սօնիս, ումանթիզմ, փարատօրս, Ճօնի, քոլէճ, օսար ծագումով մականունները՝ Պօշկէզէնեան, Խոշեան, Չոպանեան, Պոյաձեան եւ այլն:

Հին հայերէնի մէջ «ո=օ» պարզ ձայնաւորը միշտ տառադարձուած է ո, ինչպէս՝ կաթողիկոս, եպիսկոպոս, Օգոստոս, Նեղոս, Հոկտեմբեր, Եղիպտոս, Իռետոր, Սոլոմոն եւ այլն: Այս կանոնակարգին կը հակադրուի նոր լեզուի մէջ օսար բառերը օ-ով գրելու ընդհանուր երեւոյթը: Միշտ ալ եղած են ո-ով տառադարձելու միտումներ, բայց չեն յաջողած: Վերջին տասնամեակներուն կը նկատուին լուրջ տեղաշարժեր: Բառին մէջ ո-ն աւելի տիրական ըլլալ կը դառնայ՝ լոսի, կոլ, ոռմանթիզմ, Սոնիս, Փոլ, փարատօրս, փոլիս, ֆուրպոլ, Ճոնի, քոլէճ եւ այլն: Լաւ քայլ է: Նոյնը անցած է օսար ծագումով մականուններուն՝ Պոշկէզէնեան, Խոշեան, Չոպանեան, Պոյաձեան եւ այլն:

38.- Օ հնչինին գրութիւնը բառին վերջը՝ ո, օ, ոյ

Բառերու վերջաւորութեան օ հնչինը կը գրուի երեք ձեւով՝ ո, օ, ոյ:

ա.- Ո-ով կը գրուի միայն այս բառը:

բ.- Օ-ով կը գրուին

- օտարամուտ բոլոր յատուկ թէ հասարակ բառերը՝ *քիլօ, մեթրօ, օթօ, մայօ, ֆոթօ, չելլօ, Շիքակօ, Օնթարիօ, Թորոնթօ* եւ այլն.

- հայերէն յատուկ անուններու փաղաքշական ձեւերը. *Սաթենիկ՝ Սաթօ, Վարսենիկ՝ Վարսօ, Վարապէտ՝ Վարօ, Գրիգոր՝ Գոզօ, Սանուէլ՝ Սանօ, Սաղաթէլ՝ Սաղօ* եւ այլն.

- ձայնարկութիւնները՝ *տօ, ծօ, լօ, հօ* եւ այլն.

- կարգ մը ձայնանիշերու անունները՝ *տօ, սօ.*

- հայերէն կարգ մը գիրերու անունները՝ *թօ, հօ, ցօ:*

Այս բառերը ս, դ, ն յօդերը եւ եր/ներ յոգնակերտը ստանալու պարագային օ-ն կը պահեն նոյնութեամբ, ինչպէս՝ *Կարօն, Սարօն, Մարօն, իմ օթօս, քու օթօդ, օթօնէր:*

Սակայն հոլովումի ատեն բառավերջի օ գիրը կը դառնայ ո եւ յաջորդ ձայնաւորին կը միանայ յ-ով.

Սարօ՝ Սարոյին, Սարոյէն, Սարոյով.

օթօ՝ օթոյին, օթոյէն, օթոյով:

Օ-ով վերջացող յատուկ անունները մականուն դառնալու ատեն օ-ն կ'ըլլայ ոյ. *Շատօ՝ Շառոյեան, Թամօ՝ Թամոյեան:*

Աշակէրտէն մեծ ճիգ կը պահանջուի նախ գիտնալ, թէ այս բառերը ո-նով, ո-յ-ով թէ օ-ով պէտք է գրել, գիտնալ, թէ այդ բառերը օ-ն կը պահեն յօդառութեան եւ յոգնակերտի առման պարագային, իսկ հոլովումի ու բառակազմութեան ատեն կը վերածեն ոյ-ի՝ *Սանօ, Սանօն, Սանօնէր, Սանոյի. Սանոյէ, Սանոյով, Սանոյէան:* Իրօք աճպարարութիւն է:

Այս բոլոր դժուարութիւնները կը ծագին բառավերջին օ գրելու սովորութենէն, մինչ բառավերջի օ-ն բոլորովին խորթ երեւոյթ մըն է մեր լեզուին մէջ: Գրաբարի աւ-ը օ-ի վերածուած է միայն բաղաձայնէ առաջ իր դիրքին մէջ՝ *տաւն-տօն, աւր-օր, ակաս-ակօս,* մինչ ձայնաւորէ մը առաջ եւ բառավերջին դարձած է ձայնաւոր-բաղաձայն կապակցութիւն՝ *սաւան, նաւ* եւ այլն: Հետեւաբար բառավերջը օ գիրին տեղը չէ: Ափիւոքահայ իրականութեան մէջ միշտ ալ եղած են զայն ո-ով կամ ոյ-ով փոխարինելու առաջարկներ ու փորձեր: Վերջայանգ ո-ն շատ

աւելի տրամաբանական պիտի ըլլար եւ հայերէնի բնական զարգացման յարիք, որովհետեւ իին հայերէնի մեջ բառավերջին ո՞ն գոյութիւն ունի: Պատճառական բայերու բուն հրամայականի եզակին ունի ո վերջատրութիւնը (*կեցո՛, հեռացո՛, ջեռուցո՛, յիշեցո՛*): Աշխարհաբարին փոխանցուած է այս բառը: Հետեւաբար ճիշդ կ'ըլլայ գրել *քիլո, զերո, Սազո, Արո, Օզո, Ժանո, Հիւկո* եւ այլն: Այդ պարագային որոշեալը, յոգնակին եւ եզակի հոլովաձեւերը կը կազմուին բնական ձեւով. *մեթրո՛, մեթրոներ, ապա մեթրոյի, մեթրոյէն, մեթրոյով:* Ա եւ ո ձայնաւորներէն ետք յ ձայնակապի յաւելումը օրինաչափական է հայերէնի համար: Այս խնդիրը վերջին արծարծողներէն մէկն է Արմենակ Եղիայեանը: «Նման մօտեցում մը նախ եւ առաջ հայեցի է,- կը գրէ ան,- եւ վերջ կու տայ անբաղաձայնայանգ օ-ի հակականոնական երեւոյթին: Միւս կողմէ՝ յօդառութեան եւ թեք հոլովներու պարագային, այլեւս սխալելու բացարձակապէս տեղիք չի մնար» (Եղիայեան, էջ 85):

գ.-Ոյ կը գրուի հայերէն բազմավանկ բառերու վերջատրութեան. այդ բառերը կարելի է խմբաւորել հետեւեալ ձեւով.

1.- *Ածոյ* ածանցով բառեր, ինչպէս՝ *պահածոյ, դրածոյ, չափածոյ, հաւաքածոյ, ժողովածոյ, բրածոյ, հանածոյ* եւ այլն:

Այս շարքի բառերը յօդառութեան ու յոգնակերտ մասնիկ առնելու պարագային կը կորսնցնեն իրենց անձայն յ-ն՝ *պահածու, պահածող, պահածոն, պահածոներ, մինչ հոլովման ատեն կը պահեն՝ պահածոյի, պահածոյէ, պահածոյով:*

2.- Ոյ-ն նաեւ հոլովում է, որով կը հոլովուին

- Իա-ով վերջացող տեղի յատուկ անունները. *Իտալիա՝ Իտալիոյ, Ռուսիա՝ Ռուսիոյ* եւ այլն:

- *Աէր՝ սիրոյ, Աստուած՝ Աստուծոյ, Կ. Պոլիս՝ Կ. Պոլսոյ բառերը:*

- Ի հոլովման ենթարկուող որոշ բառեր, ոճական նպատակներով պայմանաւորուած, նոյնպէս ոյ հոլովման կրնան ենթարկուիլ, ինչպէս *մամլոյ, յուսոյ, սգոյ, նաեւ տեղանուններ, ինչպէս Սուշ՝ Սշոյ, Սասուն՝ Սասոնոյ, Կարին՝ Կարնոյ:*

- Ի, իւ, ին վերջայանգով շարք մը բառեր, ինչպէս եկեղեցի՝ եկեղեցւոյ, պատույ, անկողին՝ անկողնոյ: Ասոնք յօդեր ստանալու պարագային կ'ենթարկուին նաեւ արտասանական փոփոխութեան. *հոզի՝ հոզույ-հոզույս, եկեղեցի՝ եկեղեցւոյ-եկեղեցւոյս*, ոմանք անպայման յօդով կը գործածուին, ինչպէս *ամուսին՝ ամուսնոյն, մարմին՝ մարմնոյն, հաշի՝ հաշույն, վերջին՝ վերջնոյն, առաջին՝ առաջնոյն:*

- Ի վերջոյ, յետոյ բառերը քարացած հոլովաձեւերով մակրայներ են:

39.- Ոյ հոլովական մասնիկը կցական բարդութիւններու մէջ

Ոյ հոլովական ենթարկուող կարգ մը բառեր յարադրութիւններ կը կազմեն այլ բառերու հետ, ինչպէս՝ պատույ ցանկ, պատույ հիւր, պատույ զիր, ներքոյ յիշեալ, վերոյ բերեալ, վերոյ զրեալ, վերոյ յիշեալ, վերոյ շարադրեալ եւ այն: Ասոնք ներկայիս կցական արտասանութիւն ունին, բայց ուղղագրելու խնդիր. հնարաւոր չէ զրել վերոյիշեալ, ներքոյիշեալ, պատույցանկ....: Ճիշդ կ'ընեն հոլովական մասնիկի յ-ն ջնջողները՝ պատուցանկ, պատուոհիւր, պատուզիր, ներքոյիշեալ, ներքոզրեալ, վերոզրեալ, վերոյիշեալ:

Մենք բառավերջի այս անձայն յ-էն հրաժարած ենք արդէն յօդառութեան եւ յոգնակիի պարագային. *տղայ՝ տղաք, տղաս, տղադ, տղան, սատանայ՝ սատանաներ, դշխոյ՝ դշխոն, բրածոյ՝ բրածոներ:* Գրաբարի մէջ այդպէս չէր պարագան՝ *տղայք, տղայն, տղայս, տղայդ, սատանայք, դշխոյ՝ դշխոյն, բրածոյ՝ բրածոյք, հանածոյ՝ հանածոյք:*

Ուրեմն նոր լեզուին անցման ատեն մենք հեշտութեամբ հրաժարած ենք անկէ տեղ մը, ուր ընթերցանութեան դժուարութիւն կու տայ, բայց ձգեր ենք ուղիղ ձեւին մէջ, ուր ոչ մէկ արժեք ունի ու նոր դժուարութիւններ կը յարուցէ (տե՛ս էջ 18):

40.- Օ եւ ո զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ

ԲՕԹ (զոյժ. >բօթաբեր)

ՓՈԹ (ծալք)

ԳՕՍ (ցամաք, չորցած)	ՔՈՍ (մորթային ախտ)
ՀՕՐ (հայր՝ բառին սեռականը. > հօրեղբայր, հօրենական)	ՀՈՐ (> ջրհոր, հորատել)
ՀՕՏ (">>հօտաղ)	ՀՈՏ (">>հոտոտալ, հոտաւէտ) հոտաւէտ).
ՅՕԴ (>յօդուած, յօդակապ, յօդացաւ)	ՀՈԴ (ցուցական դերանունը)
ՔՕՂ (>քօղարկել, սքօղել, անսքօղ)	ԳՈՂ (>գողնալ, գողութիւն)

41.- Ոյ կապակցութեան չորս արժեքները

Ոյ կապակցութիւնը կը հանդիպի բառի բոլոր դիրքերուն եւ ունի հնչիւնական չորս արժեք՝ «օ» պարզ ձայնաւոր, «օյ» երկ-հնչիւն, «ույ» երկինչիւն եւ «ու» պարզ ձայնաւոր:

ա.- Բազմավանկ բառերուն վերջը կը կարդացուի օ-ի պէս, ինչպէս՝ բրածոյ, դշխոյ, ի վերջոյ, հաւաքածոյ, յեսոյ, պահածոյ, տպածոյ եւ այլն:

բ.- Իբրեւ «օյ» երկինչիւն կը հանդիպի միավանկ բառերու վերջաւորութեան՝ Նոյ, գոյ, իսոյ եւ այլն:

գ.- Փակ դիրքին մէջ երկինչիւն է, կ'արտասանուի «ույ», ինչպէս՝ առոյզ, առուոյտ, արտոյտ, բոյն, բոյլ, գոյն, դոյլ, թոյլ, թոյն, լոյս, իսոյ, իսրոյլ, ծոյլ, կոյլ, կոյտ, հոյլ, ծոյլ, մոյլ, յոյլ, նոյն, ողջոյն, պատրոյզ, Պարոյլ, Վրոյլ, ցոյց, քոյլ եւ այլն:

դ.- Ժ եւ Չ բաղաձայններէն առաջ ինկած դիրքին մէջ նկատուած է «ույ» երկինչիւնի պարզացում ու վերածում ու-ի: Հոս գրութեան երկձեւութիւն գոյացած է կարզ մը բառերու պարագային. այսպէս՝ անոյշ, աշխոյժ, բոյժ, գոյժ, զգոյշ, ժոյժ, նոյշ, յոյժ, տոյժ բառերու շարքէն հետեւեաները ունին ու-ով տարբերակ.

- **Ոյժ/ուժ.-** ուժ տարբերակը արդարացուած է, որովհետեւ ու-ով սկսող միւս բառերուն հետ չունի հնչիւնափոխսական եւ բառակազմական հակադրութիւն: Բառասկզբին ու-ն, բացի քանի մը բառերէ, չի հնչիւնափոխուիր. ուղտ ուղտապան, ուխտ ուխտաւոր, ուշ ուշանալ, ուս ուսաղիր, այդպէս ալ ուժ՝ ուժանակ, ուժեղ: Իբրեւ երկրորդ բաղադրիչ ալ անպատեհութիւն-

ներ չունի: Այսպէս՝ ընձուղտ, անուս, այդպէս ալ՝ ներուժ, վասուժ, զինուժ ասոնք իրենց կարգին բարդութեան մէջ չեն հնչինափոխուիր:

- **Նմոյշ/նմուշ.** նմուշ տարբերակը նոյնպէս կարելի է ընդունիլ, որովհետեւ բառակազմութեան մէջ գեր արեւմտահայերէնի մէջ հանդէս չի գար. հետեւաբար հարց չի ստեղծեր:

- **Աշխոյժ/աշխուժ.** ուժ բարին կապելով կը գրեն աշխոյժ: Նոր ուղղագրութեան (հայաստանեան) մէջ ասիկա չէ փոխուած. կը գրեն աշխոյժ, ածանցումի մէջ աշխուժաբար, աշխուժօրէն, աշխուժանալ, աշխուժացում, աշխուժութիւն, տրամաբանական ույ>ու հնչինափոխութեամբ: Համոզիչ ապացոյց չկայ, որ աշխոյժ-ը բարդ բառ է ոյժ բաղադրիչով, հետեւաբար նախընտրելի է գործածել աշխոյժտարբերակը:

- **Բոյժ/բուժ.** բաղադրութիւններու մէջ հանդէս կու գայ ույ>ու օրինաչափական հնչինափոխութեամբ, բոյժ-բուժակ, բուժական, բուժանիթ, բուժարան, բուժքոյր, բուժարոյ, բուժում, բուժել (միակ բացառութիւնը բժիշկ բառն է, որմէ նոր բարդութիւններ կը կազմուին): Անկախ գործածութիւն չունի: Իբրեւ երկրորդ բաղադրիչ՝ պարտ է պահել բոյժ տարբերակը՝ անսանաբոյժ, ատամնաբոյժ, հոգեբոյժ, ուկրաբոյժ եւ այլն:

- **Անոյշ/անուշ.** շատ կենսունակ արմատ ըլլալով կը կազմէ բազմաթիւ ածանցաւոր եւ բարդ բառեր՝ ոյ>ու օրինաչափական հնչինափոխութեամբ. անոյշ-անուշեղէն, անուշնալ, անուշաբոյր, անուշահոտ: Ու-ով գրելու պարագային սդում պիտի չըլլայ, մինչ սդումը օրինաչափական է ու-ով միւս բառերուն համար. ամուր՝ ամրօրէն, քնքուշ-քնքօրէն: Միւս կողմէ, պարզ բառը ու-ով գրողները Անոյշ անձնանունը եւ անով բաղադրեալ միւս անձնանունները կը յամառին գրել ոյ-ով՝ Անոյշ, Վարդանոյշ, Սիրանոյշ, Հրանոյշ, Հերանոյշ, Արենոյշ: Նախընտրելի պիտի ըլլար պահել միայն անոյշ ձեւը:

-**Ոյշ/ ուշ ածանցը.** անոյշ/անուշ բարին հետ կապուած նոր դժուարութիւն մը կը ստեղծեն ոյշ/ուշ ածանցով կազմուած փաղաքշական անունները, որոնք անձնանուններու բառարան-

ներու մէջ եւս հաւասարապէս կը հանդիպին Գեղոյշ, Թագուշ (Կոռանեան, էջ 510): Ուղղախօսորէն ու է, բայց ոյ-ն կը վերագրուի անոր անոյշ բառէն կրճատուած ըլլալուն: Իրօք, ասիկա զիսաւրաբար կ'երեւի անոյշ կամ ուհի համարժէք բաղադրիչներով կազմուած անուններուն մէջ. Գեղանոյշ՝ Գեղուշ, Թագուիի՝ Թագուշ, Հայկանոյշ՝ Հայկուշ, Մայրանոյշ՝ Մայրուշ, Մարրուիի՝ Մարրուշ, Սիրանոյշ՝ Սիրուշ, Վարդանոյշ՝ Վարդուշ, Մարածուած է իգական շատ անուններու վրայ՝ Մարիամ՝ Մարուշ, Մեղեղի՝ Մեղուշ, Լիլիթ՝ Լիլուշ, Մելինէ՝ Մելուշ, Մեղրի՝ Մեղուշ եւ այլն: Իգական անուններէն անցած է արական անուններուն՝ Յարութիւն՝ Արուշ, Արրահամ՝ Արրուշ, Արտաշէս՝ Արտուշ, Գեղամ՝ Գեղուշ, Կարապէտ՝ Կարուշ, Յովհաննէս՝ Հաննուշ եւ այլն: Ուշ-ը արդէն ածանց է, պէտք չէ նկատուի անոյշ բառի կրճատումը եւ պէտք է զրուի ու-ով:

42.- Շեշտակիր փակ վանկի ոյ երկինչիւնի հնչիւնափոխութիւնը

Ածանցումի եւ բարդումի ատեն շեշտակիր փակ դիրքի ոյ երկինչիւնը կ'ենթարկուի հետեւեալ փոփոխութիւններուն.

ա.- Կը դառնայ ու. բոյր բուրել, բոյծ բուծանել, բոյս բուսական, բուսնիլ, զոյն՝ գունաւոր, գունագեղ, զոյժ՝ գումկան, զոյզ՝ զուգերգ, թոյն՝ յունաւոր, լոյծ՝ լուծել, լուծում, լուծոյթ, լուծողական, լուծարք, լոյս՝ լուսերէս, լուսաւոր, խոյս՝ խուսափիլ, խուսափուկ, խուսանաւել, խոյզ՝ խուզարկու, խուզարկել, ծոյլ՝ ծուլանալ, կոյր՝ կուրնալ, կուրութիւն, կոյտ՝ կուտակել, կուտակում, համբոյր՝ համբուրել, ողջոյն՝ ողջունել, յոյս՝ յուսալ, յուսատու, յոյլ՝ յուլաբար, խարոյկ՝ խարուկահանդէս, ստոյզ՝ ստուգել, փոյր՝ փութալ, փութաջան եւ այլն:

բ.- Կարգ մը բառերու մէջ տեղ մը կը դառնայ ու, այլ տեղ կը սրի. բոյն՝ բունկալ, բայց՝ բնաւեր, պտոյտ՝ պտուտահողմ, պտուտակ, բայց պտոտիլ, սոյր՝ սուրակ, բայց սրարշաւ, կապոյտ՝ կապուտաչեայ, կապուտակ, բայց կապուռակ, կապոտիլ:

գ.- Նոյն արմատը տեղ մը կու տայ ու, այլ տեղ անփոփոխ կը մնայ. թոյլ՝ թուլակազմ, թուլահողի, թուլամիտ, թուլամորթ, թուլացում, թուլցնել, թուլնալ, բայց՝ թոյլսուութիւն, թոյլատրել, թոյլատու, թոյլբերան:

դ.- Միայն կը սղի. բոյթ՝ բժամատ, սառոյց՝ սառցակոյտ, սառցադաշտ:

43.- «Ույ» եւ «օյ» հնչիւններու գրութիւնը օտար բառերու մէջ

Օտար բառերուն եւ ձայնարկութիւններուն մէջ «ույ» երկհնչիւնին համար կը գրենք ույ՝ ույղըր, պույրուն, խոյ, թոյ, վույ, իսկ «օյ» երկհնչիւնին համար կը գրենք օյ՝ Ճօյ, թօյ, պօյ, սօյ, հօյ: Կը ստեղծուին նոյն հնչիւնին համար գրութեան տարբեր ձեւեր հմմտ. գոյն-պույրուն, Նոյ-Ճօյ:

Աւանդական ուղղագրութեան մէջ այս հնչիւններուն արտայայտութեան համար ունինք մէկ ձեւ՝ ոյ, որ բազմավանկ բառերու վերջը պիտի կարդացուի «օ» (բրածոյ, հանածոյ), բառին մէջ՝ «ույ» (գոյն, կոյր), իսկ միավանկ բառերու վերջաւորութեան պիտի կարդացուի «օյ» (խոյ, գոյ): Հետեւաբար անխուսափելի կը դառնայ օտար ե՛ւ բազմավանկ, ե՛ւ միավանկ բառերու եւ ձայնարկութիւններու մէջ ույ եւ օյ գրելը խոյ, թոյ, սոյ, վույ, պօյ, Ճօյ, հօյ: Ասիկա երկուութիւն ստեղծելով հանդերձ՝ հարցը կը լուծէ:

Նոր ուղղագրութեան մէջ բառամէջի ոյ երկհնչիւնը ույ գրելով եւ բառավերջի անձայն յ-ն ջնջելով կարելի եղած է թէ՛ բնիկ եւ թէ՛ օտար բառերուն միջեւ ուղղագրական նոյնացում ստեղծել. այսպէս ույ հնչիւնը ամէն տեղ ույ կը գրուի՝ ույղուր, գույն, արտույտ, խոյ, վույ. իսկ օյ երկհնչիւնը բառասկիզբին կը գրուի օյ՝ օյին, օյրատերէն, իսկ բառամէջին եւ բառավերջին ոյ՝ Ճոյ, պոյ, Վերնոյ, Թողլսթոյ, հոյ, Նոյ, խոյ:

44.- Ու կապակցութեան հնչիւնական արժեքները

Ու կապակցութիւնը, բառին մէջ ունեցած իր դիրքին համաձայն, ունի ձայնաւորի եւ բաղաձայնի (վ) կրկնակի ար-

Ժեքներ: Անոնք կ'արտաքերուին երկու բաղադրիչներուն ամբողջական ձուլումով:

ա.- Ու ձոյլ ձայնաւորը կը հանդիպի բառին սկիզբը, մէջը, միշտ բաղաձայնէ մը առաջ, եւ բառին վերջը. ինչպէս՝ ուղեղ, ուիստ, ուր, ուրանալ, ուրիշ, ուզել, ուշ, ամուր, բուրդ, գուրգուրալ, մուրացիկ, նուշ, նուղ, սուղ, թնքուշ, ածու, բու, թթու, կատու, կծու, հլու եւ այլն:

Ու ձայնաւորը բարի իր այս դիրքերուն մէջ անշփոթելի է, կ'արտասանենք ու՝ կը գրենք ու:

Մանուշակ բառը ունի նաև հինէն եկող մանշակ տարբերակը: Կայ աղօկայ յատուկ անուն՝ *Մանուշակ*, ունի կրճատ ձեւ մըն ալ՝ *Մանուշ*:

բ.- Ու կապակցութիւնը ձայնաւորէ մը առաջ բաղաձայն է եւ կ'արտասանուի «վ».

ուա> նուարդ, նուազ

ուե> ստուեր, կեղուել

ուէ> նուէր, պատուէր

ուը> կը հանդիպի երեք պարագաներու ա) ուան հոլովման բառերու բացառականի կազմութեան մէջ, ինչպէս՝ առտու՝ առտուան-առտուընէ, զիշէր՝ զիշէրուան-զիշէրուընէ, օր՝ օրուան-օրուընէ եւ այլն. բ) ուըտ կամ ուըտու բայական բազմապատկանան ու փոխադարձական միջածանցին մէջ, ինչպէս՝ հոտուրտալ, քերուրտիլ, պահուրտիլ, սիրուրտիլ, քսուրտիլ, խածուրտիլ, ծեծուրտիլ եւ այլն. գ) ուընէր բարբառային յոգնակերտին մէջ, զոր կ'առնեն կարգ մը բառեր միայն, ինչպէս՝ աչուրնէր, ձեռուրնէր, ոտուրնէր, ծնկուրնէր, մատուրնէր:

ուի> ներգործական բայերը ուիլ-ով կը կազմեն կրատրական բայեր. սիրել՝ սիրուիլ, դասել՝ դասուիլ, արհամարհել՝ արհամարհուիլ, զտնել՝ զտնուիլ, տեսնել՝ տեսնուիլ, խօսիլ՝ խօսուիլ, կարդալ՝ կարդացուիլ եւ այլն:

ուու> աղուոր, բանուոր, զինուոր եւ այլն: Իւ վերջայանգով բառերու ոյ հոլովման հին ձեւերուն մէջ՝ պատիւ՝

պատույ, հաշի՝ հաշույն, թիւ՝ թույն: Նոյն հնչինք ի-ով վերջացող բառերու հոլովական հին ձեւերուն մեջ կը գրուի և ով՝ տարի՝ տարւոյն, հողի՝ հոգւյն, բարի՝ բարւոք, եկեղեցի՝ եկեղեցոյ:

ուօ> *ազնուօրէն:*

ուուր> *թուում, արժանապատուութիւն, հովուութիւն* եւ այլն:

Բացառութիւն են.

- **սորվիլ,** որ յաջացած է սովորել բայէն, երկրորդ ո-ի կորուստով ու թ-ի դրափոխութեամբ՝ սովորիլ->սորվիլ: Սակայն միւս բոլոր բաղադրութիւններուն մեջ սովոր արմատը պահած է իր կենսունակութիւնը՝ սովորական, սովորութիւն, սովորոյթ, անսովոր եւ այլն:

- **Միրվարդ.** բարդ բառ է՝ սկր-վարդ:

- **ռահվիրայ** «ճամբայ բացող», բարդ բառ է, ռահ կը նշանակէ ճամբայ:

- **Միլվա,** օտարամուտ անուն է: Օտար բառերու մեջ ձայնաւորէ մը առաջ ինկող դիրքին «վ» հնչինք կը գրենք վ՝ հալվա, Էլվիրա, Թրվանտա, Մալվինէ: Ու-ն կը վերապահենք համապատասխան դիրքի ձայնաւորին՝ Ուիլի, Ուիլիկմ, Լուիզ, Կալուին եւ այլն: Մանուկ եւ Սամուկ անուններուն մեջ ու կապակցութիւնը տակաւին կը պահէ ձայնաւորի իր արժեքը: Այստեղ գրութեան եւ արտասանութեան երկուութիւն կը յառաջանայ հայերէն եւ օտարամուտ բառերու միջեւ՝ Կալուին – կոռուիլ, Մանուկ – ստուեր:

45.- Կրկնակ ու-ի պարագան

Բառակազմական որոշ պարագաներու կը պահանջուի գրել յաջորդաբար երկու ու, առաջինը՝ բաղաձայնի, իսկ երկրորդը՝ ձայնաւորի արժեքով: Այսպէս՝

ա.- Իւ վերջայանգով բառերու ում եւ ութիւն ածանցներով բաղադրութիւններու մեջ. թիւ՝ թուում, հաշի՝ հաշուում, պա-

տիւ՝ արժանապատութիւն, հովիւ՝ հովուութիւն, տու՝ պատասխանատուութիւն:

Բ.- Որոշ դժուարութիւն կը յարուցեն կեղուել, հաշուել, պատուել, հովուել, ցրուել, թօթուել, գրաւել, ժողվել, սորվիլ ներգործական բայերուն կրատրականները:

Կեղեւ, հաշիւ, պատիւ, հովիւ ու ցրիւ արմատներէն կազմուած են կեղուել, հաշուել, պատուել, հովուել, ցրուել⁴ բայերը: Ասոնք բոլորն ալ ներգործական բայեր են: Ասոնց կրատրականը կ'ըլլայ կեղուուիլ, հաշուուիլ, պատուուիլ կրկնակ «ուրժ»-ով: Հովուել բային կրատրականը կիրարկութիւն չունի, թէեւ, ըստ լեզուական կանոնի, ձեւը կրնայ ունենալ՝ հովուուիլ, հովուուած, հովուուող: Ցրուել բայը լծորդութեան փոփոխութեամբ կը դառնայ չեզոք-կրատրական բայ՝ ցրուել-ցրուիլ, ցրուեցի-ցրուեցայ, ցրուեց-ցրուեցաւ, ճիշդ ինչպէս վառել-վառիլ, մարել-մարիլ, թափել-թափիլ (արեւելահայերէն՝ ցրել-ցրուել): Ցրուուիլ ձեւն ալ կայ, ինչպէս՝ թափել-թափիլ այլասեռ գոյզի շարքին թափուիլ տարբերակը: Կայ նաև թօթուել բայը: Հին գրչութեան մէջ օ-ով եւ ո-ով հանդիպող թօթով՝ թոթովել բառը, ըստ Աճառեանի, իմաստներով կը նոյնանայ թօթափել բառին հետ ու մեզի հասած է թօթուել ձեւով: Ասոր ալ կրատրականը կ'ըլլայ թօթուուիլ:

Այս շարքին մօտիկ են գրաւել, ժողվել եւ սորվիլ բայերը, որոնց կրատրականները կ'ունենան «վ» բաղաձայնի կուտակում՝ գրաւել-գրաւուիլ, ժողվել-ժողվուիլ, սորվիլ՝ սորվուիլ, բայց տարբեր գիրերով՝ և, վ եւ ու:

Գ.- Արեւելահայերէնի սահմ. եղանակի ներկայ եւ անցեալ անկատար ժամանակի բայերուն կրատրականը կը գրուի միայն ւ-ով՝ պատժում է, հեռացում է: Կրկնակի ու-երէն առաջինը՝ ւ-ով: Նոյնը՝ ու հիմքով կրատրականներու պարագային՝ պատուում է, հաշուում է, կեղեւուում է: Ասիկա ընդունուած գրե-

⁴ Ցիր հիմքէն ունինք ցրել՝ փարատել, հեռացնել՝ «կասկածներս ցրեցի», չեզոքը կ'ըլլայ ցրիլ՝ «կասկածներս ցրեցան»:

լաձեւ է: Նշենք, որ պարսկահայ իրականութեան մէջ, ուր հիմնական գրականը արեւելահայերէնն է, բայց ուղղագրութիւնը՝ աւանդականը, ւ-ով կը փոխարինուի առհասարակ բաղաձայն ու-ն բառի բոլոր դիրքերուն մէջ. նուազ՝ նուազ, ստուեր՝ ստուեր եւ այլն:

Ասիկա ալ միտում առաջացուցած է Սփիտոքի մէջ ձերբազատուելու կրկնակ բաղաձայն ու-երէն, առաջինը ւ-ով գրելով. այսպէս՝

ա.- Ածանցման միջոցով կազմուած գոյացումներու մէջ՝ թուում-թուում, արժանապատուութիւն՝ արժանապատուութիւն, հովուութիւն՝ հովուութիւն, պատասխանատուութիւն՝ պատասխանատուութիւն, հաշուում՝ հաշուում:

բ.- Կրաւորական բայաձեւի մէջ կազմուած գոյացումներու մէջ՝ կեղուուիլ-կեղուուիլ, պատուուիլ-պատուուիլ, թօթուուիլ-թօթուուիլ, հաշուուիլ-հաշուուիլ եւ այլն:

Ումանք ւ-ով կը գրեն նաեւ իւ վերջայանգով բառերու ոյ հոլովման սեռական ձեւերուն մէջ գոյացած ու բաղաձայնը. պատի՝ պատուոյ-պատուոյ, թիւ՝ թուոյն-թուոյն, հաշիւ՝ հաշուոյն-հաշուոյն:

46.- Շեշտակիր ու ձայնաւորին հնչիւնափոխութիւնը

Բառասկիզբին շեշտակիր ու ձայնաւորը տոկուն է ու շեշտափոխական հնչիւնափոխութեան չ'ենթարկուիր. ուս՝ ուսապարկ, ուսաղիր, ուսնոց, ուշ՝ ուշանալ, ուշաղիր, ուխտ՝ ուխտուոյ, ուխտագնաց, ուխտադրուժ, ուլոտ՝ ուստապան, ութը՝ ութսուն, ութնոց, ութակի, ուլ՝ ուլիկ, ուլականջ, ունկ՝ ուկնդրել, ունկնդիր եւ այլն:

Ուշը հնչիւնափոխութեան քանի մը մասնակի պարագաներ ունինք բառասկիզբին. ումազ՝ ըմազել, ըմպանակ, ըմպելի, ունդ՝ ընդեղէն, ունչ՝ ընչացը:

Միավանկ բառերու փակ դիրքին մէջ կը վերածուի անգիր ը-ի. մուխ՝ մխալ, ծուխ՝ ծխարան, լուր՝ լոել, լուկեաց, լուր՝ լրաբեր, լրատու եւ այլն, իսկ բազմավանկ բառերու մէջ բոլո-

բովին կը սղի. մածուն՝ մածնապուր, զլուխ՝ զիստել, ամուր՝ ամրանալ, ամրութիւն, մաքուր՝ մաքրութիւն եւ այլն: Կարգ մը բառեր ունին նաեւ չհնչինափոխուած ձեւեր, ինչպէս՝ սուղ՝ սղիլ, բայց՝ սուղնալ, սուղնոց, սուղութիւն, ապուշ՝ ապշիլ, բայց՝ ապուշնալ, ապուշութիւն, որոնք երբեմն ձեռք կը բերեն իմաստային տարբերութիւն:

Ում ածանցաւոր բառերու շարքին մէջ, բացի մէկ-երկու պարագայէ, հնչինափոխութիւն չի կատարուիր. դիմում՝ դիմումնազիր, ինդում՝ ինդումերես, ծագում՝ ծագումնարան, ուսում՝ ուսումնական, բայց թաղում՝ թաղմանական, երդում՝ երդմնադրուժ, երդմնազանց:

Ասուն ածանցաւոր տասնաւորներէն սղման կ'ենթարկուին երեսուն, քառասուն եւ յիսուն թուականները՝ երեսնեակ, երեսնամեայ, երեսնամեակ, երեսնապատիկ, երեսնօրեայ, քառասնեակ, քառասնամեայ, քառասնամեակ, քառասնապատիկ, քառասնօրեայ, յիսնեակ, յիսնամեայ, յիսնամեակ, յիսնօրեայ, յիսնապետ, բայց երրորդ եւ նոց ածանցաւորներու պարագային չեն հնչինափոխուիր՝ երեսուներրորդ, երեսուննոց, քառասուներրորդ, քառսունոտի, քառասուննոց, յիսուներրորդ, յիսուննոց, յիսունզիսանի: Վաթսուն, եօթանասուն, ութսուն եւ ինիսուն տասնաւորները այս բաղադրութիւնները կը կազմեն անհնչինափոխ կերպով:

Քառավերջին շեշտափոխութեան հետեւանքով կը վերածուի «վ» բաղաձայնի, բայց կը պահէ գրութեան աւանդական իր ձեւը. առու՝ առուակ, բու՝ բուիձակ, կատու՝ կատուազզի, մեղու՝ մեղուազան թթու՝ թթուաշ, կծու՝ կծուիլ, աղու՝ աղուաձայն, ձու՝ ձուածեղ:

Քանի մը պարագաներու անկում կ'ունենայ. *հեռու*՝ *հեռաստան*, *հեռաստեսիլ*, *հեռադիտակ*, *արու*՝ *արական* եւ այլն:

Յոզնակիի կազմութեան եւ հոլովման թեք ձեւերուն մէջ, ի հակադրութիւն արեւելահայերէնի, կը պահուի ձայնաւորի արտասանութիւնը. բու՝ բուեր, լու՝ լուեր, կատու՝ կատուներ, կատու՝ կատուին, կատուէն, կատուով. ածու՝ ածուին, ածուէն,

ածուռվ: Այս օրինակներն ալ ցոյց կու տան, որ ու ձայնաւորը ուրիշ ձայնաւորի մը կը միանայ ուղղակի կերպով, առանց կիսաձայն յ-ի գրութեան:

Ի հոլովման ձեւերուն մէջ ու-ն չի կորսուիր. *մածուն՝ մածունի, մածունէ, մածունով. զուր՝ զուրի, զուրէ, զուրով. դուռ՝ դուռի, դուռէն, դուռով. շուն՝ շունի, շունէ, շունով, դուստր՝ դուստրի եւ այլն:* Հոս պէտք է նշել, որ անկանոն հոլովումներու ենթարկուող կարգ մը բառեր ու-ի սրում կ'ունենան. *դուռ՝ դրան, դրնէն, դրնով, մատուռ՝ մատրան, աշուն՝ աշնան, զարուն՝ զարնան, մուկ՝ մկան, սկեսուր՝ կեսրոջ, դուստր՝ դստեր:* Ուս (ուսմն) ածանցով գոյականները ան հոլովումին ենթարկուելու պարագային ու-ն կը կորսնցնեն. *շարժում՝ շարժման, հոլովում՝ հոլովման, համբարձում՝ համբարձման* եւ այլն:

47.- Ե, Է, Ի, Խ+ա կապակցութիւնները

Արեւմտահայերէնի մէջ եա, (ա/ն)յա, (ա/ն)յեա, եայ, իա, (ա)յիա, իայ, էա գերազանցապէս համահունչ կապակցութիւնները ծագումով ու դիրքով իրարմէ կը տարբերին: Եա, (ա/ն)յա, (ա/ն)յեա, եայ կը պատահին հայերէն, իսկ իա, (ա)յիա, իայ, էա՝ ծագումով օստար բառերու մէջ: Ուղղախօսական տեսակիտէն նոյնն են ներկայիս: Եար, կայան, հայեացը, հրեայ, Խոտայիա, Գայիանէ, կրիայ, իտէալ, Անդրէաս բառերուն մէջ խնդրոյ առարկայ կապակցութիւններէն ոչ մէկը միւսէն տարբեր կը հնչուի թէ՝ առօրեայ խօսակցական եւ թէ՝ բեմական խօսքի մէջ:

Բաղադրեալ բառերու մէջ ի եւ է գիրերը կը պահեն իրենց անկախ արտասանութիւնը՝ միակ, միանալ, թիակ, էակ, աշտէալիր եւ այլն: Որոշ պարագաներու ունին երկձեւ արտասանութիւն՝ քրիստոնէ-ական եւ քրիստոն-էական, հիւլէ-ական եւ հիւլ-էական եւ այլն:

48.- Եա, (ա/ն)յեա, (ա/ն)յա, եայ կապակցութիւնները

Եա-ն կը գրուի հայերէն բառերու մէջ, բաղաձայնէ մը ետք, ինչպէս՝ այծեամ, ատեան, Արուսեակ, Ժանեակ, Լեարդ, կեանք,

մատեան, մանեակ, ուսպնեակ, պատեան, սարեակ, սէնեակ, սպասեակ, վառեակ, օթեակ եւ այլն: Արմատական բառերէն անկախ՝ եա կայ ածանցներու մէջ.

- **եայ.** փայտեայ, արծաթեայ, պաշտօնեայ, չրաչեայ...
- **եակ.** քառեակ, վեցեակ, տասնեակ, սպասեակ...
- **եան.** ամերիկեան, աջակողմեան, միջնադարեան եւ այլն. մականունները՝ Յակոբեան, Կանանեան, Թումայեան...
- **լոելեան** բառը ածական է, մակրայր կ'ըլլայ լոելեայն:
- **եանց.** Մալիսասեանց, Ղեւնդեանց, Արամեանց...
- **եալ.** բանտարկեալ, յաւելեալ, կախեալ, երդուեալ, յիշեալ, ամրաստանեալ...: Եա կրնայ գոյանալ բարդուսի եւ ածանցուսի ատեն. պատանի-ակ պատանեակ, հոզի-ակ՝ հոզեակ: Ան նաեւ իւրեան ներքին թեքուսի հոլովում է. քաջութիւն՝ քաջութեան, արիւն՝ արեան եւ այլն:

Եա երկինչիւնը կը հանդիպի նաեւ համարեա՝ եւ տէր ողորմեա բառերու վերջաւորութեան:

Եա կը գրենք բառին սկիզբը, օտարամուտ բառերու եւ ձայնարկութիւններու մէջ, ինչպէս՝ եաման, եար, Եարալեան, Եանիկեան, եատէս, եախնի, եա՝ եա հ:

Ցեա կը գրուի ածանցաւոր բառերու մէջ, ուր յ կիսաձայնը արմատին մէջ կայ, բայց ածանցեալ ձեւին մէջ անձայն կը դառնայ՝ դայեակ, Հմայեակ, հայիլ՝ հայեացք, դանայեան տակառ, երեկոյ՝ երեկոյեան, Նոյ՝ Նոյեան: Ցեա-ին մէջ յ-ն յաւելուած է այն մականուններուն մէջ, որոնք ստեղծուած են ա-ով եւ օ-ով վերջացող օտար բառերէ ու բարբառային անուններէ, ինչպէս՝ զարա (թրք.՝ սեւ)՝ Գարայեան, Թումա (Թովմաս)՝ Թումայեան, Եղիա՝ Եղիայեան, Արա՝ Արայեան, Գարօ (Գարբիկ)՝ Գարոյեան, Համօ՝ Համոյեան եւ այլն:

Ախոյեան բառը ածանցեալ չէ. գրուած է նաեւ ախոյան ձեւով, որ մերժուած է:

Բառամէջի յա կապակցութիւնը ունի նոյն արտասանութիւնը, բայց կու գայ ա եւ ո ձայնաւորներէն ետք, սովորաբար

ածանցեալ բառերու մեջ, ինչպէս՝ կայան, տղայական, Հայաստան, իսոյակ, իսոյանալ, գոյական եւ այլն:

Եայ կը զբոհի հայերէն բառերուն վերջաւորութեան, ուր յ-ն անձայն է, ինչպէս՝ հրեայ, քրիստոնէայ, պաշտօնէայ: Եայ ածանցը գոյականներէն յարաբերական ածականներ կը կազմէ, ինչպէս զետեզերէայ, ծովափնէայ, երկօրէայ, եռօրէայ, երկամեայ, պղնձէայ, բիւրեղէայ, թիթեղէայ եւ այլն: Այս ածանցով ունինք քանի մը գոյական՝ հրեայ, քաղդէայ, պաշտօնէայ, քրիստոնէայ, յատուկ անուն մըն ալ՝ Հրաչէայ:

Յորելեար/յորելիար. օստար ածանցումով բառ է: Տարածուած է յորելեար ձեւը յորելեան-ի նմանութեամբ:

Տիար բառի սեռական եւ յոգնակի ձեւերն են տեսոն, տեարք: *Տիարն, տիարք* ձեւերը սխալազրութիւններ են:

49.- Եա եւ եայ երկինչիւններու հնչիւնափոխութիւնները

Եա երկինչիւնը թոյլ է եւ բառի աճման պարագային վերջին վանկին մեջ կ'ենթարկուի հնչիւնափոխութեան եւ կը վերածուի ե-ի. ատեան ատենապէտ, ատենազրութիւն, ժանեակ՝ ժանեկագործ, կեանք՝ կենարար, լեարդ՝ լերդանալ, հայեացք՝ հայեցակիտ, հայեցակարգ, հայեցողութիւն, հայեցուածք, մանեակ՝ մանեկազարդ, մատեան՝ մատենազիր, պատեան՝ պատենատոր, պատանեակ՝ պատանեկիկ, պատանեկութիւն, վայրկեան՝ վայրկենական, սենեակ՝ սենեկապէտ եւ այլն: Նոյնը կը պատահի ութիւն ածանցով գոյականներու սեռական-տրականի հիմքէն բացառական հոլովի կազմութեան ատեն. քաջութիւն՝ քաջութեան-քաջութենէ. լաւութիւն՝ լաւութեան-լաւութենէ, նաեւ նոր բառեր կազմելու ատեն. բնութիւն՝ բնութեան-բնութենապաշտ, միութիւն՝ միութեան-միութենական եւ այլն:

Անփոփիս մնալու պարագաներ ալ կան. *ախոյեան՝ ախոյեանալ, ախոյեանութիւն, ախոյեանական, արբանեակ՝ արբանեականաւ, արբանեակաստար:* Ոմանք բոնազրօսիկ ճիգով մը կը փորձեն հնչիւնափոխուած ձեւերը տարածել: Այս բառերը հնչիւնափոխութեան չեն ենթարկուիր:

Դայեակութիւն/դայեկութիւն. դայեակ բառէն. նախընտրելի է հնչինափոխուած ձեւը, որովհետեւ հին ձեւն է՝ դայեկութիւն, դայեկորդի, դայեկատոհմ, դայեկաբար:

Յորելեանական/յորելենական/յորելինական. յորելեան բառէն. Հայաստան կը գործածեն անփոփոխ ձեւը՝ յորելեանական: Աճառեան յորելեար զիսաբառին մէջ կը գործածէ եւ յորելեանական, եւ յորելինաւոր: Մեր բառարանները կը փորձեն տարածել յորելենական ձեւը (Կունեան): Վերջինը ընդունելով՝ բառը օրինաշափութեան մէջ կը մտնէ:

Եայ>է շեշտափոխական հնչինափոխութիւն կայ հետեւեալ բառերուն մէջ. իրեայ՝ իրեական, իրեւութիւն, իրէից, գործունեայ՝ գործունէութիւն, պաշտօնեայ՝ պաշտօնէութիւն, քրիստոնէական, քրիստոնէութիւն, քրիստոնէից, այժմեայ՝ այժմէական, այժմէութիւն: Այս է-ն կայ այլ ածանցաւոր բառերու մէջ եւս, ինչպէս քաղղէական, արամէական, հռովմէական եւ այլն, որոնք ծագած են քաղղէայ, արամէայ, հռովմէայ նախկին ձեւերէն: Կան նաեւ քերովքէ՝ քերովքէական, սերովքէ՝ սերովքէական ածանցաւոր բառերը:

50.- Իս, (ա)յիա, իայ, էա կապակցութիւնները

Ասոնք կը գրուին փոխառեալ բառերու մէջ:

Իս կը գրուի օտար բառերու մէջը եւ վերջը, ինչպէս՝ Անթիլիաս, Մարիամ, Բենիամին, Գողիաթ, իմփերիալիզմ, միլիառ, Անանիա, Եղիա, Մատաթիա, Սոնիա, լուրիա, քիմիա, ֆիզիա, Խոալիա, Ռումանիա, Գերմանիա եւ այլն: Իս-ն կը հնչինափոխուի միայն մէկ պարագայի օտար տեղի անուններու սեռական-տրական ձեւին մէջ. Խոալիա՝ Խոալիոյ. Թուրքիա՝ Թուրքիոյ. Ռումիա՝ Ռումիոյ:

Յիա ունինք միայն Գայիանէ անունին մէջ:

Իսյ ունինք միայն կրիայ բառին վերջաւորութեան: Կրեայ ձեւը սիսալագրութիւն է:

Հերիաթ բառը փոխառութիւն է: Հերիաթ, հերեաթ, հերեաթ տարբերակները մերժուած են:

Էս ունինք ֆրանսերէնէ տառադարձեալ իտէա, իտէալ բառերուն, Քոյրէա երկրանունին եւ յունարէնէ եկած Անդրէաս անձնանունին մէջ:

51.- Ե, Է, Ի, Յ+Ո (օ) կապակցութիւնները

Եօ, Եո, Իո, Իոյ, Խօ, Յօ, Յօ, Էո ուղղախօսական տեսակէտէն նոյնն են արդի լեզուին մէջ, բայց ծագումով ու դիրքով իրարմէ կը տարբերին. Եօ եւ յո կը հանդիպին հայերէն, իսկ Եո, Իո, Իոյ, (ա)յօ, (ա/ո)յօ եւ էո օտար բառերու մէջ:

Արդի հայերէնի մէջ Եօ մնացած է միայն Եօթը ու գրաբարեան յոգնակի գործիական քարացած քանի մը բառերու մէջ՝ արդէօր (արդէաւ-ը), ընտաննէօր, կարծէօր:

(Ա)յօ ունի նոյն արտասանութիւնը, բայց կու գայ ա ձայնաւորէն ետք: Կայ միայն այդ բառը:

Եո ունինք օտար բառերու սկիզբը, ինչպէս Եռհան, Եռլանտ, Եռհաննէս, Եռրկի եւ այլն:

Իո ունինք օտար բառերու մէջը, ինչպէս՝ Անտիոք, ամպիոն, շեմփիոն, միլիոն, միսիոնար, Անտիոք, Սրապիոն, Պիոն, Միոն, Լիոն, Դիոս, Յուլիոս, Բիւզանդիոն եւ այլն, իսկ իօ՝ բառերու վերջը, ինչպէս՝ Անթոնիօ, Օնթարիօ, սենարիօ:

Նախընտրելի է, բառավերջի սա իօ-ն գրել իո՝ Անթոնիո, Օնթարիո (տե՛ս էջ 70-71):

Հայերէն օրիորդ բառը ունի այլ ծագում. օրի եւ որդ՝ «իշխանի որդի»:

Իոյ կ'ունենանք իա վերջաւորութեամբ տեղանուններու սեռական-տրական հոլովին մէջ. Իտալիա՝ Իտալիոյ, Սուրիա՝ Սուրիոյ, Գերմանիա՝ Գերմանիոյ եւ այլն:

Իո ունինք ֆրանսերէնէ տառադարձեալ միայն լեզոն եւ պանթէոն բառերուն մէջ: Նաեւ յունարէնէ անցած յատուկ անուններուն մէջ, ինչպէս Թէոլոոս, Թէոլորոոս, Սատթէոոս, Թադէոոս, Բարթոլիմէոոս, Զաքէոոս, Տիմէոոս, Կոկոպատրա, նաեւ՝ Գէորգ, որ կ'արտասանուի «Գեւորգ» ձեւով: Արեւելահայերը նոյն ձեւով կ'արտասանեն նաեւ Թադէոոս (Թադէոս) եւ Մատ-

թէոս (Մաթեոս) անունները: Վերջին անուան պարագային ընդունուած պէտք է համարել *Մաթէոս* ձեւը: *Սիմոն* յատուկ անուան գրութեան նախկին ձեւն է՝ *Սիմէոն*, իսկ *Զաքէոս* անուան՝ *Զակրէոս*: Թէեւ խօսքի մէջ յաճախ ընդհանրացած է «Եգեռն», «պանթեռն», «Մաթեոս», «Զաքէոս» արտասանութիւնը, սակայն ոմանց պարագային տակաւին տիրական կը մնայ է-ի արտասանութիւնը՝ *Թէոդորոս*, *Ղեղէոն*:

Յատուկ անուններու հին ձեւերը զիսաւորաբար կը վերապահուին պատմական դէմքերուն ու մատենագրական քաղուածքներուն՝ *Սիմէոն Սիւնակէցի*, *Ս. Գրային Զակրէոս* եւ այլն:

52.-Էօ ձայնաւորը

Ունինք օստար բառերու մէջ, ինչպէս՝ *Էօժենի*, *Կէօրծեան*, *Կէօվշէնեան*, *Չէօրէրծեան* եւ այլն: Սա նոյնը չէ, ինչ որ է Հռ կապակցութիւնը *Ղեղէոն*, *պանթէոն*, *Թաղէոս* բառերուն մէջ: Էռն կրնայ արտասանուիլ իբրեւ երկինչիւն՝ *Ղեղ-էոն* կամ ստուգաբանօրէն կրնայ տրոհուիլ երկու ձայնաւորներու *Ղեղէ-ոն*: Էօ կապակցութեան մէջ բաղադրիչ ձայնաւորները չունին ինքնուրոյնութիւն, այլ երկուքը ձուլուելով կու տան մէկ ձոյլ ու անտրոհելի ձայնաւոր հնչիւն հմմտ. *Սէօլէօգ – Մաթէոս*:

Բ.- ԲԱՂԱՋԱՎԱՆԵՐՈՒ ՈՒՂԴԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

53.- Արեւմտահայերէնի բաղաձայնական համակարգը

Հայերէնի պայթական ու պայթաշփական բաղաձայները զրաբարի մէջ ունին ձայնեղ, խուլ եւ շնչեղ խուլ եռաստիճան համակարգ.

Ճայնեղ	Խուլ	շնչեղ
Բ	Պ	Փ
Գ	Կ	Ք
Դ	Տ	Թ
Չ	Շ	Ց
Զ	Ծ	Չ
Ջ	Ճ	Չ

Արեւելահայ բարբառները առաւելաբար պահած են այս համակարգը նոյնութեամբ ու փոխանցած արեւելահայ զրական լեզուին:

Արեւմտահայ բարբառները խօսակցական արեւմտահայերէնին փոխանցած են երկու զլխաւոր փոփոխութիւններ.

ա) Գրաբարի ձայնեղները (Ա. սիւնակ) խլացած են, խուլերը (Բ. սիւնակ) ձայնեղացած: Հին հայերէնի համեմատ՝ *բաղ* (bad) բառը արտասանուած է *պատ* (pat), իսկ *պատ* (pat) բառը *բաղ* (bad): Այս պատմական հնչինափոխութիւնը տիրական է զլխաւորաբար Կիլիկիոյ Զեյքուն, Հաճըն, Անտիոքի Պէլլան, Սուլէտիա, Քեսապ, Արամօ-Ղնեմիէ եւ արեւմտեան հայաշշարիի հարաւային շրջաններու բարբառներուն մէջ:

բ) Գրաբարի խուլերը (Բ. սիւնակ) ձայնեղացած են. հին հայերէնի համեմատ՝ *պատ* (pat) բառը արտասանուած է *բաղ* (bad), իսկ ձայնեղները՝ շնչեղացած, այսինքն՝ հին հայերէնի համեմատ, *բաղ* բառը շնչեղացած է (Գ. սիւնակ), ընդհուպ շփոթուելով *փայթ* բնաձայնին հետ:

ա.- կիլիկեան համակարգ բ.- խլազուրկ համակարգ

Խուլ	Ճայնեղ	շնչեղ	ձայնեղ	շնչեղ
Բ	Պ	Փ	պ	Փ = Փ
Գ	Կ	Ք	Կ	Գ = Ք

Դ	Տ	Թ	Տ	Դ = Թ
Չ	Շ	Ց	Շ	Չ = Ց
Ջ	Ճ	Ջ	Ճ	Ջ = Ճ

Ահաւասիկ այս վերջինը աւելի տիրական է արեւմտահայ գրական լեզուին մէջ, որովհետեւ նախաեղեռնեան շրջանին գրական լեզուի կազմաւորման ու տարածման մէջ հիմնարար դեր ունեցան այն շրջանակները, ուր տիրական էր բաղաձայնական երկաստիճան խազուրկ համակարգը:

Այս փոփոխութիւնը հայերէն բառերու գրութեան մէջ տարբերութիւն չի ատեղձեր, այսինքն՝ գրաբարէն աւանդաբար մեզի անցած բառերու գրաւոր պատկերին մէջ ոչինչ կը փոխուի. *բաղ – պատ – փաթ, դուր – տուր – թուր* բառերէն իւրաքանչիւրը տարբեր բաներ չի թելադրեր արեւմտահայուն եւ արեւելահայուն համար. տարբերութիւնը երեւան կու զայ արտասանութեան ու արտաբերութեան մէջ: Այսպէս «Ճանաչել զիմաստութիւն եւ զիրատ, իմանալ զրանս հանճարոյ» նախադասութիւնը կարդալու ատեն Ճ, տ, բ բաղաձայններու արտաբերութեան մէջ յստակ տարբերութիւն մը պիտի նկատուի արեւելահայ եւ արեւմտահայ արտասանողներու միջեւ: Այս է պատճառը, որ արեւմտահայը հեշտութեամբ կը կարդայ ու կը հասկնայ արեւմտահայ գրութիւն մը, կամ արեւելահայը՝ արեւմտահայ գրութիւն մը, բայց նոյն հատուածը արտասանելու ատեն ունկնդիրը պահ մը շփոթի մէջ պիտի իյնայ, թէ յստակօրէն ի՞նչ բառ է՝ արտասանուածը, օրինակ՝ *բաղ դ ըսել կ'ուզէ, թէ պատ, զերի ըսել կ'ուզէ, թէ քեռի:*

Գլխաւորաբար նախկին ձայնեղներու շնչեղացման հետեւանքով արեւմտահայ դպրոցին մէջ գիրերը իրենց հնչիւններով ձանչցնելը բաւարար չէ: Դպրոցականը նախ գիրերը կը ձանչնայ անոնց անուններով ու բանալի բառերով, ինչպէս չա, ջէ, ձա, ցօ, չամիչչ չը, չուրի չը, ձուկի ձը, ցորենի ցը:

54.- Օսար բառերու տառադարձութեան տարբերութիւնը

Պարզ է, որ արեւելահայն ու արեւմտահայր, օրինակ, անգլերէն կը խօսին նոյն ձեւով, այսինքն՝ անգլերէն բառերու արտաքերութիւնը կամ լսողական ընկալումը երկուքի պարագային ալ նոյնն է, բայց հարց կը ծագի, եթի անոնք օտար բառերը հայերէն գիրերով արձանագրելու կը սկսին: Այսպէս անգլերէ bank բառը, որ երկուքին ալ նոյն ձեւով կ'արտասանեն, արեւելահայր պիտի զրէ բանկ, իսկ արեւմտահայր՝ պանք, որովհետեւ անգլերէնի ե գիրին հնչիւնը արեւելահայուն համար բ-ն, է, իսկ արեւմտահայուն համար՝ պ-ն, անգլերէն կ գիրին հնչիւնը արեւելահայուն համար կ է, իսկ արեւմտահայուն համար՝ ք: Արեւելահայուն կողմէ տառադարձուած օտար բառը անհասկնալի կը թուի արեւմտահայուն համար, եւ հակառակը. օրինակ՝ արեւելահայուն տառադարձած կակտուս բառը, իսկ արեւմտահայուն կողմէ տառադարձուած քաքչուս բառը անհամատեղելի պիտի ըլլան հակառակ կողմերուն համար օտար cactus բառին պարագային:

Ուրեմն՝ այս փոփոխութիւնը հայերէն բառերու զրութեան մէջ տարբերութիւն չի ստեղծեր, բայց օտար բառերու արձանագրութեան մէջ կը ստեղծէ: Օրինակ, Jimmy անունը նոյն ձեւով կը լսենք ու կ'արտասանենք, բայց եթի կարզը զայ զրելուն՝ արեւելահայր առաջին հնչիւնը կ'արձանագրէ զ-ով, իսկ արեւմտահայր՝ ձ-ով, կ'ըլլայ երկուութիւն՝ Զիսի եւ Ճիսի: Օտար բառերը հարազատօրէն արձանագրելու կերպը հնչիւնայինն է, հետեւաբար հնարաւոր չէ տառադարձութիւն կատարել գիրերու պատմական համարժեռով: Այսինքն՝ կարելի չէ սպասել որ արեւմտահայր Զիսի զրէ ու կարդայ Jimmy:

Ուրեմն՝ արեւմտահայերէնի մէջ նոյնացած են թ եւ փ, գ եւ ք, դ եւ թ, ձ եւ շ, զ եւ չ բաղաձայնները: Միևս կողմէ նոյնացած են եւ օտար բառերու մէջ զիրար կը փոխարինեն արեւելահայերէնի ք եւ արեւմտահայերէնի պ զիրերը եւ համապատասխանաբար գ եւ կ, դ եւ տ, ձ եւ ծ, զ եւ ձ: Հետեւաբար

- Հոն ուր ք տառադարձուած է արեւելահայերէնի մէջ՝ կը գրենք պ. *ամրիոն*՝ *ամպիոն*, *բանկ*՝ *պանք*, *բասկետբոլ*՝ *պասբեթպոլ*, *բետոն*՝ *պեթոն*, *բենզին*՝ *պենզին*, իսկ ուր որ պ տառադարձուած է՝ կը գրենք փ (Եւ ոչ թէ ք). *պասսիվ*՝ *փասսիվ*, *պանսիոն*՝ *փանսիոն*, *պաթետիկ*՝ *փաթեթիք*, *պալտո*՝ *փալթօ*, *պարտիա*՝ *փարթիք*, *պարտիզան*՝ *փարթիզան* եւ այլն: Եւ վերջապէս, ուր որ փ տառադարձուած է՝ կը պահենք նոյնութեամբ. *փաթրոն*, *փախլաւա*, *փեղլիւան*:

- Հոն ուր գ տառադարձուած է արեւելահայերէնի մէջ՝ կը գրենք կ. *գագ*՝ *կազ*, *գազոլին*՝ *կազոլին*, *գարարդին*՝ *կազարտին* (կտոր մը), *գեստապ*՝ *կնաթափօ*, իսկ ուր որ կ տառադարձուած է՝ կը գրենք ք (Եւ ոչ թէ զ). *կազինօ*՝ *քազինօ*, *կալորիա*՝ *քալորիի*, *կակտուս*՝ *քաքտուս*, *Կանադա*՝ *Քանադա*, *Կալիֆորնիա*՝ *Քալիֆորնիա* եւ այլն: Եւ վերջապէս, ուր որ ք տառադարձուած է՝ կը պահենք նոյնութեամբ. *քիմիա*, *քլոր*, *քլորոֆիլ*, *քրոնիկ*, *քրոնիկոն*:

- Հոն ուր դ տառադարձուած է արեւելահայերէնի մէջ՝ կը գրենք տ. *դամա*՝ *տամա* (խաղ մը), *դելտա*՝ *տելթա*, *դելֆին*՝ *տելֆին*, *դեկոր*՝ *տեքոր*, *դարչին*՝ *տարչին*, իսկ ուր որ տ տառադարձուած է՝ կը գրենք թ (Եւ ոչ թէ դ). *տախտ*՝ *թախթ*, *տակտիկա*՝ *թաքքիք*, *տաքսի*՝ *թաքսի*, *տեկստիլ*՝ *թեքստիլ*, *տրակտոր*՝ *թրաքքոր*, *տերիտորիա*՝ *թերիթորիա* եւ այլն: Եւ վերջապէս, ուր որ թ է՝ կը պահենք նոյնութեամբ. *թենիս*, *թալիսման*, *թէյ*, *թայֆա*:

- Պայթա-շփականներուն մէջ՝ հոն ուր զ տառադարձուած է արեւելահայերէնի մէջ՝ կը գրենք ճ. *շահէլ*՝ *Ճահէլ*, *շան*՝ *Ճան*, *շաննաթ*՝ *Ճաննաթ*, *շասու*՝ *Ճասու*, *Զինա*՝ *Ճինա*, *Զիմի*՝ *Ճիմի*, իսկ ուր որ չ է՝ կը պահենք նոյնութեամբ. *չայ*, *չոլ*, *չաղոր*՝ *չատրը*, *չալէլ*, *չերքէզ*, *չորան*՝ *չոպան*, *չինաթ*:

Հարցը շատ աւելի կը բարդանայ, եթէ ծագումով նոյն բառը փոխսատու տարբեր լեզուներէ կը մտնէ հայերէնի երկու ճիւղերուն մէջ: Ահաւասիկ արեւելահայերէն-արեւմտահայերէն զոյ-

գեր. պարտիա-փարթի, կալորիա-քալորի, աքցիա-աքսիոն, պե-լիցիլին-փենեսելին, զիմենտ-չիմենթօ-սիմենթ:

Մեր գրական երկու լեզուներն ալ լուրջ սահմանափակումներ պէտք է դնեն օտար բառերու հոսքին առջեւ եւ լայնօրէն օգտուիխն հայերէնի բառակազմական հնարաւորութիւններէն, իսկ ծայրայեղ պարագաներու՝ պէտք է համաձայնեցնեն փոխառութեան ձեւը: Երկու պարագայի հայ խօսքը անմատչելի է միւս հասուածին համար. մէկ՝ ծայրահեղ բարբառայնութեան եւ երկու՝ ծայրահեղ օտարաբանութեան պարագաներուն: Շաֆֆիի, Աղայեանի, Տէրեանի խօսքը երբեք անմատչելի չէ եղած արեւմտահայ ընթերցողին, ոչ այ Պարոնեանի, Զոհրապի, Մեծարենցի ու Վարուժանի լեզուն արեւելահայուն համար: Բայց փաստ է, որ ներկայ արեւելահայ մամուլը, մեծ մասով, անմարսելի կը դատնայ սփիւրքահայ այն ընթերցողին համար, որ հաճոյքով կը կարդար «Հայրենիքի ձայն» շաբաթաթերթը: Հու նկատի ունինք բարբառայնութենէ, ժարկոնէ ու օտարաբանութենէ նուազ վարակուած լեզու մը:

Աւելցնենք, որ սփիւրքահայ մամուլն ու տպագրութիւնը արեւելահայերէն գրուածքներու մէջ օտար բառերու տառադարձութիւնը երբեմն կը պահեն իր բնագրային վիճակով. այդպէս է որ քանի մը արեւելահայ տառադարձութեամբ բառեր մտան արեւմտահայ գրականին մէջ, ինչպէս՝ *ակադեմիա, ամբիոն, պանթեոն, դոկտոր* եւ այլն, մտան արեւելահայ տեսքով, բայց արեւմտահայ արտասանութեամբ: Ասոր հետեւանքով ալ արեւմտահայուն համար դոկտոր բառը գիտական կոչում է, իսկ *տոռքթոր* բառը՝ բժիշկ:

55.- Գ զիրը օտար բառերու տառադարձութեան մէջ

Օտար բառերու տառադարձութեան մէջ, իբրեւ կանոն, չեն գործածուիր այժմ շնչեղացած նախկին ձայնեղները՝ բ, գ, դ, ձ եւ շ: Ասոնցմէ միայն գ-ը կանոնաւորապէս գործածուած է արեւմտահայ գրականին եւ հայատառ թրքերէն գրականութեան մէջ արտայայտելով թրքերէնէ եւ արաբերէնէ եկած կոկորդային

պայթական ք զիրի հնչիւնը: Ասիկա մեր մէջ երկար ատեն օրինաշափական ու կայացած գրելաձեւ մըն էր: Այդ հնչիւնը շատ կը հանդիպի մականուններու եւ տեղանուններու մէջ, ինչպէս՝ Գարակիլլէան, Գալիագէան, Գատրնէան, Գալեմտէրէան, Գարահիսար, Պարտագծէան, Գահիրէ, Անզարա, Գրզիսան եւ այլն: Հայատառ թրքերէն գրականութեան մէջ գ-ը միշտ կը փոխարինէ այդ հնչիւնը, իսկ ք-ն՝ սովորական խուլ շնչեղը. «Զիրա ինսան պէնի եռորմազ իսթէօր, Հէր կիւն ձէնք էտէրէր՝ պէնի թագեից էտիյօր: Գօրգուղորմ կիւնտէ պէն սանա թէվլքրիւ էտէրիմ» (Մէզամիր, Խաթանպօլ, 1914, էջ 106): Հոս լուրջ հարց մը կը ծագի ներկայիս՝ երկու գլխաւոր պատճառներով. ա) Գրական թրքերէն վերացած է այդ հնչիւնը, որ միշտ կը գրուի Կ-ով: բ) Այդ մականունները կրողները իրենք այսօր չեն հնչեր այնպէս ինչպէս որ կայ խօսակցական թրքերէնին մէջ, այլ կը հնչեն ք: Սակայն անոնց (մականուններու եւ տեղանուններու) այդ ձեւի գրութիւնը աւանդաբար կը շարունակուի եւ լուրջ դժուարութիւն կը յարուցէ անծանօթներու համար Գարակիլլէան-ը այսօր կ'արտասանուի Քարակիլլէան, բայց կը պահէ աւանդական դարձած ձեւը: Մուսա Լերան գիւղերէն մէկը կը տառադարձուէր Վազրֆ, իսկ ներկայիս պաշտօնապէս Vakif կամ Vakifli, հետեւաբար՝ Վազրֆ: Շատ յայտնի տեղանունները տառադարձուած են օսմանեան հնչերանգով՝ Անզարա, որ այսօր կը գրուի ու կը հնչուի Ankara-Անքարա, բայց հայերէնի մէջ կը պահուի նախկին տառադարձութիւնը՝ Անզարա, Գահիրէ, Գոնիա, Գարահիսար: Նոյնն է մականուններու պարագան:

56.- Հին ու նոր տառադարձութիւններու հարցը

Անշուշտ, հոս ինդրոյ առարկայ չեն հին տառադարձութիւնները, այսինքն՝ անոնք որ կու գան գրաբարէն՝ Աստուածաշունչի թարգմանութենէն ու հայ դասական մատենագրութենէն: Բազմաթիւ բառեր, տեղանուններ ու անձնանուններ կը պահուին ինչպէս որ փոխանցուած են մեզի իբրեւ գրութեան

պատկեր, բայց զանոնք մենք կ'արտասանենք այսօրուայ մեր ընկալումով եւ ոչ թէ իրենց նախնական ձեւով, ինչպէս՝ Եւրոպա, Ափրիկէ, Եգիպտոս, Կիպրոս, Եգեական ծով, Վոսփորի նեղուց, Քիւզանդիա, Կրետէ. այսինքն՝ չենք մտածեր այդ անունները զրել իրենց հարազատ հնչումով՝ Եռորով, Աֆրիքա եւ այլն, թէեւ այդ ալ պատահած է երբեմն Բոսփորի նեղուց-Վոսփորի նեղուց, Իկոնիա-Գոնիա, Անտիոք-Անթարիա, Լաւողիկէ-Հարարիա: Հիմնական օրինաշափութիւնը հինին պահպանումն է: Տամասկոս կը զրենք, այդպէս ալ հիմա կ'արտասանենք damascus անունը, թէեւ Տամասկոս զրողներ ալ կան. այդպէս է նաև Լիբանանը (եւ ոչ Լիպանոն կամ Լիպնան): Նոյն անուան հին ու նոր ձեւերուն կը հանդիպինք մանաւանդ անձնանուններու մէջ՝ Քերովք-Քերոր, Սերովք-Սերոր, Զակրէոս-Զաքրէոս, Սիմէոն-Սիմոն եւ այլն: Անձնանուններու պարագային հինն ու նորը կ'ըմբռնուին իբրեւ տարբեր անուններ՝ Ղեւոնդ-Ղեւոն, Եղիսարէթ-Էլիզապէթ, Յովհաննէս-Ժան-Ժոնի, Գէորգ-Ճորժ, Յակոպ-Ժաք եւ այլն:

57.- Բ, փ, պ շարքը

Բ, փ, պ շարքին մէջ պ զիրը, իբրեւ ձայնեղ, հնչինապէս անշփոթելի կը մնայ բառասկիզբին, բարին մէջ ձայնաւորներէ առաջ ու վերջ պանիր, պարտէզ, պեղել, պահել, պահպանել, տպա, ապէրջանիկ, ապէրասան, ապիկար, ապուր, կապ, կարապ, կռապ, նպատակ, սեպ, բաղաձայններէ ետք՝ ամպ, ամպրոպ, ըմպէլ, սպիտակ, սպասէլ, նաև նոր տառադարձութիւններու մէջ՝ պանք, պանան, նոպա, նոպէկեան, Պէյրուք: Հին հայերէնի եւ արեւելահայերէնի մէջ օտարամուտ այս վերջին բառերը պիտի տառադարձուէին բ-ով:

Կիլիկեան բաղաձայնական համակարգ ժառանգած արեւմտահայր կը զանազանէ բ խուլը եւ փ շնչեղը՝ բուռ – փուռ, իսկ խլազուրկ համակարգ ժառանգածը անխուսափելի շփոթի մէջ պիտի իյնայ, որովհետեւ երկուքն ալ կ'արտասանէ իբրեւ շնչեղ: Կան օրինաշափական պարագաներ:

58.- Մք օրէնք

Օրինաշափական է՝ *ամբար, ամբասիր, ամբարտակ, Ամբերդ, ամբոխ, ամբարիշտ, ապստամբ, բամբասել, բամբիռ, զմբեթ, դամբան, դամբանական, ըմբոստ, ըմբոշինել, ըմբիշ, թամբ, թումբ, թմբուկ, լամբակ, լամբար, խումբ, կաղամբ, կշտամբել, համբառնալ, Համբարձում, համբուրել, համբերել, համբար, ջամբել, ճամբել (արեւելահայերը՝ ճամփել), Մամբրէ, շամբուտ, սմբակ, սմբուկ եւ այլն:*

Հին հայերէնի մէջ բ-էն առաջ ն հնչիւնը միշտ մ հնչուած է, այդպէս է նաեւ օտար փոխառութիւններու պարագային, ինչ-պէս պահլաւերէնէ եւ պարսկերէնէ փոխառութիւնները. *anboh՝ ամբոխ, anbar՝ ամբար, anbartavan՝ ամբարտաւան, anbartak՝ ամբարտակ, ատիկան նոյնիսկ ներգրաւած է ան ժիտական մասնիկով բառերը, ինչպէս՝ ամբարիշտ (ան-բարիշտ), նաեւ ուրին ածանցով բառերու սեռականի հիմքով բ-ով գործիականը, ուր բ հոլովամասնիկն առաջ տեղի կ'ունենայ ն>մ հնչիւնափոխութիւն. քաջութիւն՝ քաջութեան-քաջութեամբ, այդպէս նաեւ լաւութիւն՝ լաւութեան-լաւութեամբ, արիւն՝ արեան-արեամբ, ծագում՝ ծագման-ծագմամբ, հոլովում՝ հոլովման-հոլովմամբ եւ այլն: Գործիական հոլովի քարացած ձեւեր են մասսամբ, հիմամբ, դիտմամբ, դիտմամբ, ձեռամբ, սխալմամբ, իրաւամբ, նկատմամբ եւ այլն:*

Նոյն երեւոյթը հասած է աշխարհաբարին, ուր յատկապէս քանի մը բառերու պարագային ան-ը ամ գրողներ կան: Չշփոթելու համար պէտք է ձանչնալ ան ժիտական նախածանցը, ուր ն բաղաձայնը կրնայ բ, պ եւ փ բաղաձայններէն առաջ շփոթուիլ մ-ին հետ. *բիծ՝ անբիծ, բան (գործ)՝ անբան, բաւ՝ անբաւ, բախտ՝ անբախտ, բնակելի՝ անբնակ, անբարրատ (անիոս), անբարոյ, անբաժան, անպատիւ, անպէտք, անփառունակ եւ այլն: Պէտք է քիչ մը ստուգաբաննել:*

- *Ամբասիր/ամբասիր* բառը մ-ով գրողները կը պատճառաբանեն, որ բասիր (պարսաւելի, անարգելի) արմատը անկախ գործածութիւն չունի. հետեւարար պէտք է գրել *ամ-*

բասիր, ինչպէս ամրարիշտ կը զրենք: Անբասիր-ը սխալագրութիւն համարել:

- **Բամբակ/բամպակ** բառը կու զայ պահլաւերէնէ՝ rambak: Միշտ հարց եղած է մ՛ք, թէ մնպ զրել: Երկու ձեւերն ալ կը գործածուին: Նախընտրելի է *բամբակ* զրել, թէ՝ մբ օրէնքը յարգելու եւ թէ արեւելահայոց հետ բառը նոյնացնելու մտադրութեամբ: Աշխարհագրական Փամբակ անունը շշփորել այս բառին հետ:

- **Բամբասանք/բանբասանք** (բամ-բաս՝ կը խօսիմ-կը խօսիս). Գրաբարի մէջ *բամ* բայր պակասաւոր էր եզակի ներկայ ժամանակի ձեւերն են *բամ, բաս, բայ:* Բառը կազմուած է առաջին երկու դէմքերու կցումով՝ *բամբասէլ:* Բանբասանք-ը սխալագրութիւն համարել:

- **Ամպիռն/ամբիռն** նոր փոխառութիւն է: Արեւելահայ տառադարձութեամբ *ամբիռն* ձեւը տարածուած է մեր մամուլին մէջ ու անով՝ արդարացուած:

- Մ-էն ետք փ ունինք քանի մը բառերու մէջ՝ *ամփոփ (ամփոփել, ամփոփում), շամփուր (շամփրել), փամփուշտ (փամփշտակալ, միզափամփուշտ), խոմփալ:*

- **Գամփո,** ատկէ՝ *զամփոիկ* ու *զամփոել* (շան յարձակիլը) ոմանք յետնաբար կը զրեն *զամփո:* Գամփո ձեւը սխալագրութիւն է:

59.- Դր օրէնք

Օրինաչափական է՝ *աղբ (աղբակոյտ, աղբաման, աղբանց, աղբահաւաք եւ այլն), Աղբակ, աղբերակ, աղբիս, աղբիր, բողբոջ, եղբայր (եղբայրանալ, եղբայրութիւն, հօրեղբայր), Կողբ, ողբ (ողբալ, ողբերգակ, ողբազին), Սեղբոս եւ այլն:*

Բացառութիւններ կը մնան՝ *աղփուն (տկար), ճողփել (ճողփիւն), յղփանալ, շաղփաղփել (շատախօսել), փաղփուն, փաղփիլ, փողփողիլ:*

60.- Զք օրէնք

Օրինաշափական է՝ *զրադ* (*զրադիլ*, *զրադում*, *զրադմունք*, *բազմազրադ*, *մուազրադ*), *զրոս* (*զրոսանք*, *զրոսարան*, *զրոսայզի*, *զրոսաշրջիկ*, *զրոսապտոյս*, *զրոսավայր*), *սկիզբ* (*սկզբնական*, *սկզբունք*, *անսկիզբ*), *մինչ* և *կու* գայ պ եւ փ բաղաձայններէն առաջ, *ինչպէս՝ սպասել*, *սպանդ*, *սպեղանի*, *սպիտակ*, *ասպետ*, *ասպանդակ*, *ասպնջական*, *սպունգ*, *սփոփէլ*, *սփիտոք* եւ այլն, ուր սի եւ սպ կապակցութիւնները հնչինապէս անշփոյելի են:

61.- Մք օրէնք

Օրինաշափական է՝ *արբենալ*, *արբունք*, *արբանեակ*, *բորբորիլ*, *դարբին*, *լիրը*, *Խարբերդ*, *հարբիլ*, *հարբուխ*, *ներբան*, *նուրբը*, *Ուրբաթ*, *որբ*, *որբութիւն*, *սուրբ*, *սրբան*, *քարբ* եւ այլն:

Բացառութիւններ են՝ *Արփի/արփի*, *Արփիար*, *Երփին* (*Երփիներանգ*, *Երփինազիր*), *թարփ* (ցանց ձկնորսի), *փրփուր* *տարփանք* եւ աստնցմով կազմուած բառերը:

62.- Փ եւ թ գիրերը ձայնաւորներէ ետք

Փ եւ թ գիրերը կը շփոթուին ձայնաւորներէ ետք ինկած իրենց դիրքին մէջ եւս, ուր զանազաննելի կ'ըլլան զիխաւորաբար ստուգաբանական գործօններով. այսպէս՝

Օրինաշափական է փ-ը բնիկ հայերէն բառերու եւ ոչ սեմական լեզուներէ փիխառութիւններու մէջ.

- Ա-էն ետք՝ *ափ* (*ափկից*, *յափշտակել*), *ափսէ*, *ափսու*, *զաղափար*, *դափ*, *դափնի* (*դափնեպսակ*), *թափ* (*թափահարել*), *թարթափել*, *թափառիլ*, *թափուր*, *թափօր*, *լափել* (*լափլիզել*), *խարխափիլ*, *ծափ*, *կառափ* (գլուխ, զագաթ կառափինատուն), *կափարիչ*, *կափկափել*, *մրափել*, *շօշափել*, *չափ* (*չափչփել*, *չափաւոր*), *սարսափ*, *սափոր*, *սթափիլ*, *սօսափ*, *տարափ*, *տափ*, *փափուկ*, *փափար* եւ այլն:

- Ո-էն ետք՝ *ամփոփ*, *դոփել* (*դոփիսն*), *խոփ*, *Ծոփք*, *կոփել*, *Շոփէն*, *շորշոփ*, *սփոփել*, *տրոփել*, *ցոփ* (*ցոփութիւն*) եւ այլն:

- Ե-էն ետք՝ եփել, Եփեսոս, Եփրեմ, Եփրատ, Եփրաքսիա, ծեփ, թեփի, շերեփի, սեփական, ցոփ եւ այլն:

-Ու-էն ետք թուփ, խուփ, տուփ եւ այլն:

-Է-ն ետք՝ Յովսէփ ս. գրային անունը, ուր փ-ը սեմական ֆ-ի տառադառութիւնն է եւ ոչ թէ բ-ի:

- **Դափնի.** սխալագրութիւն է դարնի բառը: Յունարէն դափնի բառն է, որ հայերէնի մէջ կը տառադառուէր փ-ով՝ դափնի, ինչպէս՝ փիղ, փիլիսոփիայ, փուռ, սփինքս եւ այլն:

- **Փոփոխութիւն.** փոփոխել, փոփոխակի, անփոփոխ բառերը փոխել բայի կրկնաւորներն են, առաջինին մէջ խ-ի անկումով:

- Փ-ով կը գրուի կրկնաւոր բառերուն առաջին բաղադրիչը, որ առանձին գոյութիւն չունի, ինչպէս՝ սեփ-սեւ, ճեփ-ճերմակ, դեփ-դեղին, կափ-կանաչ եւ այլն:

- **Շրջափակ,** որ բակ բառին հետ ունեցած իմաստի մերձաւորութեան ու նմանաձայնութեան պատճառով ումանք թիւրիմացաբար կը գրեն շրջափակ: Շրջափակը տան կամ որեւէ կառոյցի շուրջ գտնուող փակ տարածութիւնն է:

Բ է սեմական ծագում ունեցող հին փոխառութիւններուն մէջ, զիշաւորաբար ասորերէն, եբրայերէն, հին եզիաւութեան, արաբերէն. *Արամելիք, Արաս, արեթ, Արէլ, արքայ, արաք, Արգար, Արիսողում, Արրահամ, Բարգէն, խարել (խարերայ, խարուսիկ, խարէութիւն), շարաթ, երենոս (յունարէնի միջոցով՝ կարծրուսեւ փայտ), Յակոր, Յոր, Զենոր, Սերոր, Քերոր ս. գրային անունները, գուր (փոս, հոր, բանտ)* եւ այլն:

Նոր փոխառութիւններու տառադառութեանց մէջ կ'առաջնորդուինք արեւմտահայերնէի արդի բաղաձայնական համակարգի օրէնքով, ուր պ-ն կը փոխարինէ նախկին բ ձայնեղը՝ ապու Սարգիս, ապունա, Պէյրութ, Հալէպ, Պանիաս եւ այլն:

- **Բարախել** բառը կազմուած է բախ արմատի կրկնութեամբ ու առաջին խ-ի անկումով:

- **Տաքատ** բառը կը հանդիպի նաեւ տաքատ սխալագրութեամբ:

- **Զարոտուք, ձարոտոց, ձարոտել:** Ըստ Աճառեանի՝ ոտ-ը բազմապատկական ածանց է, ինչպէս՝ ձարոտուք, սեղմոտել, քաշրոտել:

- **Բշտիկ** կու զայ բուշտ արմատէն՝ «ջրալից ուռեցք, պայար»: Նոյն արմատէն կայ նաեւ սաստկական ածանցով բշտոլի (մարմինը բշտիկներով ծածկուի) բառը, ինչպէս՝ արվոլիլ, մալոլիլ, ջրվոլիլ, բարբառային բառերը: Նոյն արմատը փ-ով կայ փասմիուշտ բաղադրութեան մէջ, որմէ ունինք փասմիշտաւոր, փասմիշտակալ, միզափամփուշտ:

- **Բողիկ.** արեւելահայերը բորիկ:

- **Թփոտալ՝** հոգեվարքի պահուն ցնցումներ կատարել, փրկուրեան թափահարումներ ընել: Աղայեան թփոտալ, թփրրտալ, թպոտալ, թրպրտալ ու թռպոտալ զիխաբառերուն համար կը թելադրէ տեսնել թպրտալ բառը, որուն ծազման մասին տեղեկութիւն չկայ: Կրնայ ըլլալ, որ միեւնոյն ծազմամբ բարբառային տարբերակներ են բոլորը: Ճիզմէձեան, Տէր Խաչատուրեան, Կոսնեան կու տան թփոտալ: Նկատել տանք, որ Աճառեան թափ զիխաբառին բարբառային ձեւերուն մէջ կու տայ թափ տալ «քօթուել», «թափվիս ու ազատվիս», ուր թափվիլ բառը «նշանակում է ազատուիլ», իսկ թափթափել զիխաբառը սիրտը բարախել: Կը համարէ բնաձայնական բառ, կու տայ թիթթիալ ու թփոտալ գաւառական օրինակները: Կը կարծեմ, թէ երկու պարագան ալ կը բացատրէ մեր բառը, որուն արմատն է կամ թափ արմատը, կամ թափ բնաձայնը՝ սաստկական-բազմապատկական ուռ ածանցով:

63.- Բ եւ փ (մասամբ՝ պ) զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ

ԲԱԲԱԽ(Ե) (>բարխուն) ՓԱՓԱԽ (մուշտակէ զիխարկ)

ԲԱԽԻԼ (> բախել, ակնբախ) ՓԱԽ(Չ)ԻԼ (>փախուստ,

փախէփախ, փախստական)

ԲԱԿ (շրջափակ) ՓԱԿ (>փակել, փակում, շրջափակ)

ԲԱԳԱՐԱՆ (պատմ. քաղաք) ՓԱԿԱՐԱՆ (դռնփակ տեղ)

ԲԱՍ (բախտ. > բարեբաստիկ), ՓԱՍ (=>փաստել, փաստացի,

չարաբաստիկ)	փաստարկ, փաստաթուղթ)
ԲԱՐԻ (> բարութիւն, բարիք)	(կը) ՓԱՐԻ (կը լծուի)
ԲԱՐԲԱՌ (>զաւառաբարբառ)	ՓԱՐՓԱՌ (անուշ աշբով)
ԲԱՐԴ (կնճռոտ.>բարդութիւն)	ՓԱՐԹ (փորի ձարպ)
ԲԱՐՔ (>բարոյական)	ՓԱՌՔ (> փառաւոր, փառահեղ)
ԲԵՐԴ (ամրոց)	ՓԵՐԹ (կտոր)
ԲՈՒՃ (կարճ գուլպայ)	ՓՈՒՃ (պարապ. > փճանալ)
ԲՈԿ (բույիկ. >բոկոտն)	ՓՈԿ (կաշիկ կապ)
ԲՈՅԹ (հաստ մատը)	ՓՈՅԹ (> փոյթալ, փոյթաջան)
ԲՈՒԹ (բթանալ)	ՓՈՒԾ (փուծ.> փտիլ, փտախտ)
ԲՈՌ (խոշոր ձանձ)	ՓՈՐ (որովայն. > փորոտիք, փորել, փորիչ)
ԲՈՒՌ (ափ.> բռնել, բռունցը)	ՓՈՒՌ (> փոապան)
ԲՈՒՔ (ձիւնախառն հով)	ՓՈՒՔ (քամի. > փքոց, փքուն)
ԲՐԴԵԼ (>բրդոն, բրդուծ)	ՓՐԹԻԼ (քակուիլ, անջատուիլ)
ԲՈԹ (գոյծ. >բօթաբեր)	ՓՈԹ (ծալք)
ԵՐԲ (երբ որ)	ԵՐՓ (գոյն. > երփնազիք)

64.- Գ, թ, կ շարքը

Գ, թ, կ շարքին մէջ կ գիրը, իբրեւ ձայնեղ, հնչիւնապէս անշփոթելի կը մնայ բառասկզբին, բառին մէջ ձայնաւորներէ առաջ ու վերջ՝ կակուդ, կաղին, կուտ, կէս, Կիրակոս, ական, իրիկուն, մահակ, ազարակ, աղմուկ, մղուկ, բաղաձայններէ եսոք ուրկան, լերկ, մերկ, սկսնակ, հսկայ. նաև նոր տառադարձութիւններու մէջ՝ կազ, կաթօ, կարսոն, պէնկ (ծին), կալոն, տիխալոկ: Հին հայերէնի եւ արեւելահայերէնի մէջ օստարամուտայս վերջին բառերը պիտի տառադարձուէին գ-ով:

Կիլիկեան բաղաձայնական համակարգ ժառանգած արեւմտահայր կը զանազանէ զ խուլը եւ թ շնչեղը՝ գերել – քերել, իսկ խլազուրկ համակարգ ժառանգածը անխուսափելի շփոթի մէջ պիտի իյնայ, որովհետեւ երկուքն ալ կ'արտասանէ իբրեւ շնչեղ: Կան օրինաչափական պարագաներ:

65.- Նգ օրէնք

Օրինաշափական է՝ անզամ, անզող, Անզինէ, արձագանգ, զանզատ, եղունգ, երանգ, զանց, զանզակ, թանզարան, ժանց, ժառանց, հանզանակել, հանզիստ, հանզոյց, հանզչիլ, հինգ, հրահանց, մանզադ, յանզիլ, նահանց, նենց, սրինց, վարունց եւ այլն: Կարգ մը բառերու մէջ ն-էն ետք եկող ք-ն ածանց է. *զէնք*՝ զինել, *լայնք*՝ լայնութիւն, կեանք՝ կենարար, *հանք*՝ հանել, *ջանք*՝ ջանալ, *վանք*՝ վանական:

- **Ընկճել.** յառաջացած է ընդ գճիլ «չոքիլ» յարադրութենէն, ապա ունեցած է ընզՃել-ընկՃել «ծունկի բերել, յաղթել նուածել» զարգացումը: Գուճ-ը ծունկի ծալքն է, ծնկոսկրը:

- **Արձագանգ,** ոմանք եւ արեւելահայերը կը գրեն ք-ով՝ արձագանք, որ Աճառեանը կը համարէ սխալագրութիւն, որով հետեւ այս բարդ բառին երկրորդ բաղադրիչը զանց(իւն) (հնչիւն) բառն է: Ն-էն ետք արմատական ք չի գար:

- **Թանգ** եւ **թանկ** ծագումով նոյն բառերն են՝ «մեծազին, սուլ»: Գ-ով տարբերակը անկախ չի գործածուիր, անկէ ունինք թանզարան (գանձարան), թանզարանազէտ, թանզարանային, թանզարանապէտ: Թանկ-ը անկախ կը գործածուի ու բազմաթիւ բաղադրութիւններու մէջ կը մտնէ՝ թանկազին, թանկարժեք, թանկանալ, թանկութիւն: Վերջին երկու բառերը արեւելահայերէնին յատուկ են: Արեւմտահայերէնը ունի սուլնալ, սուլութիւն, սուլնոց, առանց ու-ի կորուստի:

- **Յանզերգ** (փոխան՝ յանկերզ-ի). առաջին բաղադրիչը յանց բառն է, որ իին լեզուին մէջ հանդէս կու գայ նաեւ յանկ ձեւով եւ բոլոր բաղադրութիւններուն մէջ զուգաձեւաբար: Արդ, նոր հայերէնի մէջ կը գործածուի յանց հնագոյն տարբերակը՝ նաեւ հանդէս գալով բոլոր բաղադրութիւններուն մէջ՝ յանզիլ, յանզաւոր, յանզաբան, յանզարանութիւն, յանզակից, անյանց եւ այլն, միակ բացառութիւնը կը մնայ յանկերզ բառը: Թելադրելի է յանզերզ ձեւը:

66.- Զգ օրէնք

Օրինաշափական է՝ *ազգ* (ազգութիւն, ազգային, ազգակից, բազմազգ), *զգալ* (զգայուն, զգայարան, զգաստ, զգօն, անզգամ), *զգեստ* (զգեստաւորել, համազգեստ), *զգոյշ* (զգուշանալ, անզգոյշ), *լեզզի*, *Վազգէն* եւ այլն, մինչ ս կու զայ կ եւ ք գիրերէն առաջ, ինչպէս՝ *սկսիլ*, *սկիզբ*, *սկիւո*, *հսկայ*, *հսկիչ*, *սրանչելի*, *սրոյել*, *սրեմ* (սրեմաւոր, սրեմաթող, սրեմազուրկ) եւ այլն, ուր սր եւ սկ կապակցութիւնները հնչիւնապէս անշփորելի են:

- *Զգետնել* (գետնել, գետին զարնել) բառը ունի այլ կազմութիւն՝ *զ-զգետնել*:

67.- Ըգ օրէնք

Օրինաշափական է՝ *անարգ*, *արգանդ*, *արգահատանք*, *արգասիք*, *արգաւանդ*, *արգելք*, *բուրգ*, *զիրգ*, *Գուրգէն*, *դուրգ* (քրուտի չարխ), *երգ*, *թարգման*, *կարգ* (կարգաթիւ, կարգել, կարգավիճակ), *մարգ* (մարգագետին, սիրամարգ), *միրգ* (մրգաստան, մրգատու), *յարգ* (*յարգել*, *յարգելի*, *յարգանք*, *անարգ*), *նարգիս*, *Սարգիս*, *վարգել* եւ այլն:

- *Նարգիս*. գրուած է նաև *նարգէս*, *նարկիս*, *նարգիզ*:

Բացառութիւններ են *արքայ*, *արքէպիսկոպոս*, *թուրք*, *հերքել*, *հետաքրքիր*, *քրքիչ*: *Ընդերք* եւ *սարք* (*սարքել*) ք-ով ածանցաւոր բառեր են:

68.- Ղգ օրէնք եւ զէն կապակցութիւնը

Ղգ ունինք *հեղգ* (*հեղզամիտ*, *հեղզանալ*), *շողզամ*, իսկ դք՝ *աղբաստ* (*աղբատանալ*, *աղբաստութիւն*), *ճեղք* (*ճեղքել*, *ճեղքուածք*, *ճեղքուուիլ*): Բառավերջի ք-ն ածանց է՝ *իսաղը* (իսաղայ), *մեղք* (*մեղքնալ*, բայց՝ մեղաւոր, մեղայ), *տաղք* (տաղարան, տաղերգու):

Կայ զէն վերջաւորութիւնը անձնանուններու մէջ՝ *Վազգէն*, *Վիզէն*, *Գուրգէն*:

- *Բարգէն*. արեւելահայերը՝ *Բարկէն*:

- Հասարակակարգ բարդ բառը կը գործածուի կա կապակցութեան ամփոփումով՝ *հասարակարգ*:

69.- Ք եւ զ զիրեքը ձայնաւորներէ ետք

Ա-էն ետք զ կը գրուի բաւական երկար շարք մը բառերու մէջ՝ *ազի, ազահ, ազարակ, ազուզայ, անազ* (անազապղինձ), *արազ* (արազօրէն, արազութիւն), *աւազ* (աւազանի, աւազերէց), *ազուաւ, Բազարան, բազին, զազայթ, դրուազ, թազ* (թազալիր, թազաւոր, թազուիի), *ծազ* (ծազիլ, արեւածազ), *կարազ, հազ* (հազնիլ, հազուսու), *ձազ, ձազար, ձազար, ձրազ, մազալաթ, մարազ, յազ-* (յազենալ, յազուրդ, անյազ), *պազ* (պազնել, երկրպազել), *սազ, վազր, վայրազ* (վայրազութիւն), *Վարազ* եւ այլն:

Ազ-ը կարելի չէ օրինաչափական նկատել, որովհետեւ անդին կան *աք* ունեցող բազմաթիւ բառեր, ինչպէս՝ *աքացի, աքսոր, աքցան, աքլոր, աքաղաղ, առաքինի, առաքեալ, մաքի, թանաք, կաքաւ, հաւաքել, մաքառիլ, մետաքս, մաքուր, մաքս, սայթաքիլ, ցամաք, քաղաք* եւ այլն:

- **Թաքուն** (փոխան թազուն-ի), որմէ ունինք նաեւ թաքչիլ, թաքսոսց, թաքթաքուն, թաքթաքուր: Գ-ով տարբերակը դուրս մղուած է:

- **Փափազ**, գրուած է նաեւ *փափազք*, իին հայերէնի մէջ բոլոր բաղադրութիւնները գ-ով՝ *փափազիլ, փափազելի*: Արեւմտահայերէնի բառարանները ընդհանրապէս՝ թ-ով: Նախընտրելի է գրել գ-ով, ինչպէս արեւելահայերը:

- **Միսաք** եւ **Սեղրաք** եբրայական անունները չշփոթել ակով վերջացող ածականէ գոյացած հայերէն յատուկ անուններուն հետ՝ *Հրակ, Խաժակ, Սեւակ* եւ այլն: Մերժել *Սեղրակ* ու *Միսակ* ձեւերը նաեւ մականուններու մէջ:

- **Բացականչել**, հնագոյն ձեւը *բացազանչել*: Երկուքն ալ գործածողներ կան: Իմաստային տարբերութիւններ չունին, թե՛ւ Աղայեան կը փորձէ զատորոշել: Երբ զանչել ձեւը այս բառէն դուրս գոյութիւն ունենալէ դադրած է, ու ամէն տեղ ներկայ է

կանչը՝ կանչել, կանչուել, աքլորականչ, ի զուր է յամառիլ բացազանչել-ուն վրայ: Կով ձեւը հնչինապէս ալ արդարացուած է:

- **Գոչել՝** ձայնել, պոռալ - **կոչել՝** կանչել, հրատիրել, անուն տալ, անուանել: Այս երկուքը կրկին բնաձայնութիւններ են, ինչպէս զանջն ու կանչը: Բայց արդի հայերէնի մէջ ունին իմաստային յստակ տարբերութիւններ: Առաջինն ունինք գոյշին, բարձրագոյշ, ահեղագոյշ, մեծագոյշ, իսկ երկրորդն կոչում, կոչեցեալ, կոչունք, կոչնազիր, ինքնակոչ եւ այլն:

- Ե-էն ետք ք ունինք արմատական բառերու վերջայանգին՝ եղէզ, էզ, հէզ, մէզ, սէզ, վէզ, տէզ: Կը հանդիպի նաեւ եզ՝ Արեզ (Արեզակ, Արեզնազան), իսկ ե-էն ետք ք ունինք թէք (թէքիլ, թէքութիւն, թէքական, թէքում, թէքուիլ, դիւրաթէք):

- **Հեզ-ը** զրուած է նաեւ հէք, իբրեւ բնազրային հին տարբերակ: Հայերէնի մէջ արմատական բառերը եք ձեւով չեն զրուիր:

- Ո-էն ետք ք կու զայ շատ բառերու մէջ, ինչպէս՝ **ամորել** (ամորում, անամոր), **ատոր**, **բորբոք** (բորբոքիլ, բորբոքում, մշտաբորբոք), **բոք** (բոքատապ), **մորմոք** (մորմոքիլ), **ոլոք**, **ոք** (ոչ ոք), **չոքիլ** (ծնկաչոք), **փորոք**, **փոքր** եւ այլն:

Այս եւս օրինաչափական չէ, որովհետեւ անդին ոգ ունեցող բառերն ալ քիչ չեն, ինչպէս՝ **գոգ**, **գոցես**՝ «ըսես, կարծես թէ», **լոգ** (լոգանք, լոգարան, լոգնալ), **հոգ**, **Կոզահովիտ**, **հոզի**, **մոգ**, **յոզնակի**, **յոզնիլ**, **շոգ**, **շոզի**, **ոզի**, **ոռոզել**, **տոզորել** եւ այլն:

- **Պոպոկ** «ընկոյզ», կայ նաեւ զաւառական տարբերակը՝ պոպոր:

- **Յոզնակի**, **յոզն**՝ «շատ, բազում» արմատէն: **Ալի** ածանցին կը հանդիպինք քանակ ցոյց տուող բառերու վրայ՝ **բազմալի**, **եռալի**, **կրկնալի**: Արմատը զրուած է նաեւ **յոքն** ձեւով, որ դուրս մդուած է: Նոյն արմատէն ունինք **յոզնիլ**, **յոզնութիւն**, **յոզնատանց**:

- **Ոյզ** ունինք արմատական բառերու մէջ՝ **առոյզ**, **զոյզ**, **նժոյզ**, **պատրոյզ**, **ստոյզ**, **միւսերը** ոյք ածանցաւոր բառեր են՝ **հաճոյք**,

խնձոյք, զահոյք, կահոյք, պիտոյք: Գոյք բառին մեջ ք-ն ածանց է՝ գոյակ, գոյութիւն, գոյական:

- Ի-էն ետք զ ունինք ձիզ, ձիզ, նիզ արմատական բառերուն մեջ, իսկ իք-ը իբրեւ ածանց՝ չիզ, տանիզ, հեծիզ:

- Ու-էն ետք զ ունինք շուզ, բուզ, թուզ, փուզ, իսկ զ՝ սուզ, մուզ արմատական բառերուն մեջ, կան նաև ք յոզնակերտն ու ուզ ածանցը՝ դուզ, մանրուզ, փշրուզ, փնտոսուզ, վլվուզ, ծեծկոսուզ եւ այլն:

70.- Գ եւ ք գիրերը ածանցներու եւ քարացած ձեւերու մեջ

Գ-ը ընդամենը քանի մը ածանցի մեջ կայ.

- գեր(ա) (վեր). գերիշխան, գերմարդ, գերադաս...

- (ա)զին. մակրայներ՝ սրտազին, զայրազին, լալազին, մոլեզին եւ այլն: Ածականներ՝ թանկազին, ահազին: Չշփոթել աքին/քին ածանցին հետ՝ արտաքին, ներքին:

- (ա)զոյն. ածականի գերադրական աստիճանը՝ գերազոյն, լաւազոյն, յարմարազոյն, վատազոյն, յոռեզոյն, ազնուազոյն եւ այլն: Արմատ է կարգ մը բառերու մեջ՝ ծիրանազոյն, մոխրազոյն, վարդազոյն, մանիշակազոյն եւ այլն:

Ածանցներու մեծամասնութեան մեջ՝ ք.

- ալիք, ելիք. ապառնի դերբայի վերջաւորութիւններ, կը գործածուին ածականաբար, իսկ ոմանք՝ գոյականաբար, ինչ-պէս՝ խաղալիք, խնդալիք, երթալիք, զալիք, լալիք...

- անք. բայահիմքեր՝ գոյականներ կը կազմէ. անարգել՝ անարգանք, տառապանք, գովասանք, զրկանք, լուտանք...

- արք. լուծարք, գործարք.

- ենք. ա) յունչենք, օրինենք (տես էջ 30): բ) հաւաքական գոյականներ՝ Սարգիսենք, Հայրապետենք, Խօրեղայրենք...

- եք. գրաբարէն մնացած անեզական կամ յոզնակի քարացած ձեւեր՝ երեք, չորեք(շարթի), երբեք, ամէնուրեք, պասեք (հրէական զատիկ), մէք (զրբ՝ մենք) բառերը.

- եք. ա) բայահիմքով՝ ծեսերու անուններ, ինչպէս՝ դռնբացք, հիմնարկեք, նշանդրեք, ջրօրինեք, տնօրինեք եւ այլն. բ)

այծէք, արժէք (արժէքաւոր), կողպէք (կողպանք), կոճէք (քերանակապ), մատնէք (փոքր ակոս որեւէ բանի վրայ սիւն, կահոյք), քօղէք (ձեռքի ապարանջան) բառերը.

- **իք.** աւետիք, գործիք, երախայրիք, երախտիք, ընթրիք, կարծիք, կեղծիք, տանիք, հեծիք...
- **ինք.** դաշինք, նախատինք, քրտինք.
- **մունք.** վարմունք, ցուցմունք, ասմունք, սխալմունք, վերաբերմունք...
- **ոյք.** կահոյք՝ կահաւորել, հաճոյք՝ հաճելի, հաճոյասէր, զահոյք զահակալ, պիտոյք՝ պիտանի: Չշփոթել առոյգ, զոյգ, նժոյգ, պատրոյգ, ստոյգ արմատական բառերու համահունչ վերջաւորութեան հետ:
- **ոտիք.** հնոտիք, փորոտիք.
- **որայք/օրայք.** դեղորայք, զիւղորայք, զանորայք հնաձեռ յոգնակիները՝ որայք կամ օրայք յոգնակերտներով: Նախընտրելի է որայք:
- **ուածք.** ասացուածք, կառուցուածք, նայուածք, ունեցուածք, պատմուածք...
- **ունք.** ակունք, արրունք, բարձունք, իրաւունք, լորձունք, մատունք, շրջունք, սկզբունք...
- **ուցք.** այրուցք, սերուցք, մլուցք.
- **ուք.** վլվուք, փսխուք, քաշքշուք, մանրուք, մտմտուք, զինարբուք, սրտխառնուք եւ այլն: Վլվուկ-ը սխալազրութիւն պէտք է նկատել:
- **չք.** վարձքի անուններ կը կազմէ՝ կաղանդչէք, կարողչէք, ներկողչէք, բանդչէք...
- **օն(p).** զարթօնք, կրօն(p), ցրօնք.
- **օք.** ատենօք, ընտանեօք, առօք-փառօք, ցաւօք, կամօք, ինէլօք...
- **ոք.** բարտօք, բարտրում, բարտքել:
- **Ք.** դրուելով արմատներու վրայ

ա.- անոնց անկախ գործածութեան իրաւունք կու տայ՝ աղօթ(*p*), անէծք, երկինք, խելք, կուրծք, հրաշք, ոտք, ձեռք, փառք, քիմք եւ այլն:

Բ.- ձեւական ներկայութիւն մըն Է՝ *հաւատ-հաւատք*, *հիմ-հիմք*, *շեմ-շեմք*, *շող-շողք*, *տեսիլ-տեսիլք*, *կրօն-կրօնք* եւ այլն:

Գ.- իմաստը փոխելով նոր բառ կը կազմէ՝ *զիր-զիրք*, *դէմ-դէմք*, *պահ-պահք*, *խաղ-խաղք*, *կող-կողք* եւ այլն:

Դ.- ածականներէ գոյականներ կը կազմէ՝ *արժանի-արժանիք*, *բարի-բարիք*, *լայն-լայնք*, *հայրենի-հայրենիք* եւ այլն:

Ե.- բայահիմքերէ գոյականներ կը կազմէ՝ *գովք*, *ելք*, *խօսք*, *վաճառք*, *վազք*, *տեսք* եւ այլն:

Ք ածանցը կը ճանչուի անկումով. *զիրք*՝ *զրակալ*, *բարք*՝ *բարոյական*, *վարք*՝ *վարուիլ*, *շարք*՝ *շարել*, *բերք*՝ *բերել*, *խորք*՝ *խորունկ*, *ձիրք*՝ *ձրի*, *չարք*՝ *չարութիւն* եւ այլն.

Բառավերջին, բաղաձայնէ մը ետք ինկած դիրքին, բառածանցումով եւ բառաբարդումով կարելի է որոշել, թէ տառը զ է, թէ ք: Գ-ը կը մնայ իբրեւ արմատական հնչիւն, իսկ ք-ն կը կորսուի իբրեւ ածանց.

<i>միրգ</i> ՝ <i>մրգաստան</i>	- <i>դիրք</i> ՝ <i>դրութիւն</i>
<i>կարգ</i> ՝ <i>կարգապահ</i>	- <i>աչք</i> ՝ <i>աչազուրկ</i>
<i>այգ</i> ՝ <i>այգաբաց</i>	- <i>ձեռք</i> ՝ <i>ձեռնոց</i>
<i>հեղիղ</i> ՝ <i>հեղգութիւն</i>	- <i>երեք</i> ՝ <i>երեսուն</i>
<i>յանգ</i> ՝ <i>յանգաւոր</i>	- <i>հիմք</i> ՝ <i>հիմնել</i>
<i>զանգ</i> ՝ <i>զանգակ</i>	- <i>հանք</i> ՝ <i>հանել</i> , <i>հանածոյ</i>

Այս օրինաչափութիւնը շահեկան է բաղաձայնէ մը ետք եկող դիրքին համար միայն, որովհետեւ ք-ն ձայնաւորէ ետք, կրնայ արմատական ըլլալ, ինչպէս՝ *թանաք*, *հանաք*, *հաւաք*, *քաղաք*, *ցամաք*, *ամոք(ել)*, *բորբոք*, *թոք*, *մորմոք*, *ոք*, *շուք*, *թուք* եւ այլն:

Դետք է զիտնալ նաեւ, որ վերի օրինաչափութիւնը բացարձակ չէ. ք ածանցը կրնայ չինալ կարգ մը ածանցումներու եւ բարդութիւններու մէջ. *մեղք*՝ *մեղաւոր*, բայց՝ *մեղքնալ*, *կուրծք*՝ *կրծկալ*, բայց՝ *կրծքավանդակ*, *դիրք*՝ *դրութիւն*, բայց՝

դիրքորոշում, աչք՝ աչպուրջ, բայց՝ աչքառու, վարք՝ վարմունք, բայց՝ վարքազիծ, վարքաբանութիւն, ձեռք՝ ձեռնոց, ձեռնածալ, բայց ձեռքբերում:

Գրաբարի ք յոգնակերտը իբրեւ յոգնակերտ մնացած է տղայ տղաք, նաև, իբրեւ հնաբանութիւն, տիարք, բառերուն մէջ: Դարձեալ, իբրեւ հնաբանութիւն, այք յոգնակերտով ունինք տիկին՝ տիկնայք, կին՝ կանայք եւ պարոն՝ պարոնայք բառերը: Տեղացիութիւն նշող բառերը ներ յոգնակերտը կրնան փոխարինել քով. տեղացի՝ տեղացիք, քաղաքացի՝ քաղաքացիք, հալէպցի՝ հալէպցիք եւ այլն:

Ք յոգնակերտը կայ նաև՝

- հաւաքական անուններ կազմող անք, եանք, ենք եւ ոնք ածանցներուն մէջ՝ Վարդանանք, Ղեւոնդեանք, Սարգիսենք, մերոնք, ձերոնք եւ այլն:

- դերանուններու յոգնակիի վերջաւորութիւններուն մէջ. ես՝ մենք, դուն՝ դուք, ան՝ անոնք, իր՝ իրենք, որ՝ որոնք, ամէն՝ ամէնքը եւ այլն: Ով դերանունի յոգնակին՝ ովքեր, ունի զարտուղի կազմութիւն:

- բայի Ա. եւ Բ. դէմքերու վերջաւորութեան, ուր յոգնակիի իմաստ կ'արտայայտէ.

կը գրենք, կը գրէք, կը խօսինք, կը խօսիք, կը կարդանք, կը կարդաք.

կը գրէինք, կը գրէիք, կը խօսէինք, կը խօսէիք, կը կարդայինք, կը կարդայիք.

գրէցինք, գրէցիք, խօսէցանք, խօսէցաք, կարդացինք. կարդացիք.

գրէցէք, խօսէցէք, կարդացէք. մի՛ գրէք, մի՛ խօսիք, մի՛ կարդաք...

- Յատկել/ցատքել - ցայտ արմատէն ունինք՝ հրացայտ, ցայտադրիյր: Նոյնէն ունինք նաև ցատք եւ ցատկ: Այդ հիմքերով կան շարք մը բաղադրութիւններ, որոնց մէջ կը տիրական է՝ ցատկուել, ցատկուուք, ցատկորդ, հեռացատկ:

71.- Գ Ե Ւ թ (մասամբ՝ կ) գիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ	
ԳԱՄ (բեւեռ)	արիւնաքԱՄ
ԳԱՄԵԼ (բեւեռ զարնել)	ՔԱՄԵԼ (չորցնել. > քամոց)
ԳԱՅԼ (> զայլաշուն)	ՔԱՅԼ (ոտքի մէկ շարժում. >քայլարշաւ, մեծաքայլ)
ԳԱՆՅակոծելյ (ծեծել)	ՔԱՆ (>քանի, որքան, քանակ)
ԳԱՌ (ոչխարի ձագ)	ՔԱՌանկիւն, ՔԱՌակուսի
ցաւաԳԱՐ, խելաԳԱՐ	ՔԱՐ (Ժայռ.>խաչքար. քարայր)
ԳԱՐԵԼի (=>գարշահոտ)	գետնաՔԱՐԾ (>քարշել քաշել)
ԳԵՏ (զուրի առատ հոսանք)	ԳԵՏ (հաշուագէտ. զիտուն)
ԳԵՐԱՊաս, ԳԵՐՄարդ	ԳԵՐ (հականիշը՝ նիհար)
ԳԵՐԵԼ (գերի բռնել)	ՔԵՐԵԼ (սուր իրով մը շփել)
ԳԵՐԻ (ստրուկ)	ՔԵՐԻ (մօրեղբայր)
ԳԷՇ (պատ. > զիշատիշ)	ՔԷՇ (պարսից կրօն)
ԳԻՆ (արթէք. > թանկազին)	արտաՔԻՆ, ներՔԻՆ
ԳԻՐԳ (փափուկ. > զրգանք)	ԳԻՐՔ (մատեան)
ԳՆԵԼ (որամով առնել)	ԳԻՐԿ (ծոց.> զրկաբաց)
ԳՐԱԿԱՆ	ԳՆԵԼ (մարդու յատուկ անուն)
ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ	ՔՆՍԵԼ (զննել. > քննիչ)
ԳՈՀ (բաւարարուած)	ՔԵՐԱԿԱՆ
ԳՈՂ (աւազակ. > գողութիւն)	ՔԵՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ
ԳՈՉ(ել) (կանչել)	ԳՈՅՑ (գոյութիւն ունեցող)
ԳՈՌ (<գորգորալ)	ՔՈՅՑ/ՔՈ (քու)
ԳՈՎ(ք) (>զովասանք, գովեստ)	ՔՕՂ (շղարշ. > քօղարկել)
ԳՈՒՌ (քարէ փոքր աւազան)	ՔՈՂՉ (զաղթ <քոչուր, քոչարի)
ԳՐԳԻՈՒ (յրդում. > ջղազրգիոն)	ՔՈՂՈՐ (քերուլսուք)
ԳՐԳՈԵԼ (յրդել.> զրգութիւն)	հետաՔՐՔԻԸ
ԳՈՇ (ցանցառ մօրուք ունեցող)	ՔՐՔՐԵԼ (փորփորել, պրատել)
ԳՕՍ (ցամաք, չորցած)	ՔՈՇ (արու այծ)
ԵՂԵԳ (>եղեգնուտ, եղեգնեայ)	ՔՈՍ (մորթային հիւանդութիւն)
ԷԳ (=<իզական, որձեւէց)	ԵՂԵՇՔ (ըլլալ բային հրմ.ը)
ՈԳԻ (< ոգեւորել, ոգելից)	ԷՔ (ենք, եք, են. . .)
	ՈՔԻ (ոք դերանունին սեռ.ը)

72.- Տ, թ, դ շաբքը

Տ, թ, դ շաբքին մեջ տ գիրը, իբրեւ ձայնեղ, հնչինապէս անշփոթելի կը մնայ բառասկզբին, բառին մեջ՝ ձայնաւորներէ առաջ ու վերջ՝ տակ, տաք, տատասկ, տէր, տուրք, Տիրան, տտակ, մատ, կուտ, մօս, մատիտ. բաղաձայններէ ետք՝ արտ, Մարտ, գորտ, նաեւ նոր տառադարձութիւններու մեջ՝ տրամա, տուտուկ, տումա, տիալոկ: Հին հայերէնի եւ արեւելահայերէնի մեջ օտարամուտ այս վերջին բառերը պիտի տառադարձուէին դ-ով:

Կիլիկեան բաղաձայնական համակարգ ժառանգած արեւմտահայր կը զանազանէ դ խուլը եւ թ շնչեղը՝ դուր - թուր, իսկ խլազուրկ համակարգ ժառանգածը անխուսափելի շփոթի մեջ պիտի իյնայ, որովհետեւ երկուքն ալ կ'արտասանէ իբրեւ շնչեղ: Կան օրինաչափական պարագաներ:

73.- Նդ օրէնք

Օրինաչափական է՝ աղամանդ, անդ (անդենական), անդամ, անդաստան, անդորր, անդունդ, անդրանիկ, աւանդ, բովանդակ, գերանդի, գնդակ, դանդաղ, եռանդ, ընդ (ընդհանուր, ընդգրկել, ընդմիջում), թունդ (թնդալ, թնդանօթ, թնդիւն), թոնդ-րակեցի, խանդ, խինդ (խնդալ, խնդուք, խնդում), խնդիր, կարկանդակ, կենդանի, հանդէպ (հանդիպիկ, հանդիպում), հանդէս (հանդիսութիւն), հանդարտ, հնազանդ, ճարմանդ, մանաւանդ, մարմանդ, յանդուզն (յանդզնիլ), յանդիմանել, պանդուխտ, սնդիկ, սուրհանդակ, տաղանդ, տենդ, ցնդիլ, քանդակ, քանդել, օժանդակ եւ այլն: Անշուշտ ասոր հետ պէտք չէ շփոթել թ-ով սկսող բառերէն առաջ եկող ան նախածանցը՝ անթառամ, անթափանց, անթարթ, անթոյլատորէլի, անթիւ եւ այլն:

Նդ օրէնքին մեջ կը մտնեն.

- ունդ վերջածանցը՝ ծնունդ, սերունդ, սնունդ.

- անդր նախածանցը՝ անդրադարձ, անդրաշխարհ, անդրշիրիմեան, Անդրկովկաս.

- **ընդ** նախդիրը նոր հայերէնի մէջ իբրեւ ածանց կը զիտակցուի ու կցուած կը գրուի ընդամենը, ընդառաջ, ընդարձակ, ընդդէմ, ընդերկար, ընդհանուր, ընդմիշտ, մէկընդմիշտ, ընդյատակ, կը կազմէ բայեր ու գոյականներ՝ ընդգծել, ընդգրկել, ընդդիմանալ, ընդդիմութիւն, ընդծովեայ, ընդհարուիլ, ընդհարում, ընդօրինակել եւ այլն: Ընդ>ըն կայ շատ բառերու մէջ ընտանի (ընդ տուն), ընկեր (ընդ կեր), ընկճել (ընդ գճել), ընկողմանիլ (ընդ կողմանիլ), ընկալել (ընդ կալել) եւ այլն: Իբրեւ նախդիր կը մնայ զբարարաձեւ կապակցութիւններու մէջ՝ տէր ընդ քեզ, ընդ որում, ընդ ամենեսեան, ընդ հովանեաւ, ընդ ձեզ եւ այլն:

Ն-էն ետք եկող բառավերջի դ-ն շարք մը բառերու պարագային կը պահէ նախկին ձայնեղութիւնը. հետեւաբար կրնայ շփոթուիլ տ-ին հետ: Նախապէս դ-ով գրուող կարգ մը բառեր ներկայիս կը գրուին տ-ով: Այսպէս

- **բանտ**, բանտապահ, բանտապան, բանտարկել, բանտարկութիւն, բանտախուց.

- **ժանտ**, ժանտապահ, ժանտամահ.

- **լինտ**. հին ձեւն է լինդ.

- **կենտ**, հասուկենտ, կենտանալ.

- կղմինտը, օստար բառ, արեւելահայերը՝ կղմինդր.

- **վոնտել**, կը մնայ տ-ով, արեւելահայերէնը՝ վոնդել:

- **սանտր/սանր** բառին մէջ արմատական է. արեւելահայերը՝ սանր:

Մէկուկէս վանկանի բառերու վերջայանգ նր կապակցութեան մէջ եղած է տ-ի յաւելում. մանր՝ մանտր, ծանր՝ ծանտր. արեւելահայերը այս ածական հնչիւնը կը գրեն դ-ով: Բարբառային կը նկատուի:

Ստորեւ դ>տ տառափոխութեան մերժելի քանի մը պարագայ.

- **գինդ/գինտ**՝ օդ.

- **հունդ/հունտ**, առաջացած է ունդ արմատէն, ունինք ընդեղէն.

- Հրանող/Հրանտ.

- սանդ/սանտ:

Դետք է պահել զինդ, հունդ, Հրանդ, սանդ տարբերակները եւ ասոնցմէ կազմուած բաղադրութիւնները:

- **Գո՞ նդ թէ գունտ:** Հին հայերէնը կը զանազանէր երկու գունդ. մէկը՝ «խումբ», իսկ միւսը՝ «կլոր մարմին» իմաստներով: Ասոնք նոյնանուն բառեր էին, նոյնը չին: «Խումբ» իմաստով բառը միշտ դով կը կազմէ իր բաղադրութիւնները՝ գնդակ (մեղուներու խումբ), գունդագունդ, հեծելագունդ, գնդապետ, զօրագունդ եւ այլն: Այս իմաստով երբեք տով չի հանդիպիր: Միւս՝ «գնդաձեւ մարմին» իմաստով բառը դարձեալ դով կը կազմէ իր բաղադրութիւնները՝ գնդակ, գնդաձեւ, նոր բառեր են երկրագունդ, ձիւնագունդ, գնդասեղ, գնդիկ, ձիւնագնդակ, գնդակահարել, գնդացիր: Աճառեան կու տայ նաեւ գունտ արմատական տարբերակը: «Կլոր մարմին» ընդհանուր իմաստով այս բառերը ներկայիս եւս չունին արտասանական յստակ տարբերակում, անոնցմէ քանի մը բառ կ'արտասանուին տով ու այդպէս ալ կը գրուին՝ գունտ (խմորի), գունտ ու կլոր, գնտել (խմորը), գնտիկ (գիրուկ): Երկրագունտ/Երկրագունդ բառը նախընտրելի է գրել դով:

Դ>տ փոփոխութեան ուրիշ մասնակի պարագայ մըն ալ ունի այդ ցուցական դերանունը, որուն արմատն է դ ցուցական յօդը: Գոյականաբար գործածուելու պարագային անկէ ունինք ատ, ատի կամ ատիկա, որմէ՝ ատոր, ատկէ, ատով հոլովական ձեւերը, ատոնք, ատոնց, ատոնցմէ, ատոնցմով յոգնակինները: Արդէն սխալագրութիւն կը նկատուին այդկէ կամ ադկէ ձեւերը:

Ն-էն ետք թ ունին.

- **Ընթացք** (ընթանալ, ընթացիկ, ընթացաւարտ, ձեպրնթաց, վայրընթաց), ընթեր (քով՝ ընթերակայ, վերջընթեր), ընթերցում (ընթեռնէլի, ընթերցանութիւն, ընթերցաւակը, ընթերցաւրահ, ընթերցող, ընթերցուած), ընթրել (ընթրիք), կանք (կաթսայի կամ որեւէ ամանի ականջ, կոթ), կանքեղ:

- **Ենթ** նախածանցը. ենթարաժին, ենթազիտակցութիւն, ենթագուխ, ենթադրել, ենթաժողով, ենթախորագիր, ենթակայ, ենթահոդ, ենթամնայ, ենթասպայ, ենթարկել եւ այլն:

- **Խենթ**, ունի նաև իւենդ տարբերակը: Այժմ զբեթէ ընդհանրացած է թ-ով տարբերակը՝ իւենթանալ, իւենթանոց, իւենթութիւն, իւենթուկ, իւենթուլիկ: Նոյնը ըրած են արեւելահայերը:

- **Թաղանթ**, ունի նաև թաղանդ տարբերակը, որ կայ նաև բաղադրութիւններու մեջ: Թ-ով տարբերակը արդէն տիրական է՝ կուսաքաղանթ, ակնաթաղանթ եւ այլն:

- **Շանթ**, զբուած է նաև շանդ: Թ-ով տարբերակը տիրական է՝ շանթարգել, շանթահար, շանթահարել եւ այլն:

74.- Ծդ օրէնք

Օրինաչափական է՝ արդ (հիմա՝ արդի, արդիական), արդ (ձեւ՝ կորնթարդ, արդուկ), արդար, բարդ, բերդ, բուրդ, դրդել, երդիք, երդում, թակարդ, խարդախ, խուրդ, կարդալ, մարդ, յարդ, յորդ, ջարդ, վրդովիլ, սարդ, սրդողիլ եւ այլն:

Թակարդ. մերժել թակարդ տարբերակը:

Զե՞րդ թէ զերք «պէս, նման, իբր». մեր բառարանները երկուքն ալ կը հրամցնեն: Հինէն եկող զուգաձեւութիւն է: Զի արդ՝ զիարդ՝ բաղադրիչներու ձուլումը ըլլալով նախընտրելի է զործածել զերդ բուն ձեւը:

Ծդ օրէնքին մեջ կը մտնեն քանի մը վերջածանցներ.

- **արդ**. զմբեթարդ, խորանարդ, կորնթարդ.

- **ուրդ**. աճուրդ, արձակուրդ (արձակել բայէն), ժողովուրդ, խառնուրդ, խորհուրդ, յագուրդ.

- **որդ** ձամբորդ, որտորդ, վարորդ, քառորդ...

- **բորդ**, երբորդ. երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ...

Ծ-էն ետք թ ունին երկար շարք մը բառեր՝ Արթիկ, արթուն (արթնութիւն, արթննալ, զարթնիլ, զարթօնք), երթ (երթալ, երթուղի, երթեւեկ), զուարթ (զուարթուն, զուարթանալ), թարթել (թարթիչ), թերթ (թերթատել, օրթերթ), լուրթ, խորթ (խորթու-

թիւն), իրթին, կարթ, կիրթ (կրթութիւն, կրթարան, անկիրթ), հարթ (հարթակ, հարթութիւն), հորթ, մերթ, շողոքորթ, շուրթ, որթ, սաղարթ, փարթամ, փերթ, փարթ (փորի ճարպ) եւ այլն:

- **Սաղարթ**, գրուած է նաև սաղարդ: Բաղադրութիւնները՝ սաղարթակիս, ուկեսաղարթ, գեղասաղարթ եւ այլն:

- **Քերթել**, միշտ թ՝ «կաշին հանել»: Նոյնէն ունինք քերթող, քերթուած՝ իբրեւ բանաստեղծ եւ բանաստեղծութիւն:

- **Շողոքորթ**, գրուած է նաև շողոքորդ: Բաղադրութիւնները՝ շողոքորթել, շողոքորթութիւն:

- **Խորտուրորտ**. Աճառեան խորտարորտ զիսաբառը կ'ուղղէ խորթ արմատին «կոչս, անհարթ» առումին, ու կու տայ խորթուրորթ: Արեւելահայերը կը գրեն՝ խորդուրորդ, խորդ «խոչ, խութ» արմատէն: Խորտարորտ բառի ան ընկալուած է իբրեւ յօդակապ: Խորտուրորտ բառը կը թուի կրկնաւոր ըլլալ երկրորդ բաղադրիչի հնչինափոխութեամբ, ինչպէս՝ ծուռումուտ:

75.- Ղթ օրէնք

Օրինաչափական է՝ աղթարք, զաղթ (զաղթական, զաղթել, արտազաղթ), թուղթ (թղթատար, թղթակից, թղթապանակ, ամսաթերթ), մաղթել, յաղթել (յաղթանակ), շղթայ:

Բացառութիւններ են խեղդել (խեղդամահ, զայլիխեղդ), յողդողդ (անյողդողդ):

76.- Զդ օրէնք

Օրինաչափական է՝ ազդ (ազդակ, ազդարար), ազդր, կազդոյր (կազդուրիլ, կազդուրիչ), Արտաւազդ, Հրազդան, Որմիզդ, Վարազդատ եւ այլն, մինչ ս կու զայ տ եւ թ զիրերէն առաջ, ինչպէս ստեղծել, աստդ, լաստ, համեստ, գովեստ, Ստեփան, սթափիլ եւ այլն, ուր սթ եւ ստ կապակցութիւնները հնչինապէս անշփոթելի են:

77.- Թ զիրը ձայնաւորներէ եւ երկինչիւններէ ետք

Ա-Էն ետք՝ ակաթ, արծաթ, զազաթ, զաւաթ, երկաթ, թաթ, լաթ, կաթ, կղկաթ, շաբաթ, ուրբաթ, սաթ, փաթաթ(ել) եւ այլն: Դ ունին քանի մը բառ՝ Աղամ (աղամաթուզ, աղամորդի), աղամանդ, բադ, Աղդէ, Աղիկ, իսադ (երկսայրի սուր):

Այ-Էն ետք՝ զայթ, ժայթիլ, իսայթ, կայթ, հայթայթել, ճայթ, ճառազայթ, մայթ, պայթ(իւն) եւ այլն: Միակ բացառութիւնը՝ այդ ցուցականը:

Ե-Էն ետք՝ արեթ, Բեթէլ, Բեթղեհեմ, Գեթսեմանի, իսեթ, սեթեւեթ, փաթեթ, եթէ, անհեթեթ: Բացառութիւնը՝ եղեմ:

Է-Էն ետք՝ գէթ, զմբէթ, Յարէթ, Սէթ, Նազարէթ եւ այլն:

Ի-Էն ետք՝ առիթ, բլիթ, զաւիթ, զենիթ, Լիլիթ, խիթ, խրձիթ, կիթ, կնձիթ, հիթիթ, շիթ, շիշ, սամիթ, վիթ, փրիթ, քիթ, քրիթ եւ այլն:

Խ-Էն ետք՝ դիւթ, հիւթ, ձիւթ, նիւթ:

Ո-Էն ետք՝ խորէլ, կոր, շոր, շվոր, չոր, փոր, քորոր եւ այլն: Դ ունին՝ Ողիսեւս, ողիսական:

ՈՒ-Էն ետք՝ ակութ, անութ, բութ, զաղութ, գութ, թութ, խանութ, խութ, կութ, մութ, մոռութ, յուռութ, ջութ, փութ եւ այլն: Ութիւն ածանցը քաջութիւն, լաւութիւն:

ՈՂ-Էն ետք՝ անքոյթ, բոյթ, ձկոյթ, մոյթ, փոյթ եւ այլն: Ոյթ ածանցը՝ հասոյթ, համոյթ, ճաշկերոյթ եւ այլն:

Օ-Էն ետք՝ աղօթ(թ), ամօթ, անօթ, բօթ, եօթ, ծանօթ, տօթ, օթ(օթեակ, օթոց, օթեւան) եւ այլն: Դ ունին օդ, զօդ, յօդ, վառօդ:

- **Անհեթեթ**, նոյնքան հին է անհեղեղ տարբերակը: Ներկայիս լայն տարածում ունի անհեթեթ տարբերակը:

- **Ծղրիթ**, աւանդուած է նաեւ ծղրիդ, որ որդեգրած են արեւելահայերը: Աղայեան ունի նաեւ ծղրիթ: Պէտք է թ մնայ, քանի որ ձայնաւորէ մը ետք բառավերջին ընդհանրապէս թ է՝ ծղրիթ:

- **Բացօթեայ/բացօդեայ**. բացօթեայ բարդածանց բառ է՝ բացօթ-եայ՝ «անծածկ տեղի մէջ (իջեւանել)»: Հին հայերէնի մէջ կար օթէլ՝ «զիշերէլ, զիշերը մնալ», ապրոդ բառէր են օթեւան՝ «զիշերէլու տեղ», օթեւանիլ, օթեակ, օթոց: Նոր բառէր են զիշերօթիկ

Եւ *ցերեկօթիկ*: *Բացօղեայ* ձեւը սխալազրութիւն պէտք է համարել:

78.- Շն օրէնք

Օրինաչափական է՝ *ամրարիշտ*, *անշուշտ*, *աշտարակ*, *աշտէ*, *զիշտ*, *երաժիշտ*, *կոշտ*, *հաշտ*, *հրաժեշտ*, *հրեշտակ*, *յափշտակել*, *միշտ*, *նաժիշտ*, *շեշտ*, *պաշտպանել*, *պաշտել*, *պաշտօն*, *պարկեշտ*, *վաշտ*, *վիշտ*, *տաշտ* եւ այլն:

- *Ճիշդ*՝ *ճշդել*, *ճշդապահ*, *ճշդում*: Միակ բացառութիւնը: Արեւելահայերը կը գրեն *Ճիշտ*:

79.- Ժդ օրէնք

Օրինաչափական է՝ *Աժդահակ*, *աժդահայ*, *զժդմնելի* (զազրելի, նողկալի), *զժդմնիլ* (բարկանալ, քէն պահել), *խուժդուժ*, *խժդութիւն*, *նժդեհ* (պանդուխտ):

80.- Դ, թ (մասամբ՝ տ) զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ

ԲԱԽՏ (>բախտաւոր)	ԲԱՂԴԱՏԵԼ (>բաղդատութիւն)
ԳՏԱԿ (>զիւտարար, գտնել)	ԳԴԱԿ (գլխարկ)
ԴԱՇԱՐ (հանգիստ, >դադրիլ)	ԹԱՇԱՐ (ժողովուրդ մը)
ԴԱՆԱԿ (>դանակահար)	ԹԱՆԱՔ (մելան)
ԴԱՌՆ (>լոյի, >դառնութիւն)	ԹԱՌՆ (երաժշտական գործիք)
ԴԱՄ (100 տարի, >դարավերջ)	>թառահար)
ԴԱՍ (շարք, >դասել, դասարան)	ԹԱՍ (գաւաթ)
ԴԱՐՉ (>դարձնել, անդարձ)	ապաժԱՐՑ (կէտադրական նշան)
ԴԱՒ (>դաւաճան, դաւադիր)	ԹԱՒ (հաստ՝ ձայն կամ մազ, > թաւամազ)
ԴԱՓ (երաժշտական գործիք)	ԹԱՓ (մղիչ ուժ.> թափահարել, թափել, բեռնաթափ)
ԴԵՂ (>դեղարան, դեղազործ)	ԹԵՂ (կալի դեղ)
ԴԵՌ (տակալին, >դեռատի)	ԹԵՐ (կողմ)
ԴԵՐ (պաշտօն, >դերասան)	
ԴԵՐԻ (դեր՝ սեռական հոլով)	ԹԵՐԻ (պակաս, >թերաւարտ)

ԴԵԻ (> դիւահար, դիւահան)	ԹԵԻ (> թեւածել, թեւաբաց)
ԴԵՌԵԻՄ (տակաւին)	ԹԵՐԵԻՄ (գուցե)
ԴԷՄ (>դիմաց, դիմակ)	ԹԵՄ (եպիսկոպոսական շրջան)
ԴԷԶ (կոյտ. > դիզել)	ԹԵԶ (ուսումնասիրութիւն)
ԴԺՈՒԱՐ (>դժուարանալ)	ԹԺՈՒԱՐ (իւղա. > թշուառական)
ԴԻ (կողմ. >մէկդի)- դիակ.	ԹԻ (գործիք մը. >թիավարել, թիակ)
->դիահերձում)	
ԴԻԱԿ (մեռած մարմին)	ԹԻԱԿ (փոքր թի)
ԴԻՇ (դնել՝ հրամայականը)	ԹԻՇ (թոշիլ բարին արմատը)
ԴԻԻՐ (>դիւրին, դիւրահաճ)	ԹԻԻՐ (սխալ, ծուռ.> թիւրիմացու- թիւն)
ԴՈՂ (սարսուռ. > դրորդալ)	ԹՈՂ (թողուլ բային հրմ.ը)
ԴՈՅԼ (աման մը)	ԹՈՅԼ (մեղկ, ծոյլ. > թուլութիւն, թոյլատրել)
ԴՈՅՐ (հանգիստ. < կազոյոյր)	ԹՈՅՐ (գոյն. > կաթնաթոյր)
ԴՈՒՌ (>դրնապան, դրկից)	ԹՈՒՌ (սուր)
ԴՈՒՐ (գործիք մը)	
ԴՈՒՔ (եզակին՝ դուն)	ԹՈՒՔ (լորձունք. > թքել)

81.- Ծ, ց, ձ շարքը

Ծ, ց, ձ շարքին մէջ ծ գիրը, իբրեւ ձայնեղ, հնչիւնապէս ան-շփոթելի կը մնայ բառասկզբին, բարին մէջ՝ ձայնաւորներէ առաջ ու վերջ՝ ծաղիկ, ծէր, ծուռ, ծոռ, ծածուկ, ածու, մածուն, կայծ, ծածկ, կոկիծ, ծէծ, բաղաձայններէ ետք գործ, կարծր, արծիւ, Արծրունի, եղծել, կեղծ, ցնծութիւն:

Կիլիկեան բաղաձայնական համակարգ ժառանգած արեւ-մտահայր կը զանազանէ ձ խուլը եւ ց շնչեղը՝ ձիր - ցիր, իսկ իլազուրկ համակարգ ժառանգածը անխուսափելի շփոթի մէջ պիտի իյնայ, որովհետեւ երկուրն ալ կ'արտասանէ իբրեւ շնչեղ։ Կան օրինաչափական պարագաներ։

82.- Նձ օրէնք

Օրինաչափական է՝ անձ (անձնազիր, անձնական), անձառ (քարանձառ), անձուկ (անձկութիւն), անձրեւ, բրինձ, զանձ

(զանձանակ), թախանձել, թանձր (թանձրանալ), ինձ (ընձառիծ, ընձուղտ), խանձել, հունձր (հնձել), ձանձրոյթ, յանձնել (յանձնարարել), նախանձ, պղինձ, պապանձիլ, սանձ, ստանձնել, տանձ եւ այլն:

Ես դերանունին ինձմէ եւ ինձմով հոլովածեւրուն կը հակադրուի ինձի (նախկին՝ ինձ) հոլովածեւը:

Ն-էս ետք ց ունին առանց, զանց, յանցանք, անց(նիշ) բառերը եւ անոնցմով կազմուած բաղադրութիւնները միայն:

- Զանազանել անձնազիր (անձնաթուղթ) եւ անցազիր (վիզա) բառերը:

83.- ԸՃ օՐԷԿԱՔ

Օրինաչափական է՝ արձազանգ, արձան, արձակ (արձակուրդ, յարձակիլ, նախայարձակ), դերձան, լորձունք, խորձ, հանդերձ (հանդերձարան, հանդերձանք, զրահանդերձ), ձորձ, մարձում, մերձ, (մերձակայ), յորձանք, որձ (որձեւէզ), ուղերձ, վարձք (վարձել, վարձու), վրձին, փորձ (փորձանք, փորձութիւն) եւ այլն: Դառնալ չէզոք բայը կը սեռի դարձնել ներգործական բայէն, արմատը դարձ, որմէ ունինք դարձեալ, վերադարձ, հոգեղարձ, դարձարձիկ եւ այլն. բառնալ (ամբառնալ, համբառնալ) իին բայերուն արմատն է բարձ, որմէ ունինք բարձունք, համբարձում, մանկաբարձ, վերամբարձ, ամբարձիչ, հոգաբարձու եւ այլն, բարձք ձեւէն՝ բարձրութիւն, բարձրանալ, բարձրադիր. բերձ ձեւէն՝ բարձրաբերձ եւ այլն:

- Զանազանել բուրձ (մազէ զգեստ կամ տոպրակ) եւ բուրջ (ցնցոտի, լաթի կտոր) բառերը:

Ծ-էս ետք ց ունինք ապաբարց, Արցախ, հարց (հարցնել, հարցում, հարցարան, հարցասէր), ուրց, մուրց (մրցանակ, մրցիլ, մրցում, մրցանակաբաշխութիւն), պախուրց, տրցակ: Արցունք բառը արտասուրք բառին ամփոփումն է արտասուրք>արտասուրք>արցունք զարգացումով, ուր կայ տս>ց հնչինափոխութիւն եւ ն-ի յաւելում:

84.- ՂՃ ՕՐԷԿՆՔ

Օրինաչափական է՝ *ակաղձուն, Աղձնիք, ատաղձ, բաղձալ* (բաղձանք), *զեղձ* (նշագեղձ), *գուղձ*, *դեղձ*, *դեղձանիկ*, *իղձ* (ըղձալ), *հեղձամասին* (*հեղձամիջուկ*, *ջրահեղձ*), *մաղձ*, *մղձաւանջ*, *փղձկիլ* եւ այլն:

Ղ-էն ետք ց ունին *բաղց(ածութիւն)*, *բաղցր*, աղցան (աղցան), *յեղց* (լեցուն, առլի) եւ անոնցմով բաղադրեալ բառերը:

85.- ՑՆ ՕՐԷԿՆՔ

Օրինաչափական է բառին սկիզբը՝ *ցնկնիլ, ցնցոտի, ցնցուդ, ցնցել, ցնորք* (*ցնորիլ, ցնորական, խելացնոր*), *ցնիլ, ցնծալ* (*ցնծութիւն*):

Ցնծառիկ բառը այլ կառոյց ունի՝ ձիւն-ծառիկ:

86.- Չայնաւորներէ եւ երկինչիւններէ ետք Յ

Օրինաչափական է՝ *այց, աքացի, բաց, բայց, բոց, զոց, երկց, թաց, լաց, լոյց* (*ձրազալոյց*), *լուցկի, խեցի, խոց, խուց, կացութիւն, կից, հաց, հայց, յեցակ, նեցուկ, վեց, տարեց, ցեց, ցից, ցոյց* եւ այլն:

Չայնաւորէ ետք ձ կայ միայն օձ բառին մէջ:

- **ԳՃՈՒԾ**, գրուած է նաև գծուծ: Նոր գրական հայերէնին մէջ լայն տարածում կը գտնէ ձ-ով տարբերակը, սակայն ներկայիս արեւելահայերը շրջադարձ կատարած են դէպի գծուծը: Կը պահենք ձ-ով ձեւը:

- **ԿԵԼԾԱՄ** (կելծ-ծամ) բառը կազմուած է կրկնակ ծ-երէն մէկուն զեղչումով:

87.-Յ-Ն ԱԺԱՆՑՄԵՐՈՒ ՄԷՋ

Վերջածանցներու մէջ միայն ց կը գրուի (եւ ոչ ձ) ինչպէս՝

- **անց**. բացառականի էն մասնիկի իմաստով մակրայներ սրտանց, *մէկանց, հեռուանց*՝ սիրտէն, մէկէն, հեռուէն.

- **անոց/նոց**. տեղ ցոյց գոյականներ՝ *հիւանդանոց, խենքանոց, մեղուանոց, ուսուցանոց, հաւնոց, յարդանոց, միաւորներ*

ցոյց տուտղ՝ *մէկնոց*, *տասնոց*, *քսաննոց*, *հազուստեղին՝ վզնոց*, *գոզնոց*...

- **եցի**, **ացի**, **ցի**. տեղացիութիւն ցոյց տուտղ անուններ, *Լոռի՝ լոռեցի*, *խոյեցի*, *զիւղացի*, *տեղացի*, *քաղաքացի*, *լեռնցի*, *քեսապցի*, *ածականներ* ու *մակրայներ* *բառացի*, *բերանացի*, *խելացի*, *մտացի*...

- **ացու**, **ցու**. *փեսացու*, *տիրացու*, *հարսնցու*, *սերմնացու*, *հազուսցու*.

- **ացը**. *հայեացը*.

- **եցիկ**. *ընկեցիկ*, *բարեկեցիկ*, *հպանցիկ*.

- **էց**. *ընկէց* բայաձեւին մէջ՝ *զահրնկէց*, *խորտընկէց*, *քարընկէց*.

- **ոյց**. գոյականներ՝ *հանգոյց*, *զեկոյց*, *մատոյց*.

- **ոց**. բնաձայնութիւններ *բզզոց*, *զոռոց*, *շրիսկոց*, *ծիծոց*. տեղ՝ *դպրոց*, *թաքստոց*, *հնոց*, *դարբնոց*, *ամրոց*, *զզրոց*. գործիքներ *խարտոց*, *յօնոց*, *փրոց*...

- **ուց**. յոգնակի բացառական հոլովի իմաստով մակրայներ՝ *հնուց* (հին ժամանակներէն ի վեր), *մանկուց*, *փոքրուց*...

- **ուց(ը)**. *այրուցը*, *սերուցը*, *մոլուցը*, *այտուց*.

Ծ-ն հանդէս կու գայ ածանցներու կազմութեան մէջ, բայց դժուարութիւն չի յարուցեր.

- **ածոյ**. *հաւաքածոյ*, *ժողովածոյ*, *հանածոյ*, *տպածոյ* եւ այլն. ասոնցմէ որոշ գոյականներ կրնան ունենալ **ածու** ածանցը՝ *հաւաքածու*, *ժողովածու*.

- **ծու**. *թափծու*, *շինծու*.

- **ուածը**. բայահիմքերէ գոյականներ կը կազմէ՝ *պատմուածը*, *կոտրուածը*, *յօրինուածը*, *սանտրուածը*, *հազուածը*...

- **ած (ացած, եցած)**. իբրեւ յարակատար դերբայի վերջաւորութիւն. *զրել զրած*, *զրուած*, *խօսիլ խօսած*, *խօսուած*, *լողացած*, *մտնել մտած*, *հասնիլ հասած*, *մօտենալ մօտեցած*, *հեռանալ հեռացած*, *ձանչնալ ձանչցած*:

88.- Յ-ն քերականական մասնիկներու մէջ

Յ-ն հին հայերէնի մէջ ք յոգնակերտ մասնիկին յարացուցային տարբերակն է, կը յայտնուի սեռական-տրական հոլովաձեւերուն մէջ: Նոյն օրինաչափութիւնը մասամբ կը գործէ արդի հայերէնի մէջ հետեւեալ պարագաներուն.

ա.- Դերանուններուն մէջ՝ ենք/ենց, անք/անց փոփոխութեամբ. *որոնք՝ որոնց, որոնցմէ, որոնցմով.* անոնք՝ անոնց, անոնցմէ, անոնցմով. *իրենք՝ իրենց, իրենցմէ, իրենցմով,* *ուսանք՝ ուսանց:*

բ.- *Տղաք՝ տղոց, տղոցմէ, տղոցմով.* *մարդիկ՝ մարդոց, մարդոցմէ, մարդոցմով* յոգնակիներուն մէջ: Նոյն ձեւով կարգ մը բառերու յոգնակի սեռականը *աց, անց, ոց, ից* վերջաւորութիւններով կը գտնենք իբրեւ քարացած ձեւեր կամ հնարանութիւն՝ որոշ պարագաներու, ինչպէս՝ *ծնողաց հանդէս, չարեաց փորքագոյնը, տիկնանց մասնաճիւղ, արանց եւ կանանց, աղջկանց վարժարան, օրիորդաց միութիւն, ուսուցաց եւ պաշտօնէից ժողով, թարգմանչաց տօն, կենաց (կեանքին) ծառ, հարսանեաց ինձոյք, յարգանաց հաւաստիքը, եպիսկոպոսաց եւ վարդապետաց, ոռւսաց եւ թրքաց, արքայից (արքաներու) արքայ, իրէից (իրեաներու) զատիկ, քրիստոնէից (քրիստոնեաներու) տօն, հայոց պատմութիւն, Գիրք Ծննդոց, հնոց եւ նորոց (հիներու եւ նորերու) եւ այլն:*

գ.- *Ութիւն ածանցով գոյականներու յոգնակի սեռական-տրական ձեւին մէջ իբրեւ հնաձեւ տարբերակ. իշխանութիւն՝ իշխանութիւններու/իշխանութեանց, հաստատութիւն՝ հաստատութիւններու/հաստատութեանց, մոլութիւն՝ մոլութիւններու/մոլութեանց* եւ այլն:

դ.- Հաւաքական անուններ կազմող անք/անց, ենք/ենց, ոնք/ոնց վերջաւորութիւններուն մէջ. *Վարդանանք՝ Վարդանանց, Սարգիսենք՝ Սարգիսենց, Մարկոսենք՝ Մարկոսենց, Պրացիենք՝ Պրացիենց, Ռաֆֆիենք՝ Ռաֆֆիենց, մերոնք՝ մերոնց* եւ այլն:

Յ կայ նաեւ բայական մասնիկներու մէջ.

ա.- Եցնել, ացնել կամ ցնել պատճառական բայերու վերջաւորութեան մէջ. քալել՝ քալեցնել, մտնել՝ մտցնել, խօսիլ՝ խօսեցնել, հասնիլ՝ հասցնել, սահիլ՝ սահեցնել, փախչիլ՝ փախցնել, նստիլ՝ նստեցնել, լալ՝ լացնել, եռալ՝ եռացնել, քնանալ՝ քնացնել, մօտենալ՝ մօտեցնել եւ այլն:

Բ.- Բայական որոշ խումբերու խոնարհման անցեալ կատարեալի ցոյական հիմքին մէջ (ց, աց, եց). հեռանալ՝ հեռ-ացնդ, հեռ-աց-ած, ձանձնալ՝ ձանձ-ց-ոդ, ձանձ-ց-ած, ձանձ-ց-էք, վազել՝ վազ-եց-ի, վազ-եց-իր, վազ-եց, վազ-եց-էք, խօսիլ՝ խօս-եց-այ, խօս-եց-ար, խօս-եց-աւ, խօս-եց-էք, քալեցնել՝ քալեց-ուց-ի, քալեց-ուց-իր, քալեց-ուց-էք եւ այլն:

89.- Զ եւ ց (մասամբ՝ ծ) գիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ

ԱՆՉ (>անձնական, յանձնել)	ԱՆՑ (>անցուկ, անցնիլ, միջանցք, անցուղի)
--------------------------	---

ԱՆՉՈՒԿ (անձկութիւն)	ԱՆՑՈՒԿ (անցած)
ԱՆՉԱԳԻՐ (անձնաքուղի)	ԱՆՑԱԳԻՐ (վիզա)
ՉԱԳ (նորածին. >ձագուկ)	ՅԱՔ (տափակցնող գործիք. > ցաքատ, ցաքուցիքի)
ՉԱԽ (Ձախորդ, ձախորդ)	ՅԱԽ (Ձիու. > ցախաւել, ցախապատ)
ՉԱՌ (ծուռ, խոժո՞ն դէմք)	ՅԱՌ (Ծուսիոյ կայսր)
ՉԱՄ (ձիու պոչին մազը.)	ՅԻ (ածանց՝ լեռնցի, երեւանցի)
ՉԻ (Ձիաւոր, վազերաձի)	ՅԻՐ (> ցրուել, ցանցիր, ցիրուցան)
ՉԻՐ(ք) (Չնորհք. > ձրի, շնորհաձիր)	ՅԻՌ (Վայրի էշ)
ՉՈՂ (բարակ երկար փայտ)	ՅՕՂ (Չաղ. > ցողուել)
ՉՈՅԼ (Ձուլարան. ձուլել)	ՅՈՒԼ (կենդանի մը. > ցլամարտ)
ՅԱՆՉՆԵԼ (>յանձնառու)	ՅԱՆՑԱԿ(=>յանցաւոր, յանցագործ)
(Չնչա)ՀԵՂ (հեղձամահ)	ՅԵՂՅ (լեցուն)
ՔՈՒՐՉ (մազէ տոպրակ)	ՔՈՒՐՉ (ցնցոտի կամ լաթի կտոր)

90.- Ճ, Ջ, Հ շարքը

Ճ, Ջ, Հ շարքին մէջ Ճ ձայնեղը հնչիւնապէս անշփոթելի կը մնայ բառասկզբին, բառին մէջ՝ ձայնաւորներէ առաջ ու վերջ

Ճառ, ճեմարան, ճամբայ, ճճի, բաճկոն, մահիճ, զաճ, կալիճ, մաճ, բաղաձայններէ ետք՝ ճանճ, կարճ, պերճ, նաեւ նոր տառադարձութիւններու մէջ ճեմմա, ճորճ, ճան, ճիմի, ճագ, ճաքարյա: Հին հայերէնի եւ արեւելահայերէնի մէջ վերջին շարքի բառերը պիտի տառադարձուիին ջ-ով: Նկատել պէտք է, որ շարք մը արեւելեան բառեր գրական արեւմտահայերէնի մէջ տեղ գտած են արեւելահայ տառադարձութեամբ՝ ջան, ջասու, ջահել-ջիւան՝ ճան, ճասու, ճահել-ճիւան տարբերակներու կողքին, թէեւ այս պարագային արեւելահայերէնի հետ համեմատած ստեղծուած է արտասանական տարբերութիւն, այսինքն ջան բառը գրութեան այս ձեռով տարբեր կ'արտասանուի արեւելահայու եւ արեւմտահայու կողմէ:

Կիլիկեան բաղաձայնական համակարգ ժառանգած արեւմտահայը կը զանազանէ ջ խուլը եւ չ շնչեղը՝ ջորի - ջորի (ջորին սեռականը), իսկ խազուրկ համակարգ ժառանգածը անխուսափելի շփոթի մէջ պիտի իյնայ, որովհետեւ երկուքն ալ կ'արտասանէ իբրեւ շնչեղ: Կան օրինաչափական պարագաներ:

91.- Ըջ օրէնք

Օրինաչափական է՝ անուրջ (անրջանք, անրջել), արջ, արջառ, արջասպ, բաղարջ, զաղջ, Դերջան, երջանիկ (երջանկութիւն, երջանկանալ), լուրջ, կամուրջ (կամրջընկէց), հաղարջ, մորջ, մրջիւն, յորջորջել, շուրջ (շրջապատ, շրջակայք, շրջան), որջ, վերջ (վերջանալ), քուրջ եւ այլն:

Ը-էն ետք չ ունին փարջ, չարջի, տարջին օտար բառերը: Զարչարել բայր չար բառի կրկնաւորն է: Միւս պարագաները ձայնաւորի կրուստով կը բացատրուին. փարիչ՝ վարչութիւն, ուկերիչ ուկերչութիւն:

92.- Նջ օրէնք

Օրինաչափական է՝ եղինջ, երինջ, Երնջակ, լանջ, իլրիունջ, խոնջայլ, մունջ (մնջախաղ), նինջ (ննջարան, ննջել),

նարինջ, շինջ (շնջել), տանջանք (տանջել, յոգնատանջ), փունջ (փնջել) եւ այլն:

- **Խնջոյթ/խնձոյթ.** արեւելահայերը որդեգրած են շովով տարբերակը: Թելադրելի է նոյնը ընել ու վերադառնալ ընդհանուր օրինաչափութեան:

Խրիստինջ (խրիստոնժել, խրիստոֆիւն), **Վրինջ** (վրնջել, վրնջիւն), **Մրմունջ** (մրմնջել, մրմնջիւն), **Մորտունջ** (տնտնջալ), **Չրշունջ** (շրշնջել), **Յօրանջ** (յօրանջել) բնաձայնական բառերուն համար օրինաչափութեան է թ եւ զ ածանցներուն ներկայութիւնը՝ ի հակադրութիւն միւս բնաձայնութիւններուն, որոնք ունին նշ, միայն չ կամ ո եւ չ միասնաբար, ինչպէս գանչ (գանչել, բացագանչել), թանչել (հետալ), կանչ (կանչել, բացականչել), շունչ (շնչել, շնչասպառ), հունչ (հնչիւն, հնչում), գոչ (գոչել, գոչիւն), կոչ (կոչել, կոչունք), կարկաչել (կարկաչիւն), ճիչ, շառաչ (շաչել, շառաչել), հաչել (հառաչել), հառաչ (հառաչանք, հառաչել), բառաչ (բառաչել), զորինչ (զորնչել, զորնչիւն), թառանչ (ցալի հեծեծանք), խորինչ (խորնչել, խոռնչիւն), կրինչ (կրոնչել, կրոչիւն), Ճոխինչ (Ճոխնչել, Ճոխնչիւն), մոռունչ (մոռնչել, մոռնչիւն), շորինչ (շորնչել, շորնչիւն), փոռնչել: Միւս բնաձայնութիւններուն մեջ եւս տիրական են չ-ն եւ ո-ն առանձնաբար, ինչպէս՝ կչկչալ, պոռչուալ, պոռալ, գոռալ, փոռնգոտալ, փոշուալ:

- **Կարկաչ/կարկաջ.** ընդհանուր օրինաչափութեան մեջ մնալու համար պահել չովով տարբերակը, նաեւ՝ կարկաչել, կարկաչուն:

- Ոչ բնաձայնական բառերէն ն-էն ետք չ ունին գնչու, դունչ, մինչ, ունչ (դունչ, քիթ), ընչացք (պեխ), թանչ (աղիքի խանգարում), ինչ (ընչասկը, ոչինչ, ոչնչանալ), մանչ, պինչ (քիթի ծակերը), տենչ (տենչալ, տենչանք):

- Զանազանել հաջել (շան հաջոցը) եւ հաչել (հառաչել) բառերը:

- Զանազանել յառաջ եւ հառաջ բառերը:

- Զանազանել չնչին (ոչինչ՝ չինչ-ին՝ աննշան) ու ջնջան (ջինջ-ան՝ սրբիչ) բառերը:

93.- Դջ օրէնք

Օրինաչափական է՝ *աղօամուղօ, աղօիկ, բղօախոհ, զաղօ, գեղօուկ (գեղօկական), եղջիր (եղջերու, եղջերափող, ոնցեղջիր), զղապ, շեղօ, ողօ (առողօ, առողանալ, առողջութիւն, ողջոյն), չղջիկ եւ այլն:*

Դ-էն ետք չ ունի միայն *զեղչ (զեղչել, զեղչում):*

94.- Չ եւ ջ գիրերը ձայնաւորներէն ետք

Ձայնաւորներէն ետք չ-ն աւելի կը հանդիպի քան շ-ն: Չ ունինք *աչք, բառաչ, գոչ, լաշակ, խաչ, խեչափառ, խոչ (խոչընդուռ), կարկաչ, կաշաղակ, կանաչ, կեշի, կուչ զալ, կոչ, հառաչ, ճանաչ, ճիչ, չամիչ, չեչ (չերաքար), պաչել, պոչ, Վաչէ, փուչիկ, քոչուոր եւ այլն. Չ ունին աջ, յառաջ, էջ, հաջել, մարմաջ, մէջ, ջոջ, քաջ եւ այլն:*

Փուճ «դատարկ, սին», ատկէ ունինք *փճանալ, փճացում:* Աւանդուած է նաեւ փուչ ձեւով, արեւելահայերը որդեգրած են վերջինը, նոյնացնելով փչել ու փուչիկ, փչոց բառերու արմատին հետ: Այս երկու շարքերը հնչիւնապէս տարբեր են արեւմտահայերէնի մէջ: Օրինական պատճառ ալ չկայ ձ-ն չ-ով փոխարինելու:

95.- Չ եւ ջ գիրերը ածանցներու մէջ

Միակ պարագան, ուր շ-ն հանդէս կու զայ իբրեւ երկրորդական ձեւոյթ *ոջ հոլովումն* է: Ոջ-ը սեռական հոլովի մասնիկ է. անոր հիմքին վրայ կը կազմուին գոյականին յաջորդ հոլովները. *քոյր-քրոջ-քրոզմէ-քրոջմով (քոյրով):*

Ոջ հոլովումին կ'ենթարկուին *տէր, ընկեր, տագր, քոյր, տալ, աներ, կէտուր, կին եւ ասոնցմով կազմուած բարդ բառերը. տիկին տիկնոջ, հօրաքոյր հօրաքրոջ, դասընկեր դասընկերոջ, հողատէր հողատիրոջ եւ այլն:*

Մնացեալ բոլոր ածանցներուն եւ մասնիկներուն մէջ միայն չ կը գրուի (եւ ոչ ջ):

Ածանցներն են.

- **իշ.** բայահիմքերէ կը կազմէ ածականներ ու գոյականներ՝ իսանզարիչ, յուղիչ, թարզմանիչ, արդուկիչ, գրիչ...
- **ուչ.** վայելուչ, տեսուչ, ընկալուչ.
- **չեայ.** առհաւատչեայ.
- **չկը.** (տե՛ս էջ 29).
- **չ ժխտական նախածանցը.** չտես, չբեր, չունեւոր, չաստուած, չկամ (չուզող).

- **չ սոսկածանցը.** չ սոսկածանցը արեւմտահայերէնի մէջ կորսուելու վիճակ մը ունի. ներկայ է միայն փախչիլ, թռչիլ, մասամբ նաեւ փլչիլ ու կպչիլ բայերուն մէջ, որոնք բայական ներկայի հիմքով խոնարհումի մէջ կրնան պահել կամ չպահել չն կը փախչիմ/կը փախիմ, կը փախչէի/կը փախէի, իսկ անցեալ դերբայներու, կատարեալի եւ հրամայականի մէջ անպայման կ'ունենան արմատական հիմք. փախչիլ՝ փախած, փախեր, փախայ, փախար, փախաւ, փախանք, փախաք, փախան, փախիք, փախէք:

Դպչիլ բայը ունի նաեւ դպնալ տարբերակը՝ կը դպչիմ/ կը դպնամ. կատարեալը՝ դպայ, դպար, դպաւ...: Արդէն արմատական հնչին կը գիտակցուի հանգչիլ եւ խրտչիլ բառերուն մէջ, իսկ սառչիլ եւ կորչիլ հին ձեւերը կը գործածուին սառիլ եւ կորսուիլ ձեւերով: Ուրեմն հանգչիլ, խրտչիլ, սառիլ եւ կորսուիլ բայերը անցեալ կատարեալի մէջ ոչ սոսկածանցաւոր, այսինքն պարզ բայերու պէս կը խոնարհուին՝ հանգչեցայ, խրտչեցայ, սառեցայ, կորսուեցայ:

- **չ ժխտական մասնիկը.** չ-ն ժխտական մասնիկ է խոնարհումի մէջ: Ուլղակի կը կցուի բոլոր դերբայներուն եւ բայական ձեւերուն սկիզբը, թէեւ, եթէ բայը բաղաձայնով սկսի՝ «չ» կամ «չի» կը լսուի. գրել՝ չգրել, գրած՝ չգրած, գրելու՝ չգրելու, գրելիք՝ չգրելիք, գրող՝ չգրող, գրեցի՝ չգրեցի, գրեմ՝ չգրեմ, գրես՝ չգրես, գրէ՝ չգրէ, պիտի գրեմ՝ պիտի չգրեմ...: Ուժական իւրայատկութեամբ պայմանաւորուած է չ-ի գործածութիւնը պիտի ցուցիչին հետ չպիտի գրես:

Կը ցուցիչով ժամանակներու (սահմանական եղանակի ներկայ եւ անցեալ անկատաք) ժխտականը կը կազմուի էական բայի ժխտականով (ներկայ՝ չեմ, չես, չի, չենք, չեք, չեն. անկատաք՝ չէի, չէիր, չէր, չէինք, չէիք, չէին) եւ ժխտական դերբայով, որ կը կազմուի բայի աներեւոյթի լ-ն թ-ի վերածելով. վազել՝ վազեր, մտնել՝ մտներ, փախչիլ՝ փախչիր, հեռանալ՝ հեռանար: Օրինակ՝ կը վազեմ՝ չեմ վազեր, կ'երազեմ՝ չեմ երազեր, կը վազես՝ չես վազեր, կ'երազես՝ չես երազեր, կը վազէ՝ չի վազեր, կ'երազէ՝ չ'երազեր: Չ' կ'առնեն միայն սահմանական եղանակի ներկայ ժամանակի եզակի Գ. դէմքի ձայնաւորով սկսող բայերը, ուր չի ժխտականը (կը վազէ չի վազեր) կը կորսնցնէ ի ձայնաւորը կ'երազէ՝ չ'երազեր, կ'առնէ՝ չ'առներ, կ'ըսէ՝ չ'ըսեր, կ'որոշէ՝ չ'որոշեր, կ'ուզէ՝ չ'ուզեր, կ'օրօրէ՝ չ'օրօրեր: Մերժելի են չի երազեր, չի որոշեր ձեւերը:

Ապաբարցի քննութիւնը սուլ ը-ով սկսող բայերէ առաջ

Յայտնի է, որ բառասկիզբին սուլ ը-ով սկսող բայերը սահմանական եղանակի ներկայ եւ անկատաք ձեւերուն մեջ կը մասնիկը կ'առնեն անջատ կերպով՝ ստեղծելով գրութեան եւ արտասանութեան հակադրութիւն՝ կը սկսիմ, կը սկսիս, կը սկսի...: Այս գրելաձեւը կը պատճառաբանուի անով, որ բայը իրողապէս բաղաձայնով կը սկսի. հմմտ.՝ կը գրեմ - կը սկսիմ: Նոյնը կը պատահի եզակի Գ. դէմքի ժխտական խոնարհումի պարագային. կը սկսի՝ չի սկսիր, կը սթափի՝ չի սթափիր, կը զբաղի՝ չի զբաղիր, կը շտապէ՝ չի շտապեր...: Հու եւս կը ստեղծուի գրութեան եւ արտասանութեան հակադրութիւն: Այս պարագան հեշտացնելու համար ոմանք ի-ն կը գեղչեն ու ապաթարց կը դնեն՝ չ'սկսիր, չ'սթափիր, չ'զբաղիր, չ'շտապեր, ինչպէս ձայնաւորով սկսող բայերու պարագային՝ կ'երգէ - չ'երգեր: Մասնակի լուծում մըն է. ինչո՞վ կը տարբերին հաստատական ձեւերը, եթէ անոնք եւս նոյն մօտեցումով գրուին՝ կ'սկսիմ, կ'սկսիս, կ'սկսի:

96.- Զ ԵՒ Ա ԲԱԴԱԼԱՅՆՆԵՐՈՒ ՉՓՄԱՆ ՄԵՂՐ

Այս երկու բաղաձայնները չեն շփոթուիր՝ *զարդ-սարդ, զուր-սուր, նիզակ-Միսաք, յոյզ-յոյս, զրահ-սրահ, զրպարտել-սրբազն, մազ-մաս, կազմ-աստղ* եւ այլն:

Զ-ն ս կ'արտասանուի պայթականներէն առաջ ինկած դիրքին մէջ: Զ կու գայ բ, գ, դ բաղաձայններէն առաջ՝ *զրադիլ, զզալ, ազդակ, իսկ ս կու գայ պ, փ, տ, թ, կ, ք բաղաձայններէն առաջ սպասել, սփոփել, ստանալ, սրադիլ, սկսիլ, սքանչանալ:*

Պետք է զիտնալ նաև, որ թս կապակցութիւնը բառերու մէջ կ'արտասանուի կրկնակի ց՝ *վաթսուն, ութսուն, կաթսայ:*

Զ-ն իին հայերէնի մէջ հայցական հոլովի նախադիր էր. ներկայիս քարացած ձեւով հանդէս կու գայ կցական բարդութիւններու *չէզոք (չէ q-nք), մէկզմէկ (մէկ q-մէկ), հետզհետէ (հետ q-հետէ), ինչպէս եւ կարգ մը դերանուններու հայցական հոլովի կազմութեան մէջ. ով՝ զով, զիրար (իրար), այն՝ զայն, անոնք՝ զանոնք, ինք՝ զինք եւ այլն:*

Մոզեկ/մողէս. արեւելահայերը կը զործածէն մողէս տարբերակը: Մենք կ'արտասանենք մողէզ, խորթ է ս-ով արտասանութիւնը: *Բզէզ, իզէզ, պարտէզ, բեհեզ, մալէզ քարտէզ բառերու շարքին ոչ մէկ հակադրութիւն կը ստեղծէ մողէզ-ի վերջին հնչիւնը:*

Քարտէզ/քարտէս. նախընտրելի է զ-ով տարբերակը:

97.- Ծ ԵՒ Հ ԲԱԴԱԼԱՅՆՆԵՐՈՒ ՉՓՄԱՆ ՄԵՂՐ

Երկուրն ալ կը հանդիպին բառի բոլոր դիրքերուն. բառասկիզբին ու ձայնաւորէ առաջ ու վերջ անշփոթելի են՝ *ժուռ զալ-շուռ զալ, մժեղ-Մուշեղ, բաժ-բաշ, բիժ-նիշ, ոյժ-ուշ, աշ-խոյժ-անոյշ. անշփոթելի են նաև բաղաձայնէ առաջ եւ վերջ՝ Աշխէն, դշխոյ, բաշխէլ, աշխատիլ, աշտարակ, բդշխիս, Արշակ, արշալոյս, անշուշտ, ապշիլ, իշշալ, բժժանք, բժիշկ, վարժ, արծել, դրժել, իժուել եւ այլն:*

Ծ-ն կրնայ շփոթուիլ շին հետ պայթական բաղաձայնէ առաջ կամ վերջ իր դիրքին մէջ. *Աժդահակ, աժդահայ, զրժ-*

դմնիլ, դժխեմ, խուժուժ, խժութիւն, նժեհ (պանդուխտ), ուժգին, ուժգնօրէն, պժզալ:

Դժ եւ տժ ժխտական նախածանցներուն մէջ ժ-ն նոյնպէս կրնայ շփոթուիլ շ-ին հետ. դժզոհ, դժկամ, դժբախտ, տժգոյն: Թշ կայ թշշալ, թշուառ (խեղճ), թշնամի բառերուն մէջ: Նժուար (ոչ դիւրին) ու թշուառ բառերուն մէջ զանազանելի են:

98.- Խ եւ դ գիրերուն հնչինական իրայատկութիւնները

Դ գիրը բարին սկիզբը կը հանդիպի քանի մը բառերու մէջ միայն, ինչպէս՝ դափամա, դեկ, դենջակ (գոզնց), դրկել, դրուշ, դորանցել, դորիլ (պահութանի):

Խ եւ դ բաղաձայնները գրեթէ չեն շփոթուիր ձայնաւորէ մը առաջ ու վերջ ինկած իրենց դիրքին մէջ, ինչպէս՝ աղաղակ, խաղաղ, խաղող, խաղ, մեխակ, մխել, մղել, Պաղրաս, պախրա, օ ին, օղ, ա ին, աղ, զեխ, զեղուլ, ցեխ, ցեղ, պեխ, պեղել, սողալ, սոխ, վախ, վաղ, վաղվաղակի, տառեխ (ձուկ մը), տառեղ (թոշուն մը) եւ այլն:

Չեն շփոթուիր նաեւ ոչ պայթական ու պայթաշփական բաղաձայններէն առաջ կամ վերջ՝ աղմուկ, աղմղել, սեղմ, բեղմնաւոր, սաղմ, նշխար, աշխարհ, ապաշխարել, աշխատիլ, աշխէտ եւ այլն:

- **Սանդուղ/սանդուղը** բառը կը գրուի նաեւ սանդուխ ձեւով, արեւելահայերը՝ սանդուղը: Նախընտրելի է գործածել սանդուղը ձեւը, բաղադրութիւններու մէջ եւս պահելով դ-ը՝ սանդղակ, սանդղակալ, սանդղաձեւ, սանդղամատ, սանդղաշար եւ այլն:

Զանազանել ուղի (ձամբայ) եւ ուղիդ (շիտակ) բառերը:

Ուղի՝ ուղարկել, ուղեզիծ, ուղեկից, ուղեկորոյս, ուղեկցիլ, ուղենիշ, ուղեցոյց, ուղեւոր, ծառուղի, երկաթուղի, ճոպանուղի, ուղարկել, յուղարկաւոր եւ այլն:

Ուղիդ՝ ուղղել, ուղղակի, ուղղահայեաց, ուղղամիտ, ուղղանկիւն, ուղղափառ, ուղղութիւն, ուղղում, անուղղայ եւ այլն:

Խ-ն նոր հայերէնի մէջ հանդէս կրնայ գալ իբրեւ լծորդ օտար բառերու բառավերջի կոկորդային գ պայթականին, նոյնիսկ ք-ին եւ կ-ին (արեւելահայերէն) Զինարձըզ-Զինարձին, Զինարձըզ, Զինարձըզ:

- Խ-ի անկում կայ բախել եւ փոխել բայերու կրկնաւոր-ներուն մէջ՝ բարախել, (բախ-բախել), բարախում, փոփոխել (փոխ-փոխել), փոփոխութիւն, փոփոխակի, անփոփոխ:

99.- Ղ-ի պատմական հնչիւնափոխութիւնը

Հին հայերէնի մէջ դ-ն հնչիւնապէս լ-էն կը զանազանուէր իր կոպսութեամբ: Նոր հայերէնին անցած է պատմական հնչիւնափոխութեամբ. ասիկա կ'երեւի օտար բառերու տառադարձութեան մէջ. *Paul*, *Պողոս*, *Elizabeth*, *Եղիսաբէյժ*, *Jerusalem*, *Երուսաղէմ*, *Bethlehem*, *Բեթղեհէմ*: Նոր հայերէնի մէջ հին բառերը անցած են դ-ի շփականութեամբ եւ կամ պարզ լ-ով: Օրինակ՝ *աղ* բառէն ունինք *աղջուր*, *աղուհաց*, *աղեղէն*, *աղել* եւ այլն, բայց *անալի*. ունինք նաև *ջիղ*, բայց *ջիլ* ու *ջլապինդ*, *լինեմ-ըլլամ*՝ եղայ: Նման հնչիւնափոխութեան պարագաներ են փաղփիլ-փայլիլ, փողփողուն-փայլիլուն, պղպջակ-պղպջակ եւ այլն: Ղ-ի այդ նախկին հնչիւնն ալ զինք կարելի կը դարձնէր ըլլալ իւ-էն առաջ՝ բաղիւել, բուլիս, զեղիս, ուղիս: Նոր հայերէնի մէջ անկարելի է համատեղ հնչել դիս կապակցութիւնը: Հետեւաբար այդ բառերը նորին անցած են առանց դ-ի արտասանութեան՝ բախել, բուխ, զեխ, որոնցմէ ունինք յորդարուխ, սրտարուխ, բիխիլ, զեխութիւն, զեխանալ, բախիլ, բախում, ակն-բախ: Ուղիս բառը եւ անոր բաղադրութիւնները գրեթէ դուրս մնացած են նոր գրականէն:

100.- Խ եւ ղ բաղաձայններու շփման տեղը

Ղ-ը խ-ին հետ կրնայ շփորուիլ շնչեղ ու շնչեղացած պայթականներէն առաջ. այսպէս

- Բ եւ փ բաղաձայններէն առաջ. *աղբ* (*աղբակոյտ*, *աղբաման*, *աղբանց*, *աղբահաւաք*), *Աղբակ*, *աղբերակ*, *աղբիս*, *աղ-*

բիւր, բողոք, եղայր, եղայր (եղայրանալ, եղայրութիւն, հօրեղայր), Կողը, ողը (ողբալ, ողբերգակ, ողբազին), Սեղոս եւ այլն: Կան փ-ով քանի մը բառ եւս՝ աղփուն (տկար), ճողփել (ճողփիւն), յղիանալ, շաղփաղփել (շատախօսել), փաղփուն, փաղփիլ, փողփողիլ: Պ-էն առաջ դ-ը անշփոթելի է՝ պաղպաղակ, պաղտկիլ, պաղտկողիլ, պաղպաջել (փայլիլ), պղպջակ, պաղքաշ, պղպել եւ այլն:

- Գ եւ ք բաղաձայներէն առաջ. հեղգ, հեղզամիտ, շողզամ, աղքատ (աղքատանալ, աղքատութիւն), խաղը, ճեղը (ճեղքել), մեղը (մեղքնալ), տաղը: Կ-էն առաջ դ-ը անշփոթելի է՝ եղկ, եղեկի, ծաղկիլ, մղկտալ, աղկեկ, կղկդալ, կղկդանք եւ այլն:

- Թ եւ դ բաղաձայներէն առաջ. աղթարք, զաղթ (զաղթական, զաղթել, արտազաղթ), թուղթ (թղթատար, թղթակից, թղթապանակ), մաղթել, յաղթել (յաղթանակ), շղթայ. մէկ-երկու բառ դ-ով՝ յիեղդել (յիեղդամահ, յիեղդուկ), յողդողդ (անյողդողդ): Տ-էն առաջ իս եւ դ կը հանդիպին, բայց անշփոթելի են՝ ուրտ - ուխտ, աղտ - ախտ: Ղտ ունինք եղտոր, զաղտնի, զաղտուկ, յիսղտել, կեղտ, ուղտ, տաղտուկ, տղտղել եւ այլն: Տ-էն առաջ իս աւելի շատ կը հանդիպի, ինչպէս՝ ապուխտ, բախտ, զիստոր, դժքախտ, դրախտ, երախտիք, զմրուխտ, թախտ, ժխտել, լախտ, հիւծախտ, խախտել, խրոխտ, մխտել⁵, Շահանդուխտ, ուխտ, պանդուխտ, Մանդուխտ, պիստոր, վիստալ եւ այլն: Բախտ, բախտախնդիր, բախտաւոր, բախտակից, անբախտ շարքը համեմատել բաղդատել, բաղդատական, բաղդատութիւն բառերուն հետ, ուր բաղ-ը նախածանց է, ինչպէս բաղեիխտել, բաղադրել, բաղադրեալ եւ այլն:

⁵ **Միսթել/միստել.** Մալխսանեան կու տայ երկուքն ալ: Արտ. Տ. Խաչատուրեան կու տայ միստել, ու բառը ծագած կը համարէ մախսա բառէն, մինչ իբրեւ գլխաբառ զայն կու տայ մախսաթ ձեւով, ինչպէս ամէն տեղ: Թէեւ, ըստ արտասանութեան, բառը միստել է, բայց նուիրականացած է միստել ձեւը: Արեւելահայ վերջին բառարանները չունին այս բառը:

- Զ եւ ց բաղաձայներէն առաջ. *ակաղձուն, Աղձնիք, ատաղձ, բաղձալ (բաղձանք), գեղձ (նշագեղձ), զուղձ, դեղձ, դեղձանիկ, իղձ (ըղձայ), հեղձամահ (հեղձամղձուկ, ջրահեղձ), մաղձ, մղձաւանջ, փղձկիլ եւ այլն: Մէկ-երկու բառ ց-ով՝ բաղց (ածութիւն), բաղցոր, աղցան (աղ-ցան), յեղց (լեցուն, առլի): Ծ-էն առաջ իս եւ դ անշփոթելի են՝ կեղծիք - ածխանալ:*

- Զ եւ չ բաղաձայներէն առաջ. *աղջամուղջ, աղջիկ, բղջախնի, զաղջ, գեղջուկ (գեղջկական), եղջիր (եղջերու, եղջերափող, ռնգեղջիր), զղջալ, շեղջ, ողջ (առողջ, առողջանալ, առողջութիւն, ողջոյն), չղջիկ եւ այլն: Միայն գեղջ բառը՝ չ-ով: Ճ-էն առաջ իս եւ դ կը հանդիպին, բայց անշփոթելի են՝ իւղճ, իւղճուկ, իւղճանալ, իւղճ, իւղճամիտ, աղճատել. Ճախճախուտ, յախճապակի, նախճիր, վախճան:*

101.- Հ եւ յ բաղաձայնները

Հ զիրը կը պահէ իր հնչիւնը բառի գրեթէ բոլոր դիրքերուն մէջ, ինչպէս *հանգիստ, հարաւ, հրակ, հրդեհ, ահա, ահազին, սահման, սահմովկի, ահ, մահ, զահ, ազահ նժդեհ եւ այլն: Հ բաղաձայնը չ'արտասանուիր թ-էն ետք կարգ մը բառերու մէջ, ինչպէս՝ խորհուրդ (խորհրդական, խորհրդակցիլ, խորհրդակցութիւն), աշխարհ (աշխարհիկ, աշխարհական, աշխարհագրութիւն, աշխարհամաս), շնորհ (շնորհել, շնորհիւ, շնորհագարդ, անշնորհք): Օրինել, (օրինութիւն, օրինանք) բառին մէջ թի կապակցութիւնը կ'արտասանուի թթ «օրթնել»: Նիրհ եւ ժայիրհ բառերուն վերջը կը հնչուի: Պայթական բաղաձայններուն յաջորդող հ-ն անոնց կու տայ շնչեղացում, ինչպէս ընդհանուր (ընդհանրապէս, ընդհանրական, ընդհանրացնել) բառին մէջ. ինս կայ դի կապակցութեան թ արտասանութիւնը՝ «ընթանուր», «ընթանրապէս» եւ այլն: Նոյն երեւոյթը ուղղագրութեան մէջ կ'արտայայտուի սեպուհ բառի բաղադրութիւններու պարագային, ինչպէս սեպուհ՝ սեպհական>սեփական, սեփականութիւն, սեփականացնել:*

Հա կապակցութեան ամփոփում ունին քանի մը բաղադրութիւններ՝ զրահանդերձ (զրահ-ա-հանդերձ), աշխարհայեացք (աշխարհ-ա-հայեացք), շնորհանդէս (շնորհ-ա-հանդէս):

Հ հնչիւնի ոլորտը ընդարձակուած է յ զիրին շնորհիւ, որ բարին սկիզբը հ կ'արտասանուի: Ասիկա պատմական հնչիւնափոխութեան պարագայ է:

102.- Յ զիրին երեք արժեքները

Յ զիրը ունի երեք արժեքներ.

Ա.- Կիսաձայն է

- Միավանկ բառերու վերջը՝ *հայ, ձայ, բայ, գոյ, խոյ, Նոյ* եւ այլն: Այս միավանկ բառերը եր յոգնակերտը եւ ս, դ, ը յօդերը առնելով կիսաձայնը փոփոխութիւն չի կրեր. *հայ՝ հայեր, այդ հայը, իմ ձայս, իմ խոյս, խոյդ, խոյը*: Ս եւ դ յօդերէն առաջ անզիր ը կը լսուի, այլապէս բառը կրնայ շփռուիլ այլ նմանաձայնութեան մը հետ՝ «խոյս տուի» եւ «խոյ(ը)ս զենեցի»: Ասիկա միտքի թելադրութեամբ կը կատարուի:

- Բառին մէջ ա եւ ո ձայնաւորներէն ետք՝ այս, այդ, այն, բայց, դայլայլ, կայմ, հայկական, սակայն, վայնասուն, սոյն, նոյն, գոյն, թոյլ, տոյն եւ այլն: Բաղաձայնէ մը առաջ այս դիրքին մէջ ան ա եւ ո ձայնաւորներուն հետ կը կազմէ մէկական երկհնչիւն: Սակայն՝ ձայնաւորէ մը առաջ դիրքին մէջ երկհնչիւնը կ'երփեղկուի, կիսաձայնը կ'երթայ յաջորդ վանկին, ինչպէս կայան, Հայաստան, վայելել, հայելի, գոյական, կոյուղի, ցոյական եւ այլն: Բազմավանկ բառերու վերջաւորութեան անձայն յն բառի աճման պարագային կը վերականգնէ իր հնչիւնը՝ սատանայ՝ սատանայական, գուլպայ՝ գուլպայագործ, տղայ՝ տղայութիւն, կամ կը գրուի օտար կամ բարբառային բառերու ա եւ օ ձայնաւորներէն ետք, ինչպէս հերիսաւ՝ հերիսայի, հերիսայէ, հերիսայով, Սազօ՝ Սազոյի, Սազոյէ, Սազոյով:

Յ կիսաձայնը կը լսուի բոլոր երկու ձայնաւորներու կապակցութիւններու միջեւ՝ էի, էակ, էութիւն, զինիի, զինիէ, զինի-

ոչ եւ այլն, բայց կը գրուի միայն ո եւ ա զիրերէն ետք եկող դիրքերուն մէջ:

Յ կիսաձայնը հին հայերէնէ ժառանգութիւն է, բայց նաև նոր գոյացութիւն է նկ եւ նգ կապակցութիւններու իբրեւ պատմական հնչիւնափոխութիւն. անկանիմ՝ իյնամ, կանզնիմ՝ կայնիմ: Ան օտար ու բարբառային բառերու եւ ձայնարկութիւններու մէջ կը հանդիպի *ոչ* (ո ւ), *օյ* (օ յ), *է* (հէ յ) կապակցութիւններով:

Յ կիսաձայնի արտասանական ոլորտը ընդարձակուած է եա, եայ, եօ, իս, իայ, իո, էա, էո երկինչիւններուն մէջ է, ի եւ է բաղադրիչներու կիսաձայն արտասանուելուն հետեւանքով՝ մատեան, ընտանեօք, լուրիա, Մարիամ, Խուալիա, Անտիոք, իտէալ, Անդրէաս, Զաքէոս, հիւլէական եւ այլն: Բառասկիզբի յ-ն պատմական հնչիւնափոխութեան հետեւանքով հ կարդացուելուն համար՝ Յակոբ, յակինթ, յետոյ, յամառ եւ այլն, կիսաձայնը կը գրենք ե-ով՝ եար, եաման, եարա եւ այլն:

Բ.- Անձայն, որ կը հանդիպի բազմավանկ բառերու վերջաւորութեան՝ այ եւ ոյ ձեւով. վկայ, բացակայ, վրայ, յետոյ, ի վերջոյ, դշխոյ, հաւաքածոյ եւ այլն: Այս բառերը ս, դ, ն յօդերը եւ ներ ու ք յոգնակերտները առնելով կը կորսնցնեն յ-ն. գուլպայ իմ գուլպաս, քու գուլպադ, գուլպան, գուլպաներ. տղայ իմ տղաս, քու տղադ, տղան, տղաք եւ այլն:

Գ.- Բաղաձայն, կը համապատասխանէ հ զիրին, կը հանդիպի միայն բառին սկիզբը ու, բացի ծագումնաբանական գործօնէ, ոչ մէկ զատորոշիչ յատկանիշ ունի հակադրուելու համար հ-ին, ինչպէս յամառ-համար, յենակ-հեսան, յիշել-հիւանդ, յուշ-հուր, յոռի-հոր, յօնք-հօս, յղկել-հնդիկ, յստակ-հսկայ, հինգ-յիսուն այլն:

103.- Ինչպէ՞ս ճանչնալ բառասկիզբի յ զիրը

Որոշ պարագաներ կ'օգնեն յ-ն ճանչնալու գործին:

ա.- Յ կը գրուի փոխառեալ յատուկ ու հասարակ բառերուն սկիզբը, կը համապատասխանէ օտար լեզուներու յ եւ չ գիրերուն, ինչպէս՝

- Անձի յատուկ անուններ՝ Յարէթ, Յակոբ, Յեսու, Յիսուս, Յոր, Յովանիս, Յովան, Յովիլ, Յովիան, Յովիաննէս, Յովինան, Յովսէփ, Յուլիոս, Յուլյա, Յուսիկ եւ այլն: Պարտ է, որ այս անուններուն փաղաքշական ձեւերն ալ գրուին յ-ով, ինչպէս Յովօ, Յովիկ, Յովակ եւ այլն, թէեւ հ-ով գրողներ այդ տարբերակները կը կապէն հով բարին հետ:

- Տեղի յատուկ անուններ՝ Յունաստան, համապատասխանաբար՝ յունական, յոյն, Յորդանան եւ այլն:

- Հասարակ բառեր՝ յակինթ, յասմիկ, յորելեան, յասպիս, յունուար, յուլիս, յունիս եւ այլն:

Բ.- Յ-ն շատ բառերու սկիզբը գրաբարի իշխանական է, որ երբեմն կարելի է ձանչնալ, ինչպէս՝

- **անձ** բառէն՝ յանձն առնել, յանձնաժողով, յանձնախումբ, յանձննել, յանձնարարել, յանձնարարագիր, յանձնարարական, յանձնակատար, յանձառու, յանձնառութիւն, յանձնառում, յանձնում եւ այլն:

- **աջ** արմատէն, աջող ու աջողակ բառերու զուգահեռ՝ յաջող, յաջողակ, յաջողութիւն, յաջողիլ, անյաջող. յաջորդ բառէն՝ յաջորդական, յաջորդութիւն, յաջորդել եւ այլն: Նոյն արմատէն կու գայ յառաջ, ասկէ յառաջազոյն, յառաջադէմ, յառաջդիմել, յառաջիկայ, յառաջիսաղացք, յառաջապահ, յառաջդիմական, յառաջդիմութիւն, յառաջընթաց եւ այլն:

- **առնել** բայէն՝ յարութիւն, յարուցեալ:

- **արգ** արմատէն՝ յարգանք, յարգել, յարգելի, յարգի, յարգոյ, մէծայարգ, յարգարժան եւ այլն: Նոյն արմատէն ունինք նաեւ մէծարգոյ, անարգ:

- **ափ** բառէն՝ յափշտակել, յափշտակութիւն, յափափել:

- **եղ** արմատէն՝ եղելութիւն, եղափոխութիւն, եղափոխել, եղանակ, բայց՝ յեղ, յեղափոխութիւն, յեղափոխական, յեղափոխել, յեղաշրջել, յեղաշրջում, յեղակարծ, յեղյեղուկ եւ այլն:

- **եւ** արմատէն՝ *յետ, յետադաս, յետադարձ, յետադիմել, յետաձգել, յետամնաց, յետին, յետմիջօրէ, յետնազոյն, յետոյ եւ այլն:* Չշփոթել *հետ* արմատին («ոտք, քայլ», *հետք*. ասկէ ունինք *հետի*՝ «ոտքով ճամբորդող», *հետիոտն*, *հետզհետէ*՝ «քայլ առ քայլ, տակաւ առ տակաւ» եւ անոր բաղադրութիւններուն *հետ՝ հետազօտել, հետախոյզ, հետախուզել, հետամուտ, հետամտիլ, հետապնդել, հետապնդում, հետաքրքիր, հետաքրքրել, հետաքրքրութիւն. հետեւ ձեւէն՝ հետեւանք, հետեւիլ, հետեւորդ, հետեւողական, հետեւութիւն եւ այլն:*

- **իրաւ** բառէն՝ *յիրասի:*

- **ուղարկել** (ուղի-արկանել՝ ճամբու դնել) բառէն՝ *յուղարկաւորել, յուղարկաւորութիւն:*

- **ուշ** (խելք՝ ուշիմ) բառէն՝ *յուշ, յուշազիր յուշազրել, յուշազրութիւն, յուշամետալ, յուշաքար, յուշատախտակ, յուշանուէր, յուշարձան, յուշել, յուշամատեան, յուշարար, յուշել, նոյն ուշ կամ յուշ արմատին *հետ աղերս ունի յիշել բայը, որմէ ունինք յիշատակ, յիշատակարան, յիշարժան, յիշաշար, յիշատակելի, յիշատակութիւն, յիշեցում, յիշողութիւն, անյիշաշար եւ այլն:**

- **օրէն** բառէն՝ *յօրինում, յօրինուած:*

- **աւել** բառէն՝ *յաւելում, յաւելուած եւ այլն:*

- **ոռ** բառէն՝ *յետոյք, բանի մը ամենաստորին բաժինը», ատկէ ունինք *յոռեցոյն, յոռենիշ, յոռետես, յոռետեսութիւն, յոռի:**

Բայց միշտ չէ, որ կարելի կ'ըլլայ հեշտութեամբ ճանչնալ բառասկզբի յ-ն ու կապել ի նախտիրին, որովհետեւ շատերու արմատները այլապէս ծանօթ չեն նոր լեզուին: Յ-ով գրուող բառերուն մեծամասնութիւնը պէտք է միտք պահել:

գ.- Յդ օրէնքը բացարձակ է, ինչպէս՝ *յդանալ, յդութիւն, յդացում, յդացք, յդել, յդի, յդում, յդկել, յդկիչ, յդկում, յդփանալ, յդփանք, յդփասէր, յդփուն:* Բաղաձայնէ առաջ, բառասկիզբին, ունինք նաև *յստակ բառը (յստակութիւն, յստակատես, յստականալ):* Միւս բաղաձայներէն առաջ միշտ հ է, ինչպէս՝ *հմակել, հպարտ, հպիլ, հսկայ, հսկում, հրաժարիլ, հրապարակ եւ այլն:*

Բառը բարդութեան մէջ մտնելէ կամ նախածանց ստանալէ ետք կը պահէ յգիրը, ինչպէս՝ անյաջող, անյոյս, առյաւէտ, կենսայորդ, մէծայարդ, ակնյայտ, բազմայալթ, բարձրայարկ, սիրայօժար եւ այլն:

Զանազանել յետազայ՝ «գալիք» եւ հետազայ՝ «հետեւող» բառերը:

Քննութիւն յետազայ՝ «գալիք» եւ հետազայ՝ «հետեւող» բառերուն:

Գրաբարը ունի յետազայ, յետակայ, հետազայ եւ հետակայ բառերը: Արդի հայերէնի մէջ կը գործածուին յետազայ եւ հետազայ: Աշխարհաբարի յետազայ բառը լայնօրէն կը գործածուի իբրեւ ածական, ունինք հոլովական ձեւ մըն ալ յետազայի գործ, ու մակրայական գործածութիւն ունեցող բարացած ձեւ մը յետազային, որ յստակ կերպով կը նշանակէ «աւելի ուշ, յետոյ», «Յետազային կրկին կը հանդիպինք», «Յետազային դրժեց խոստումը»: Յետազայ ածականն ալ համանման իմաստ մը ունի մեր լեզուին մէջ, իբրեւ «յաջորդ, ետեւէն եկող»՝ ժամանակի առումով: «Յետազայ դէպքերը», իմա «յետոյ պատահած դէպքերը, յաջորդող դէպքերը»: Կայ նաեւ հետազայ բառը, ունի «ետեւէն եկող հետեւեալ» տեղի առումով իմաստը՝ իսօսքը, պարբերութիւնը: Կայ իմաստի մէծ մօսիկութիւն: Կարգ մը բառարաններ կը զանազանեն, ուրիշներ կը յիշատակեն համանման բացատրութեամբ: Առանձին հեղինակներ ամէն պարազայի կը գործածեն մէկը միայն՝ միւսը համարելով աւելորդ երկաւութիւն: Ումանք բարին մէջ միայն հետեւող, դէպքի մը տրամարանական շարունակութիւնը եղող արարքի մը ակնարկող իմաստը տեսնելով կը մերժեն յետազայ տարբերակը ու կը պնդեն գործածել միայն հետազայ տարբերակը, հետեւաբար՝ հետազային: Կայ լեզուամուածողութիւն մը, որ առաջնահերթութիւնը կու տայ յետազայ տարբերակին, եւ դեռ ըստ Արմենակ Եղիայեա-

նի, «յով գրողները կը կազմեն արեւմտահայերուս 95 տոկոսը»: Ուրեմն՝ յետազայ, յետազային, ինչպէս՝ յետմիջօրէ, յետաձգել: Սակայն ոչ ոք կը խանգարէ, եթէ մէկն ու մէկը գործածէ հետազայ բառը իբրեւ «հետեւող՝ գործողութեան կամ արարքի, իօսքի կամ յաջորդական երեսյթի մը» կամ՝ ամէն պարագայի:

104.- Յ եւ հ զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ

ՅԱԳՈՒՐԴ (յագենալ, անյազ, անյազուրդ)	ՀԱԳՈՒՍԹ (հազնիլ, հազուելիք)
ՅԱՄԵՆԱԼ (ուշանալ, > յամեցում)	ՀԱՄ (համտես, համեղ)
ՅԱՄԱՌ (յամառիլ, յամառութիւն)	ՀԱՄԱՋ (համադասա, համակարգ)
ՅԱՄԱՌ (յամառիլ, յամառութիւն)	ՀԱՄԱՐ (ա) վասն. բյիւ. > համարակալել, համարանիշ, համարակալ, համարառու, համարել, համարեա')
ՅԱՄՐ (դանդաղ, > յամրօրէն)	ՀԱՄՐ (անխօս, լալ)
ՅԱՆԳ (> յանգաւոր, յանգաբան)	ՀԱՆՔ (> հանքափոր, հանքային, հանածոյ)
ՅԱՆԳԻԼ (եզրակացնել)	ՀԱՆԳԻԼ (մարիլ, մեռնիլ)
ՅԱԶՈՂ (> յաջողիլ, յաջողակ)	ՀԱԶՈՂ (շան)
ՅԱՌԱԶ (դէպի առաջ)	ՀԱՌԱՉ (հեծեծանք, > հառաչել, հառաչանք)
ՅԱՏԵԼ (յօտել)	ՀԱՏԵԼ (կտրել, > փայտահատ)
ՅԱՐ (միշտ, > յարատել, յարաշարժ, յարաբերիլ)	ՀԱՐ (> հարուած, հարուածել, կաթուածահար)
ՅԱՐԴ (մանր չոր խոտ, > Յարդգողի ճանապարհ)	ՀԱՐԹ (տափարակ, > հարթել, հարթակ)
ՅԱՐԴ (կարդարել)	ՀԱՐԹԵԼ (մաքրել)
ՅԱՐԿ (յարկաբնին, երկյարկ, բազմայարկ)	ՀԱՐԿ (տուրք, > հարկահաւաք, հարկային)
ՅԱԲԱԿԻՆԻ (հպարտանալ, > յաւակնոտ)	ՀԱԲԻՆԻ (հաճելի գտնել, > հաւանութիւն, ինքնահաւան)

ՅԵՂ (փոփոխութիւն. > յեղափո- խական, յեղեղուկ)	ՀԵՂ (անզամ)
ԽԵԼԱՅԵՂ (խել-ա-յեղ)	ՓԱռԱՀԵՂ (փառ-ահեղ)
ՅԵՂՑ (յեցուն)	ՀԵՂՁ (խեղդուկ. > շնչահեղձ)
ՅԵՏ (>յետոյ, յետ այսորիկ, յետա- ձգել, յետաղաս)	ՀԵՏ (միասին. > հետիոտն, հե- տելի)
ՅՈԳԻՆԱԿԻ (շատ. < յոգնիլ)	ՀՈԳ ((> հոգալ, մտահոգ)
ՅՈՅՉ (> յուզական, յուզակա- նութիւն, յուզել յուզիչ)	ՀՈՅՉ (հիւթ)
ՅՈՅԼ (թոյլ, ծոյլ. > յուլանալ), յուլութիւն, յուլօրին)	ՀՈՅԼ (խումբ. > աստղահոյլ)
ՅՈԼՈՎԵԼ (շատցնել խօսքը)	ՀՈԼՈՎԵԼ (> հոլով, հոլովում)
ՅՈՒՒԻ (ցած. > յուռետես, յոռեգոյն, յոռենիշ)	ՀՈՒՒԻ (հայկական ամսանուն)
ՅՈՐԴ (>յորդիլ, յորդաբուխ, յոր- դահոս, կենսայորդ)	ՀՈՐԹ (կովու ձագ)
ՅՕԴ (> յօդակապ, յօդացաւ, յօդ- ուած)	ՀՈԴ (քիչ մը անդին)
ՅՈՏԵԼ (ոստերը կտրել. <յօտոց՝ պարտէզի մկրատ)	ՀՈՏ (բոյր. > հոտաւէտ, հոտոտ) ՀՕՏ (ոչխարի խումբ. > հօտադ)

105.- Մ ԵՒ Ն զիրերու իւրապայտկութիւնները

Երկուքն ալ կը հանդիպին բառի բոլոր դիրքերուն. բա-
ռասկիզբին ու ձայնաւորէ առաջ ու վերջ անշփորթելի են՝ *մուր,*
նուռ, *միս,* *նիշ,* *միրզ,* *ներկ,* *լման,* *նման,* *աման,* *անուն,* *ամօթ,*
անօթ. անշփորթելի են նաև բաղաձայնէ առաջ եւ վերջ՝ *ամշա-*
նալ, *ամրանալ,* *անդամ,* *անդորր:*

Մ-ի եւ ն-ի շփոթ կ'առաջանայ թ, պ եւ փ բաղաձայններէն
առաջ, ուր միշտ մ է՝ *ամրասիր,* *համբերել,* *քաջութեամր,*
փամփուշտ, *ամփոփել,* *ամպ,* *ամպրուս* եւ այլն (տե՛ս 95):

Կրկնակ ն ունին *Աննա,* *Աննիկ,* *Ովսաննա,* *Սուսաննա*
անունները:

Կրկնակ մ ունին *Էմմանուել,* *Էմմա,* *Ճեմմա* անունները:

Ն-ի սոսկական կրկնութեան հետ կապ չունին, այսինքն
արմատական են *խորաքննել,* *խորազննել* բառերու երկրորդ

ն-երը, որոնք կու զան զնին (*զննել*, *զննութիւն*, *զննական*, *զննից*) եւ *քնին* (*քննել*, *քննութիւն*, *քննական*, *քննից*) արմատներու ի ձայնաւորի սղումի հետեւանքով: Կրկնակ ն-ի պարագաներ կրնան ստեղծուիլ ն վերջայանգով բազմավանկ գոյականներու յոգնակի կազմութեամբ՝ *սողուններ*, *գերաններ*, կամ բառակազմական-հնչիւնափոխութեան այլ երեւոյթներու հետեւանքով՝ *հիննալ*, *սպաննել* եւ այլն:

Ն եւ ը որոշից յօդեր են. ն-ն կը որուի ձայնաւորայանգ բառերուն վրայ (*զօտի*՝ *զօտին*, *կատու*՝ *կատուն*), իսկ ը-ը բաղաձայնայանգ (*ծառ*՝ *ծառը*, *շուն*՝ *շունը*), բայց էական բայէն կամ ու շաղկապէն առաջ ը-ը կը փոխարինուի ն-ով՝ *շունը*՝ *շունն* է, *շունն* ու *կատուն*:

Հին հայերէնի մէջ բաղաձայն+ն վերջաւորութիւն ունեցող մեծ թիւով բառեր կային: Այս բառերը նոր հայերէնին անցած են առանց ն-ի եւ զաղտնավանկ ը-ի. *ամառն*՝ *ամառ*, *ձմեռն*՝ *ձմեռ*, *լեռն*՝ *լեռ*, *դուռն*՝ *դուռ*, *մուկն*՝ *մուկ*, *թռռն*՝ *թռռ*, *զառն*՝ *զառ*, *եզն*՝ *եզ*, *ոտն*՝ *ոտ(p)*, *ձեռն*՝ *ձեռ(p)* եւ այլն: *Եօթը*, *ինը*, *տասը* թուականներու վերջայանգի ը-ը յառաջացած է ն-էն առաջ գտնուող զաղնավանկ ը-էն (Եօթն, ինն, տասն): Ասոնց համարանութեամբ ալ՝ *ութը*: Քանի մը բառեր կը պահեն արմատական ն հնչիւնը՝ *բուռն* (սաստիկ, կայ նաեւ բուռ՝ ափ), *դառն*, *խառն*, *խուռն*, *եղեռն*, *ընդհակառակն*, *լիսեռն*, *ոլոռն*, *սառն* (ածական վարմունքի, կայ նաեւ *սառ*՝ *սառոյց*), *Վահազն*: *Ընդհակառակն* ներհակական վերաբերական բառը գործածել միշտ ն-ով՝ *Ընդհակառակն*, *շատ համեստ աղջիկ մըն է ան*:

Կարգ մը միավանկ բառեր յոգնակին կը կազմեն ներ մասնիկով (փոխան եր-ի), ուր ն-ն արմատական հնչիւն էր գրաբարի մէջ. *լեռ(ն)*՝ *լեռներ*, *թռռ(ն)*՝ *թռռներ*, *ծոռն(ն)*՝ *ծոռներ*, *զառ(ն)*՝ *զառներ*: Արմատական ն ունեցող կարգ մը բառեր ալ յոգնակին կրնան կազմել երկու ձեւով. *հարս*՝ *հարսներ*/ *հարսեր*, *դուռ*՝ *դոններ/դուռեր*, *մատ*՝ *մատներ/մատեր*, *եզ*՝ *եզներ/*

եղեր, միւս՝ միւսներ/միւսեր, բեռ՝ բեռներ/բեռեր եւ այլն: Նով ձեւերէն կարելի է խուսափիլ:

Բարդ եւ ածանցաւոր բառեր կազմելու ատեն արմատական ն-ն շատ անգամ երեւան կու գայ. լեռ՝ լեռնալանջ (լեռնալանջ), դուռ՝ դուռնիսակ (դուռնիսակ), ձուկ՝ ձուկնորս (ձուկնորս), մուկ՝ մկնիկ (մուկնիկ), մկնդեղ (մուկնդեղ), ակնաբոյժ (ակնաբոյժ), ոտնաման (ոտնաման), ձեռնածալ (ձեռնածալ), մատնանշել (մատնանշել), ողնայար (ողնայար), ամառնային (ամառնային), ձմեռնային (ձմեռնային), սառնարան (սառնարան), գառնուկ (գառնուկ) եւ այլն:

Ն-ն (ն, ան, են) նաեւ սոսկածանց է շարք մը բայերու մէջ՝ տես-ն-ել, հաս-ն-իլ, զտ-ն-ել, մտ-ն-ել, մեռ-ն-իլ, հատ-ն-իլ, զիր-ն-ալ, ճանչ-ն-ալ, երկն-ն-ալ, արթն-ն-ալ, հեռ-ան-ալ, խոստ-ան-ալ, ընկեր-ան-ալ, հիմանդ-ան-ալ, մօս-են-ալ եւ այլն: Անցեալ կատարեալի հիմքով բայական ձեւերուն մէջ ն սոսկածանցը կը կորսուի. զտնել՝ զտած, հեռանալ՝ հեռացած (յարակատար դերբայ), զտեր, հեռացեր (վաղակատար դերբայ), զտայ, զտար, զտաւ. հեռացայ, հեռացար, հեռացաւ (անցեալ կատարեալ), զտիք, զտէք, հեռացիք, հեռացէք (հրամայական): Լն>լլ լրիւ առնմանութեան պարագաներ ունին ելանել>ելլել, լինել>ըլլալ բայերը:

Սպաննել/սպանել բայը դերբայական ու դիմաւոր ձեւերուն մէջ կը գրուի հետեւեալ տարբերակներով.

ա.- իբրեւ սոսկածանց՝ երկրորդ ն-ն կը պահուի բայական ներկայ ձեւերուն մէջ, իսկ կատարեալի հիմքին մէջ կ'անհետի կը սպաննեմ, կը սպաննէի, սպաննող, բայց սպանէցի, սպանէ, սպանած, սպաներ.

բ.- բոլոր ձեւերուն մէջ ալ կրկնակ ն-ն կը պահուի իբրեւ սոսկական կրկնութիւն՝ կը սպաննեմ՝ սպաննէցի, սպաննէնաննիշ, սպանութիւն:

գ.- բոլոր ձեւերուն մէջ կը պահենք մէկ ն՝ կը սպաննեմ, սպաննէցի, սպանած, սպաներ, սպանիշ, այդպէս նաեւ սպանութիւն, սպանիշ, մարդասպան եւ այլն:

Նախընտրելի է զրել սպանել (տե՛ս յաջորդ հատուածը):

106.- Լ գիրը

Կրկնակ լ գոյացած է եղել եւ ըլլալ բայերուն մէջ: Ելլել բային մէջ երկրորդ լ-ն իբրեւ սոսկածանց կը գիտակցուի, հետեւաբար կ'իյնայ բայի կատարեալ հիմքի ձեւերուն մէջ՝ կ'ելեմ, բայց ելած, ելեր, ելայ, ելար, ելաւ, ե՛լի ելիր: Ըլլալ բայր չունի անկման պարագայ, որովհետեւ անցեալ կատարեալը տարահիմք է՝ եղայ, եղիր, եղէր, եղած, եղող, եղեր, եղիր:

Ծալել բային մէջ սոսկական կրկնութիւն է՝ «ծալել»: Կրկնուած տարբերակը կ'երեւնայ բայի բոլոր ձեւերուն մէջ՝ Չի կրկնուիր բառակազմական մակարդակի վրայ՝ ծալք, ծալովի, բազմածալ:

«Կլել» բայի մէկ լ-ն կրնայ գիտակցուիլ իբրեւ սոսկածանց, գոյացած ըլլալով կլանել հին ձեւէն՝ լն>լլ լրիւ առնմանութեամբ՝ կլանել>կլել: Սակայն հոս լ-ն կը կրկնուի բայական բոլոր ձեւերուն մէջ կլող, կլած, կլեցի, կլէ: Կրկնակ է նաև պատճառական ձեւին մէջ կլեցնել: Ծալելուն պէս բարդ բառերու մէջ կը մնայ մէկ լ-ն՝ համայնակուլ, մարդակուլ:

Նոյն կացութիւնը կը ներկայացնէ նաև սպանել/ սպանել բայր: Կը թուի, որ այս կլել, ծալել եւ սպանել բայերու հարցերը առանձին լուծելը հակասութիւնները չի վերացներ: Արեւելահայերէնը այս բայերը կրկնակ չի զրեր ծալել, սպանել: Չունի կլել բայր, այլ կը գործածէ կուլ տալ յարադրութիւնը: Սոսկական կրկնութենէ պէտք է խուսափիլ, որովհետեւ այլ պարագաներ ալ կրնան շարքի մէջ մտնել: Նուազագոյն անպատճենութիւն պիտի ներկայացնեն ծալել, կլել, կլեցնել, սպանել ձեւերը:

107.- Ո եւ թ

Ո եւ թ գիրերը հին հայերէնի եւ արեւելահայերէնի մէջ յստակօրէն տարբեր հնչիւններ են, բայց արեւմահայերէնի մէջ կորսնցուցած են իրենց զատորոշիչ հնչոյթային արժէքը, զա-

նազանելի չեն եւ ուղղագրական դժուարութիւններ կը պատճռեն:

Ո եւ թ գիրերը կը հանդիպին բառի բոլոր դիրքերուն մէջ: Միայն որոշ պարագաներ օրէնքներով կարելի է որոշել, իսկ մեծ մասը պէտք է սերտողութեամբ իւրացնել: Օրինական պարագաներ կարելի է համարել հետեւեալները.

ա.- Բարին սկիզբը միշտ ո կը գրենք, ինչպէս՝ *ռազմիկ*, *ռազմաճակատ*, *ռահվիրայ*, *ռեհան*, *ռամիկ*, *ռետին*, *ռոճիկ*, *ռումբ*, *ռմբարկու*, *ռունգ*, *ռուպ*, *Ռումանիա*, *Ռուսաստան*, *Ռաֆֆի*, *Ռաֆայէլ*, *Ռոպէր* եւ այլն: Ոմանք յետին փոխառութիւնները ր-ով կը գրեն. թելադրելի է պահել աւանդական գրելակերպը:

Բացառութիւններ են *րոպէ*, *րոք* (մանելիք) եւ հայ վիպասան՝ *Շաֆֆի*:

բ.- Արմատական բառերու մէջ ն բաղաձայնէն առաջ միշտ ո կը գրուի: Այսպէս՝

1.- *Առնէտ*, *իտնջայլ*, *իտնիւն*, *առնել*, *քեռնակիր*, *իտոն*, *իտորն*, *բուռն*, *դառն*, *սառն* (պաղ՝ վերաբերմունքի), *եղեռն*, *լիսեռն*, *ոլոռն* եւ այլն, ինչպէս նաև ասոնցմէ կազմուած բարդ ու ածանցաւոր բառեր, ինչպէս՝ *բուռն* (սաստիկ)՝ *բռնի*, *բռնօրէն*, *բռնաբարել*, *բռնադատել*, *դառն*՝ *դառնանալ*, *դառնահամ*, *դառնութիւն*, *դառնադի*, *իտոն*՝ *իտոնել*, *իտոնիճադանճ*, *իտոնակիչ*, *իտոնիիտուն*, *իտուներամ*, *եղեռն*՝ *եղեռնագործ*, *եղեռնադատ*, *եղեռնական*, *եղեռնապատում* եւ այլն:

2.- Բառավերջի ն-ն կորսնցուցած արմատական բառեր՝ *ամառ*, *բուռ* (կայ նաև *բուռն* ածականը), *բեռ*, *գառ*, *դուռ*, *թոռ*, *լեռ*, *ձեռ(p)*, *ձմեռ*, *ոտ(p)*, *նուռ*, *սառ* (կայ նաև *սառն* {պաղ՝ վերաբերմունքի}) եւ այլն, բայց այս բառերը ածանցումի կամ բարդումի ենթարկելու ատեն ն-ն մէջտեղ կ'ելլէ. *ամառ*՝ *ամառնային* (ամառն-ային), *ան*՝ *առնել* (*առն-ել*), *բեռ*՝ *քեռնակ*, *քեռնակիր* (*քեռն-ալ*, *քեռն-ա-կիր*), *գառ*՝ *գառնուկ*, *գառնարած* (*գառն-ուկ*, *գառն-արած*), *դուռ*՝ *դռնապան* (*դուռն-ա-պան*), *թոռ*՝ *թռոնիկ*, *թռոնուիի* (*թռոն-իկ*, *թռոն-ուիի*), *լեռ*՝ *լեռնային*

(ձեռն-ային), ձեռք՝ ձեռնածալ (ձեռն-ա-ծալ), ձմեռ՝ ձմեռնային (ձմեռն-ային), նուռ՝ նուռենի (նուռն-ենի), սառ՝ սառնարան (սառն-արան) եւ այլն: Այս շարքի արմատներէն ոմանք կրնան առանձին չգործածուիլ, բայց կրնան դառնալ բարդութեան երկրորդ բաղադրիչը. մեռնիլ՝ անմեռ, անսմեռուկ, մոռնալ՝ անմոռ, անմոռանալի եւ այլն: Առնել բային արմատը առու, առուչ, առոց եւ առիկ ձեւերով կայ շարք մը բարդութիւններու մէջ՝ փորձառու, ակնառու, սրտառուչ, արտառոց, բացարիկ, ապառիկ, անառիկ:

Կարգ մը բառերու մէջ ն-էն առաջ թ կու զայ, որովհետեւ անոնք ծագումով այլ կազմութիւն ունին, ինչպէս՝ *զարնել* (*զարկանել*), *կրնալ* (*կարենալ*), *վերնալ* (*վերանալ*), *վերնատուն* (*վերին տուն*), *զիրնալ* (*զիրանալ*), *վրնջել* (*վրինջ*) եւ այլն:

գ.- Պէտք է զիտնալ նաեւ, որ բնաձայնական բառերու վերջաւորութեան կը գրուի ո՝ ճը ոռ, մը ոռ, իր ոռ, իսկ մէջը թ՝ ճը րթ, իր րթ, մը րթ: Ասիկա բառակազմութեան մէջ ալ կը պահպանուի. այսպէս

ճը-ոռ	ճոռոց	ճոռալ	ճոճոալ	ճոճոց
մը-ոռ	մոռոց	մոռալ	մոմոալ	մոմոց
մը-րթ	մրթալ	մրթոց	մրթմրթալ	մրթմրթոց
քը-րթ	քրթալ	քրթոց	քրթքրթալ	քրթքրթոց

Ո հնչինը շփական ձայնորդ է, բնաձայնին վերջաւորութեան կ'երկարի ու արմատի մէկ գործածութիւնը միշտ կրկնակի ո-ով կ'ըլլայ՝ *ճոռալ*, *մոռալ*, իսկ երկու անգամ գործածուելու պարագային մէկ՝ *ճոճոալ*, *մոմոալ*, ճիշդ միւս շփականներուն պէս՝ *իշշիւն*, *իշխշիւն*, *նւալ*, *նւնալ* եւ այլն: Բնաձայնութիւններէն ոմանք ունինք միայն կրկնաւոր ձեւը՝ *փսփսալ*, *մզմզալ* եւ այլն:

Պէտք է նկատի ունենալ, որ բնաձայնական բառերու մէջ շփականներու կրկնակ գրութիւնը աշխարհաբարեան երեւյթ է. զրական հին լեզուին փոխանցուած բնաձայնական բառերը

այլ տեսք եւ արտասանութիւն ունին՝ պոռալ, գոռալ, զոհնչ, զռալ, զռոց:

- **Մրթալ, մրթմրթալ**. ոմանք նկատել կու տան, թէ մրթալ, մրթմրթալ բայերը առաջացած են մոռութ բառէն, հետեւաբար ո-ով պէտք է գրուին: Անկախ անկէ, թէ մոռութ-ը ինչ ծագում ունի ըստածը համոզիչ կրնայ թուիլ, բայց երբ նկատել տանք նոյնպիսի կազմութեամբ բնաձայնները՝ քը րթ քրթալ, փը րթ փրթիլ, ճը րթ ճրթան (հասուն պսուղը), այլեւս աւելորդ կ'ըլլայ մտածել մոռութ-ի մասին: Դեռ կան գրական լեզուին մէջ մուտք չգործած ուրիշներ եւս՝ ճը րթ-պըրթ, խը րթ-փըրթ, քըրթ-փըրթ եւ այլն: *Մրթալ-ը* այս համակարգին հարազատ ձեւ է:

- **Մրմոալ** (ցաւիլ) - **մրմոալ** (կատուի ձայն հանել). յաճախ կը շփոթուին իրարու հետ: *Մրմոալ* բառը կը ծագի մրմուռ բառէն, մրմոալ բառը՝ մը ոռ բնաձայնէն: Վերքը կը մրմոայ, կատուն կը մրմոայ, վերքին մրմոոցը, կատուին մրմոոցը:

Գրաբարի բառարանները տարբերակներ կը նկատեն մրմոալ եւ մրմոալ բառերը: Վերջինին համար կը նշեն առաջինը ու կու տան միայն մէկ իմաստ՝ «զազանի մոնշելը, կատաղի, սպառնական ձայներ հանելը»: Այս իմաստին համար տարօրինակ է թ-ով տարբերակը, որովհետեւ ո-ով վերջացող բնաձայն կրկնաւորները ո՞ր տառափոխութեան երբեք չեն ենթարկուիր՝ գոռզոռալ, պոռպոռալ, ճոճոռալ: Բառարանները համապատասխանաբար կու տան մրմոել, մրմոել, մրմոումն, մրմոումն տարբերակներն ալ՝ միշտ նոյն իմաստով (Նոր Բառզիքը, Արմատական, Ղազարեան): Գրաբարի բառարանները չունին նաեւ մրմուռ (խոր, սուր, մնայուն ցաւ) բառը, որ նոր հայերէնին շատ հարազատ բառ է (Ճերմակ Մասիս՝ սիրտը մրմուռ): Բառը շատ հաւանաբար եղած է հին հայերէնի մէջ, վկայ վերի մրմոալ (ել) եւ մրմոումն ձեւերը (թէեւ քաղուած իմաստները, ինչպէս

բառարանագիրներն ալ ցոյց կու տան, պատշաճ են մոմուալ, մոմուուն՝ ձեւերուն): Աղայեան եւ ուրիշներ արդէն կը զանազանեն մոմուալ-ն ու մրմուալ-ը: Առաջինը «մոլտալ, մոմոոց հանել, քթի տակից անորոշ ձայներ հանել, քրթմնչալ», երկրորդը՝ «կսկծալ, մրմուո զգացուել, մորմոքուել» իմաստներով, իսկ մրմուո-ը կը բացատրէ իբրեւ «մարմնական ցաւ, կսկիծ, ապա վիշտ, տառապանք, հոգեկան ցաւ»: Կայ նաեւ այս կրկնաւոր գոյականին պարզ ձեւը: Քեսապի բարբառով կ'ըսեն մըռոռք քիշիլ, իբրեւ՝ ցաւը տանիլ, ցաւին արժանի ըլլալ: Արեւելահայ բառարանագիրները կու տան զաւառական մուոր բառը «քէն, ոխ, վրէժ» իմաստներով՝ մուոր հանել՝ վրէծ լուծել: Ուրիշ հարց է, որ գրաբարի բառարանագիրները հայ հին մատենագրութեան մէջ չեն գտած մրմուոր բառը (բայց կայ մորմ-ն ու մորմոք-ը): Բնաձայն կրկնաւորներուն մէջ չկայ ո՞ր հնչիւնափոխութիւն (պոռպուալ, գորգոռուալ), իսկ մրմուո-ը, գրգիռ-ին ու թրթիռ-ին պէս, զգացում կ'արտայայտէ եւ ոչ ձայն:

Դ.- Ու կը գրուի չ անչ, աչ, ինչ, նշիւն ածանցաւոր բնաձայնութիւններուն մէջ, ինչպէս բառաչ (բառաչել), զրինչ (զրնչել, զրնչիւն), բառանչ (ցաւի հեծեծանք), խոյնչ (խոյնչել, խոյնչիւն), խոչակ (խոչափող, խոպոտ, խոկալ, խոմբալ), կառաչ (կառաչել), կոյինչ (կոյնչել, կոյիւն), կառանչ (ազրաի ձայն), կառանչել, հառաչ (հառաչանք, հառաչել), հոչակ, ձոյնչ (ձոնչել, ձոնչիւն), մոռնչ (մոռնչել, մոռնչիւն), շոյինչ (շոյնչել, շոյնչիւն), պոռչտուք, փոյնչել:

Կարգ մը բնաձայնութիւններ միայն ո կ'ունենան վերջայանգին, ձայնաւորէ ետք պոռ(ալ), պոռպուալ, պոռչտուք, գոռ(ալ), գորգոռուալ, գոռգոռոց: Զ-ով եւ թ-ով կը գրուին բնաձայնական շարք մը բառեր, ինչպէս՝ վրինջ (վրնջել, վրնջիւն), յօրանջ (յօրանջել), մրմունջ (մրմնջել), տրտունջ (տրտնջալ) եւ այլն:

Ե.- Առ նախածանցով ունինք բազմաթիւ ածանցաւոր բառեր. *առանձին*, (անձ՝ *առանձնութիւն*, *առանձնայատուկ*, *առանձնանալ*, *առանձնաշնորհեալ*, *առանձնատիպ*), *առանցք* (անցք), *առաջ* (աջ՝ *առաջադէմ*, *առաջադրանք*, *առաջադրել*, *առաջարկ*, *առաջարկել*, *առաջաւոր*, *առաջին*, *առաջնակարգ*, *առաջնորդ*), *առարկել* (արկել՝ *առարկայ*, *առարկութիւն*), *առաւել* (աւել՝ *առաւելութիւն*, *առաւելաբար*), *առերես*, *առէջ*, *առընթեր*, *առնչութիւն*, *առնչուիլ* (ինչ), *առժամեայ*, *առլի*, *առկախ*, *առկայ*, *առկած*, *առհաշիւ*, *առհաւատչեայ*, *առյաւէտ*, *առնուազն*, *առողջ*, *առեռն*, *առօրեայ*, *առտնին* եւ այլն:

Կարգ մը պարագաներու առ-ը նախադաս կապ կը մնայ՝ առ այսօր, առ այժմ, առ յաւէտ, առ ի զիտութիւն, առ ի քննութիւն, առ ի զգուշացում եւ այլն:

զ.- Բազմապատկանա-սաստկական ածանցներուն մէջ միշտ ո կայ եւ ոչ ը.

- **կոտ.** կոխել՝ կոխկոտել.
- **ոտ.** ցատկել՝ ցատկոտել, ճանկել՝ ճանկոտել, ճեղքել՝ ճեղքոտել. սեղմել՝ սեղմոտել, նաեւ թփոտալ, ձարոտել.
- **ուրոտ.** լիզել՝ լզուրոտել, քսուիլ՝ քսուրոտուիլ, կոխել՝ կոխուրոտել.

- **ոթկ.** ճմոթկել (ճմել/ճմոել՝ սաստկականով):

Արմատական ն բաղաձայնի նախորդող դիրքէն դուրս, միւս բոլոր բաղաձայններէն առաջ ընդհանրապէս թ կը գրուի, ինչպէս արդիւնք, արժան, արծիւ, արհեստ, արձան, արտ, արցունք (արտասուք), արփիի, արքայ, բարկ (բարկութիւն), բուրգ, զիրկ, երբ, երգ, երդիկ, երզնկա, երթ (երթուղարձ), զարմ (զարմիկ), զուրկ (զրկանք), թարմ, լերկ, ջերմ, յարզի եւ այլն: Ը-ի կորուստ կայ բարշել՝ բաշել, խարշել՝ խաշել բայերուն մէջ: Կը պահպանուի զետնաքարշ, աղեխարշ բառերուն մէջ: Մա կապակցութեամբ ամփոփուած բառեր են ճարտասան (ճարտարասան), մարմաշէն (մարմարաշէն), տաւարած (տաւարարած):

Սակայն ո՞ն եւ թ-ն կրնան հանդիպիլ ե՛ւ ձայնաւորներէ առաջ, ե՛ւ բառավերջին, ուր ոչ մէկ օրինաշափութեամք կարելի է զանազանել զանոնք: Ըստ յաճախականութեան՝ թ-ն աւելի շատ կը հանդիպի: Ստորեւ կու տանք հիմնական շարք մը ո ունեցող բառերու, որոնք վերի օրինաշափական պարագաներէն դուրս կը մնան. *աթոռ, ախոռ, ահոելի, անսոռակ, անտառ, ապառաժ, առագաստ, առած* (*առածանի, բայց Արածանի գետը*), *առակ* (*առակազիր*), *առանց, առասպել, առաստաղ, առատ, առաւօտ, առաքել, առաքինի, առեղծուած, առիթ, առիւծ, առուած, առուածանի, առուածանի գետը*), *առակազիր*, *առանց, առասպել, առաստաղ, առատ, առաւօտ, առաքել, առաքինի, առեղծուած, առիթ, առուած, առուածանի, առուածանի գետը* (*կեսեվի*), *եռալ* (*եռանդ*), *զառամ, զառանցանք, զառիթափ, զզայուել* (*փսխել*), *զեվիխո, զկեռ, զմուսս, թառ, թառամիլ, թռումիլ, թափառիլ, թիռ* (*թռչուն, թռչիլ*), *թշուառ, թռուցիկ, ժայռ, ժանգառ, ժառանգ, ժուռ զալ, լառ* (*հաւազզի մը*), *լուռ* (*լոել, լոին, լոռութիւն, լռակեաց*), *խեռ* (*ըմբոստ*), *խորի, խոնջայլ* (*խխունջ*), *խոռով* (*խոռովը, խոռովիլ, խոռովարար*), *ծառ, ծառայ, ծուռ* (*ծոիլ, ծունել, ծուռումուռ*), *կանկառ, կառք* (*կառասուն, կառաշար, կառավարել, կառավարիչ*), *կառափ* (*զլուխ, զագաթ կառափնարան, կառափնասուն*), *կառոյց* (*կառուցել*), *կառչիլ, կարկառ* (*քարձունք*), *կարկառել* (*երկարել*), *կեռ* (*ճանկաձեւ ծայր ունեցող երկաթ*), *կիսուռ* (*մարախ*), *կեռաս, կնճիռ* (*կնճռուտ, կնճռուտիլ*), *կշիռ* (*կշոել, կշռաքար*), *կոռ* (*ձրի աշխատանք*), *կուռ* (*սեղմ, ամուր ամրակուռ*), *կուռք* (*կուռաշատ*), *կուհել* (*զուշակել*), *կուն* (*մուրճ՝ կունել*), *կոիւ, կոթնիլ, կոռունկ, կոռուփ, հեռու, Հոռի* (*հայկական ամսանուն*), *հոռովել, հուռա՝ հուետոր, ձառ* (*ձուռ*), *խոժոռ, ձգեռս* (*ստամոքսի կազ*), *ձգրուալ, ձառ, ձառախօս, ձառնոտիր, ձապուռ* (*ձանկ*), *ձառագայթ, ձիռ* (*ողկոյզի մաս*), *ձռաքաղ, ձռո* (*կիսախողովակ*), *ձռում, ձպուռ, մամուռ, մաճառ* (*չորցուած ձուկ*), *մատուռ, մատուակ* (*զինի հրամցնող, սպասեակ՝ մատուակել*), *մացառ* (*մացառուտ*), *մաքաղիլ, մեռել* (*մեռելաթառուն*),

միւսոն, միլիառ, մոռ (մանիշակագոյն), մոայլ, մոռութ, յամառ (յամառիլ, յամառութիւն), յառել (սեւեռել), յուրթի, նառն (կոճակի օղակ, լամբակ զարդի), նեռ (սատանայ), նուռ (նոնենի, նոնակ), շառ (վառ կարմիր շառագունիլ), շառայլ (ցոլք), շառատ (թուխ կարմիր՝ ձի), շառալիդ (սերունդ, ճառագայթ), շառափ (շող), շառտել (մորթը ճեղքել), շեռ (մէզ), շուռ զալ, շռայլ, ոռք (յետոյք՝ յոռեզոյն, յոռետես, յոռի), ուռիլ (ուռեցք, ուռուցք, ուռուցքաբան), ուռենի, ուռկան, ուռձանալ, չուառ (թշուառ), չռել (լայն բանալ՝ աչքերը), պայծառ (պայծառատես, պայծառայիլ), պառակտել (պառակտուիլ), պառաւ, պառկիլ (պառակիլ), պատսառ (պատսառաքաղ, պատսպտուն, պատստել), պատկառիլ (անպատկառ, պատկառիլ, պատկառանք, պատկառելի, պատկառազորու), պատճառ (պատճառարանել, պատճառել, անպատճառ), պոռեկալ, պոռյաց (հարսի դրամօժիտ), պոռւնկ, պոստել, ջեռիլ (սաստիկ տաքնալ), սակառ, սեռ (սեռական, երկսեռ), սեւեռել (սեւեռուն), սիսեռ, սկիւռ, սպառիլ (անսպառ, սպառողական, սպառիչ), սփիւռք, (սփուել, համասփիւռ), վաճառք, (վաճառական, վաճառել, վաճառորդ), վառ (վառել, վառվուն, վառօղ), վճիռ (վճռել, վճռակամ), վտառ, տակառ, տառ (տառանշան), տառեին (ձուկ մը), տառեղ (արագիլի տեսակ), տառփալ (ցանկալ՝ կնոջ), տեռ (բարակ լաթ), ցանցառ, ցիռ (վայրի էշ), փառակ (ընկոյզին միջուկին կեսը), փառք (փառաւոր, փառարանել, փառահեղ, փառատենչ, անփառունակ, սնափառ), փեռեկտել (երկպառակել), քառասուն (քառեակ, քառակուսի, քառանկիւն, քառունունի), օճառ եւ այլն:

- **Փնտռել/փնտրել** արեւելահայերը կը գրեն թ-ով՝ փնտրել: Ըստ Աճառեանի՝ բառի արմատն է պտիռ, որմէ՝ պտռել, ապա՝ փնտռել: Ունինք նաեւ փնտռտել, փնտռութը: Սխալագրութիւնն է փնտրռել ձեւը:

- **Տռամ/սրաման**. բառարաններուն մէջ կայ առաջինը իբրեւ փոխառութիւն drama բառի: Կը նշանակէ «թատերախաղ» եւ «ողբերգական դէպք»: Առօրեայի մէջ կայ միայն

տրամա՝ նոյն իմաստներով: Առաջին իմաստով կը նոյնանայ տրամախօսութիւն հայերէն բառին: *Տրամա-ն* աւելի կենսունակ է ու հայահունչ քան *տռամ-ը*:

108.- Ո՞ր տառափոխութեան պարագաներ

Գրաբարի մէջ կար ո՞ր հնչիւնափոխական երեւոյթ է, որ չի գործեր արեւմտահայերէնի մէջ, բայց երեւոյթը կը պահպանուի աւանդական ուղղագրութեան կանոնակարգին մէջ ոչ թէ իբրեւ հնչիւնափոխութիւն, այլ իբրեւ տառափոխութիւն:

Ո՞ր տառափոխութեան հետեւեալ պարագաները կը գոյատեւեն աւանդական ուղղագրութեան մէջ.

ա.- ընթերցելի - ընթեռնի/ընթեռնելի. գրաբարի *ընթեռնուլ* բառի կատարեալն է *ընթերցայ*: 8-ն կատարեալի հիմքն է: Կար նաեւ *ընթերցանել* տարբերակը: Ատկէ ունինք *ընթերցել* (առանց ան սոսկածանցի) արդէն իբրեւ պարզ բայ գիտակցուող բայը *ընթերցեցի*, *ընթերցուիլ*, նաեւ այդ հիմքէն կազմուած այլ բառեր՝ *ընթերցուած*, *ընթերցում*, *ընթերցարան*, *ընթերցասէր*, *ընթերցասրահ*: *Ընթերցանել* հին ձեւէն ունինք *ընթերցանութիւն*:

Գրաբարի *ուլ լծորդութեան* բայերը մեծաւ մասամբ դարձած են *ել լծորդութեան* բայեր, ինչպէս *արգելուլ*՝ *արգիլել*, *առնուլ*՝ *առնել*, *դիզուլ*՝ *դիզել*, *զենուլ*՝ *զենել*, *կիզուլ*՝ *կիզել*, *հեղուլ*՝ *հեղել*, *հերձուլ*՝ *հերձել*, *յենուլ*՝ *յենել*: *Ընթեռնուլ*-ն ալ բնականաբար պիտի դառնար *ընթեռնել*, որ թէեւ կայ մեր նոր բառարաններուն մէջ, բայց *ընթերցել* տարբերակը աւելի կը գործածուի:

Ընթեռնուլ եւ *յեղուլ* հին ձեւերէն ունինք *ընթեռնլի* եւ *անյեղլի* ածականները: Երկրորդը խնդիր չունի, բայց առաջինը ստեղծած է տարբերակ՝ *ընթեռնելի*, *անընթեռնելի* (*ընթեռնել* բայէն), ինչպէս՝ պիտի ըսէինք *կիզելի*, *հեղելի*, *հերձելի*: *Ընթեռնելի*, *անընթեռնելի* ձեւերը արդէն կը գործածուին: Ըսթերցել բայէն կայ նաեւ *ընթերցելի* ապառնի դերբայը՝ իբրեւ «կարդացուելիք»: *Ընթեռնելի* բառը ունի իմաստային տարբեր

երանգ. բառը կը գործածենք ձեռագիրի մը համար, որ յստակ է ու կարելի է սահուն կարդալ, հականիշը՝ անընթեռնելի:

բ.- դառնալ – դարձնել, բառնալ – բարձ, յառնել – յարութիւն. զրաբարի մէջ կար նաեւ թու հնչիւնափոխութիւն: Այսպէս՝ դառնալ չէզոք բայր կը սերի դարձնել ներգործական բային, արմատը՝ դարձ, որմէ ունինք դարձեալ, վերադարձ, հոգեդարձ, դարձդարձիկ եւ այլն, բառնալ (ամբառնալ, համբառնալ) հին բայերուն արմատն է բարձ, որմէ ունինք բարձունք, համբարձում, մանկաբարձ, վերամբարձ, ամբարձիչ, հոգեբարձու եւ այլն, բարձը ձեւէն՝ բարձրութիւն, բարձրանալ, բարձրադիր, բերձ ձեւէն՝ բարձրաբերձ եւ այլն: Յառնել «ուրի ելլել» հին բայի արմատն է ար, որմէ ունինք արի (արեւ. եկուր), յարութիւն, Քրիստոս յարեաւ, յարուցեալ, յարուցիչ, յարուցել, վիճայարոյց եւ այլն:

գ.- դուռ՝ դրան/դրան. ն վերջայանգով քանի մը բառեր զրաբարի ներքին հոլովման ենթարկուելով սեռական հոլովի մէջ նախորդող ո՞ն կը վերածէին թի: Այդ բառերն են լեռն՝ լերին, դուռն՝ դրան, ամառն՝ ամրան, ձմեռն՝ ձմրան, մատուռն՝ մատրան: Աշխարհաբարի մէջ ումանք կը շարունակեն նոյն սովորութիւնը՝ գրելով դրան, լերան, ամրան, ձմրան, մատրան, ումանք մերժելով կը գրեն լեռան, դրան, ամռան, ձմռան, մատրան: Արեւելահայերը որդեգրած են այս վերջին ձեւը:

Բառակազմական մակարդակով նոյն երկարութիւնը կը շարունակուի այս բառերուն պարագային՝ ձմերոց, ձմերանոց, ձմերել, ամարոց, ամարանոց (ումանք եւ արեւելահայերը՝ ո), մինչ ն-ի գոյութեան պարագային միշտ ո՝ ձմեռնային (ձմեռային), ձմեռնաբուն, ամառնամուտ, ամառնային (ամառային):

Ո՞ւր հնչիւնափոխութիւնը վերի հինգ բառերէն դուրս զրաբարի մէջ գոյութիւն չունի. բուռն՝ բորին կամ բռան, կուռն՝ կռան, նուռն՝ նռան, սիսեռն՝ սիսեռան, նեռն՝ նեռին, դառն՝ դառին, լիսեռն՝ լիսուան եւ այլն: Որոշ բառեր ունին երկու ձե-

ւերն ալ. ոլորն՝ ոլորան-ոլորան, ոլորանց-ոլորանց, ձեռն՝ ձեռին, բայց ձեռամբ գործիականի կողքին նաև ձերք տարրերակը, որ ըստ Աճառեանի «Երեւան է հանում նախաւոր ԶԵՐ ուղղականը»: Այս բոլոր բառերը միշտ ո-ով կը գրուին թէ՝ հոլովական եւ թէ բառակազմական մակարդակներու վրայ, վերջայանգի ն-ն մնայ կամ ոչ՝ ձեռնաթափ-ձեռազործ, ձեռնասին-ձեռակերտ, ձեռնառումբ-ընձեռել (ընձեռնել սխալ ձեւ է), ձեռնածալ-ձեռային, ձեռնամուխ-ձեռատեսր եւ այլն: Խնդրոյ առարկայ բառերուն ո՞ր հնչիւնափոխութեան մասնայատուկ պարագան պահելով իսկապէս խառնակ վիճակ մը կը ստեղծուի աւանդական ուղղագրութեան մէջ ու անխուսափելի հակասութիւններ կը ստեղծէ, եթէ ձմրան-ը ը է, ինչո՞ւ ձմեռուան, ձմեռէն ու ձմեռով ձեւերը ո են, քանի ձմերոց, ձմերանց եւ ձմերել-ը ը են՝ ինչո՞ւ ձմեռային-ը ո պահել: Խրաքանչիր գրաճանաչէ լեզուի պատմութեան հմտութիւն կարելի չէ պահանջել: Հին ու նոր կազմութիւններ ու ձեւեր ըլլալը ինչպէ՞ս ըմբռնէ աշակերտը:

Այս խառնակ վիճակին դուրս գալու լաւագոյն միջոցը ո-ն անփոփոխ պահելն է.

ուրեմն՝

- **ձմեռ՝ ձմռան, ձմեռուան, ձմեռոց, ձմեռանց, ձմեռել,** ինչպէս՝ ձմեռնամուտ, ձմեռնաքրուն, ձմեռուան:

- **ամառ՝ ամռան, ամառուան, ամառոց, ամառանց, ինչպէս՝ ամառնամուտ, ամառնային (ամառային):**

- **լեռ՝ լեռան, (ինչպէս՝ լեռն կամ լեռնէն):**

- **դռան՝ դռան (ինչպէս՝ դռուին, դռնէն կամ դռուէն):**

- **մատուր՝ մատուան (ինչպէս՝ մատուոի):**

Ո՞ր հնչիւնափոխութեան ոլորտի մնացեալ բառերն են դրկից, դրացի, ձմերուկ եւ ձերբազատել:

- Արեւելահայ բառարանները դրկից եւ դրացի բառերը գաւառական կը նկատեն, որովհետեւ իրենց յատուկ է հարեւան բառը: Ունին նաև դրկից (ո-ով՝ դրան կից):

- **Զմերուկ** բառը որքան ալ ստուգաբանօրէն կը կապուի ձմեռ բառին, ունի իմաստային հակադրութիւն մը:

- **Զերպակալել** բային ձերբ բաղադրիչը ձեռն բառին գործիական հոլովն է իին հայերէնի մէջ:

դ.- **Ուր տառափոխութիւնը** կրկնաւորներու մէջ. ուր փոփոխութիւն ունինք նաեւ քանի մը կրկնաւոր բառերու մէջ, ուր ո-ն առաջին բաղադրիչին մէջ ը կը դառնայ.

- **բարբառ.** բառ արմատէն՝ *բարբարիլ, բարբառահիոս, անբարբառ, մեծաբարբառ, բարձրաբարբառ, բարբառազէտ:*

- **գրգիռ.** անկախ գործածութիւն չունեցող զի՞ր արմատէն՝ «հակառակութիւն, դրում»՝ գրգռել, գրգռի՛, գրգռութիւն, ջղացգիռ:

- **թթթիռ.** թի՞ր արմատէն՝ *թթռոալ, թթռոոց, թթռոացում:*

- **կարկառ.** կառ արմատէն՝ *կարկառուն, կարկառիլ:*

- **մրմուռ.** մուռ անգործածելի արմատէն՝ *մրմուալ, մրմուացնել:*

- **սարսուռ.** սառ արմատէն՝ *սարսուալ, սարսուազդեցիկ:*

Ուր հնչիւնափոխութիւնը մասնակի երեւոյթ է ու չ'ընդգրկեր ո վերջայանգ ունեցող միւս կրկնաւորները՝ եռուզեն, ծունել, ծուռումուռ, շուռումուռ, վառվուն, վառվոիլ, թռվոալ, զոռզոռալ, պոռպոռալ, հոհուալ, ճռճռալ, խոչխուալ եւ այլն:

Ի հակադրութիւն ո-ի մասնակի պարագաներուն՝ թի կրկնութիւնը ոչ մէկ պարագայի տառափոխութեան կը տանի: Ը-ի կրկնութեան քանի մը պարագաներ կան. ա) կրկնաւորներ՝ *կերկեր, թրթուր, հուրիկալ, մարմիիլ, սորտորալ, ծործոր, չարչար, չարչարել, փորկիրել, քարքարուտ, քրքրել (հետաքրքիր)* եւ այլն: բ) Բարի բաղադրիչներու քովէ քով զալով՝ *երրորդ, չորրորդ, քերրի (թի ածանց), զ) սղումով՝ մրուր մրորիկ, օրօրան օրրան, դ) հիմքային՝ տարր, անդորր:*

Ե.- **Այր-առն.** հակառակ երեւոյթը, այսինքն՝ թուր փոփոխութիւն ունինք քանի մը բառերու մէջ. այսպէս

- **այր** գոյականը գրաբարի մէջ ունի զարտուղի հոլովում, սեռականը կ'ըլլայ առն, որմէ ունինք առնական, առնակա-

նութիւն, առնացի, առնանդամ, իսկ այր արմատէն՝ արական, արամքի (կայ նաեւ առնակին), ունինք հնաձեւ արանց ու կանանց, արանց ու տղայոց բառաձեւերը:

- **Երեք** թուականէն ունինք երեքամեայ, երեքթեւեան, երեքզիսնի, երեքշարթի, իսկ **Երի** ձեւէն՝ երեակ (երի-ակ), երեսուն (երի-ասուն), որմէ երեսնամեակ, երեսնամեայ, երեսուննոց, **Եր** ձեւէն՝ ունինք երրորդ, երրորդութիւն, երրորդական, բայց բարդութիւններու մէջ **Եռ**՝ եռագոյն, եռաբլուր, եռանկիւն, եռայարկ, եռահատոր, եռապատիկ, եռաստիճան, եռամեայ, եռամսեակ, եռավանկ, եռոտանի եւ այլն: **Եռ** տարբերակը երեք-ին հետ կրնայ նոյնանիշ բառեր ալ կազմել՝ երեքթեւեան-եռաթեւ, երեքյարկանի-եռայարկ, երեքզիսնի-եռազլուխ, երեքամեայ-եռամեայ եւ այլն:

- **Եռեակ** բառի կողքին երեակ եւ երրեակ գրողներ ալ կան: Լաւ կ'ըլլար, որ որդեգրուէր երեակ ձեւը, որ բառը հարազատօրէն մտնէր քառեակ, հնգեակ, վեցեակ, եօթնեակ, ութնեակ, իննեակ եւ տասնեակ ածանցաւոր թուականներու շարքին ու դուս զար ո-ով գրուող բարդութիւններու շարքէն:

- **Ճորս** թուականը կազմուած է չորք անեզականին հայցականէն իբրեւ ուղղական: Բարդութիւններու մէջ կը մտնեն չորս, չորք, չորեք ու քառ տարբերակներով՝ չորսմատնի, չորսզիսնի, չորսնոց, Չորք Մարզպան, չորքոտանի, չորեքթաթ, չորեքշարթի, իսկ քառ արմատէն՝ քառատուն, քառանկիւն, քառամեակ, քառապատիկ, քառամբակ, քառակուսի եւ այլն:

Ստուգաբանօրէն ունեցած իրենց կապէն անկախ՝ **Եղեռն** (ոճիր) եւ **Եղեր** (սուզ, լաց, կոծ) զոյզը շփոթութիւններ կրնայ ստեղծել. առաջինէն ունինք՝ **Եղեռնական**, **Եղեռնազործ**, **Եղեռնադատ**, **Եղեռնապատում**, **Եղեռնափորձ**, **Մեծ Եղեռն**, իսկ երկրորդէն՝ **Եղերական**, **Եղերամայր**, **Եղերերգ**, **Եղերերզակ**, **Եղերերգութիւն** եւ այլն:

Նոյն արմատի տարբերակներն են չեռ, չեր եւ չերմ: Իրաքանչիւրով կազմուած բազմաթիւ բաղադրութիւններ

կան հին լեզուին մէջ ու ներկայիս ալ մեր լեզուին մէջ կը գործեն: **Զեռ** հիմքէն ունինք շեռիլ՝ «սաստիկ տաքնալ» (հին՝ շեռնուլ), շեռացում կամ շեռուցում (տաքացում), շեռուցիչ (տաքցնող գործիք), շեր՝ որմէ ունինք շերանոց (շերմոց):

109.- Ը գիրը ածանցներու եւ մասնիկներու մէջ

Ո՞ն, բացի առ նախդիրէն, երբեք հանդէս չի գար ածանցներու եւ մասնիկներու մէջ: Այդ դերը կը կատարէ միայն թ-ն:

Թ-ն նախածանցներու մէջ.

- **անդր(ա).** անդրադարձ, անդրաշխարհ, անդրշիրիմեան..
- **գեր(ա).** գերիշխան, գերմարդ, գերադաս, գերաշնորհ...
- **դեր(ա).** դերանուն, դերքայ, դեր-զնդապէտ...
- **թեր(ա).** թերակղզի, թերաճ, թերաւարտ...
- **յար(ա).** յարադիր, յանանուն, յարացոյց, յարաշարժ...
- **ներ.** ներգաղթ, ներաշխարհ, ներկայ, ներածել...
- **շար(ա).** շարադրել, շարսել, շարադասութիւն...
- **պար(ա).** պարբերութիւն, պարազուխ, պարազիծ...
- **ստոր(ա).** ստորակէտ, ստորադաս, ստորագրել...
- **վեր(ա).** վերադարձ, վերաքննել, վերահսկիչ...
- **տար(ա).** տարաշխարհիկ, տարակարծիք, տարհանում...
- **տրամա.** տրամաքան, տրամաքանական, տրամադրել...

Թ-ն վերջածանցներու մէջ.

- **աբար.** քաջարար, հայրաբար, գրաբար, աշխարհաբար..
- **ազար.** ցաւազար, խելազար, ջղազար.
- **ալարի.** մեծավարի, քաղաքավարի, արջավարի.
- **արան.** ննջարան, ուսուցարան, ընթերցարան...
- **արար.** յուշարար, ներկարար, զիւտարար...
- **արդ.** խորանարդ, կորնթարդ, զմբեթարդ...
- **արէն, երէն.** յունարէն, հայերէն, անզլերէն, սերպերէն...
- **աւոր.** քազաւոր, իշխանաւոր, մեծաւոր, հեռաւոր...
- **ոռակ.** սեւորակ, դեղնորակ, սառնորակ...
- **արք.** լուծարք, գործարք.
- **որդ.** ճամբորդ, որտորդ, յաճախորդ, քատորդ...

- **ուոր.** զինուոր, բանուոր, աղուոր...
- **ուրդ.** յագուրդ, արձակուրդ, ածուրդ, ժողովուրդ...
- **բորդ, երբորդ.** երկրորդ, երրորդ, չորրորդ, հինգերորդ...
- **օրէն.** խստօրէն, համեստօրէն, ազնուօրէն, քնքշօրէն....:

Ը-ն քերանականական մասնիկներու մէջ.

ա.- Եր եւ ներ յոգնակերտ մասնիկները. տուն՝ տուններ,
պատ պատէր, քաղաքներ, պարտէզ՝ պարտէզներ:

բ.- Վաղակատար դերբային մէջ. վազել՝ վազեր, խօսի՝
խօսէր, ճանչնալ՝ ճանչցէր: Ասով կը կազմուին վաղակատար
ներկայ եւ անցեալ անկատար ժամանակները՝ վազէր եմ, վա-
զէր ես, վազէր է, վազէր էի, վազէր էիր, վազէր էր:

գ.- Ժիտական դերբային մէջ, որ կը կազմէ սահմանական
եղանակի ներկայ եւ անցեալ անկատար ժամանակներու
ժիտականը եւ հրամայականի արգելականը՝ չեմ զրէր, չէի
զրէր, մի՛ զրէր, չեմ խօսիր, չէի խօսէր, մի՛ խօսիր, չեմ խաղար,
չէի խաղար, մի՛ խաղար:

դ.- Բայի անցեալ անկատար եւ կատարեալ ժամանակ-
ներու եզակի Բ. եւ Գ. դէմքերու կազմութեան մէջ՝ կը վազէիր,
կը վազէր, վազէցիր, կը խօսէիր, կը խօսէր, խօսեցար, կը խա-
ղայիր, կը խաղար, խաղացիր եւ այլն:

110.- Ո՞ եւ թ գիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ

ԱՐԱԾ (>առածանի)	ԱՐԱԾԻ (ձարակել. >կովարած)
ԱՐԱԾԱՆԻ (առածներու գիրք)	ԱՐԱԾԱՆԻ՝ գետը
ԱՐԻՔ (առաստաղի սենեակ)	ԱՐԻՔ (կաշիէ կապ)
ԲԱՌ (=>բառարան, բառախաղ)	ԲԱՌ (պտուլ)
ԲԵՌ (=>բեռնալ, բեռնակիր)	ԲԵ՛Ր (բերել բայի հրմ.ր> բարերեր, բ բերի)
ԲՈՂ (խոշոր ձանձ)	ՓՈՂ (> փորոտիք, փորել, փորփրել)
ԳԱՌ (=>զանուկ, զառնարած)	ցաւաԳԱՌ, խելաԳԱՌ
ԳՈՒ (ահեղաձայն. >գոռալ)	ՔՈՂ (քերութուր)
ԳՈՒՌ (քարէ փորք աւազան)	ՔՈՅՑ (արականը՝ եղբայր. > քրոշ,
ՔՈՒՌԻԿ (իշու ձագ. >քուրկիկ)	քրոշական) վարաԳՈՅՑ

ԳՐԳԻՌ (> ջղագրգիռ, գրգոել)	հԵտաՔԸՔԻՐ (>հԵտաքրքրութիւն)
ԳՐԳՈԵԼ (դրդել. >գրգուութիւն)	ՔԸՔԵԼ (փորփրել, պրատել)
ԹԱԹԱՌ (պտուտահողմ)	ԴԱԴԱՐ (հանգիստ. >դադրի)
ԴԱՌ (լեղի. > դառնութիւն)	ԹԱԹԱՐ (ժողովուրդ մը)
ԹԱՌ (>թառահար)	ԴԱՐ (100 տարի. >դարավերջ)
ԴԵՌ (տակալին. > դեռատի)	ԴԵՐ (պաշտօն. > դերասան)
ԴԵՌԵՒ (տակալին)	ԹԵՇ (կողմ)
ԴՈՒՌ (>դռնապան)	ԹԵՇԻՐ (>թերութիւն, թերանալ)
ԵՂԵՌՆ(ոճիր.>եղեռնագործ եղեռնադատ)	ԹԵՇԵՒ (գուցէ)
ԵՌԱԼ (>եռ գալ, եռեւեփիլ)	ԴՈՒՐ (գործիք մը)
ԹԵՇՌ (թռչիլ բառին արմատը)	ԹՈՒՐ (սուր)
ԹՇՈՒԱՌ (>թշուառական)	ԵՂԵՌ (սուգ. > եղերական,
ԹՇՈՒ (>թռոնիկ, թռոնուիխ)	եղերերգ)
ԹՇՉԻԼ (թռիլ. >թռչուն)	ԵՌԵՐԱԼ (>երերուն, աներեր)
ԼԱՌ (հաւազգի մը)	ԴԻՇ (դնել՝ հրամայականը)
ԼԵՌ (>լեռնային, լեռնանցք)	ԴԺՈՒԱՐ (դժուարանալ, դժուար)
ԼՈՒՌ (>լրին, լրակեաց լրելեան)	ԹՈՄ (կարիլ. > թորիլ, քրտնաթոր)
ԽՈՒՌՎԱԾ (>խոռվիլ, խոռվը)	ԹՇՉԻԼ (թացանալ)
ԿԱՌՈՒ (սայլ. > կառավարել, կառատուն)	ԼԱՐ (թել. > լարային. լարախաղ)
ԿԱՌՈՒՏՈՒՆ (կայարան)	ԼԵՇ (եղի՛ք. ուրախ լե՛ք)
ԿԵՌ (կարթաձեւ մետաղ)	ԼՈՒՐ (համբաւ). > լրատու, լրազիր,
ԿՈՒՌ (ձրի աշխատանք)	լրտես, անլուր)
ԿՈՒՌ (ամուր. > ամրակուր)	ԽՈՒՌՈՎԱԾ (>խորովել՝ միսը)
ԿՈՒՌՆԿ (թռչուն մը)	ԿԱՐԳ (կարգապահ, կարգաթիւ)
ԿՈՒԵԼ (կոփել)	ԿԱՐՍՈՒԻՆ (կարի գործարան)
ՀԵՌՈՒԻ (հեռանալ, հեռաղեկ, հեռաստան)	ԿԵՇ (ուտել՝ բային հրմ.ը)
ՀԵՌ (կրիւ)	ԿԵՇ (անասնակեր)
ԶԱՌՈՒ (ծուռ)	ԿՈՒՐ (ծուռ. >կորնթարդ, կորանալ)
	ԿՈՒՐ (գետ մը)
	ԿՐՈՒՆԿ (ոտքի յետնամաս)
	ԿՐԵԼ (փոխադրել. >բեռնակիր)
	ՀԵՌՈՒ (անցեալ տարի)
	ՀԵՇ (մազ, >հերարձակ, հերաթափ)
	ԶԱՐ (ձիու պոչին մազը)

ԶԱՄ (՛մուսիոյ կայսր)	
ԶԵՌ(ք) (ձեռագործ), ձեռնց	ԶԵՌ (դուք՝ սեռականը)
ՃԱՌ (»Ճառախօս, ճառլնտիր)	ՃԱՐ (հնար, > ճարել, անճար)
մրՄՈՒՌ (ցաւ)	ՄՈՒՌ (աղտ)
ՄՈՒՄՈՒԼ (մը՝ ոռ ձայն հանել)	ՄՈՒՄՈՒԼ (այրուցքով ցաւիլ)
ՄՈՒՆալ (<մոռացկոտ)	ՄՕՐ (մայր բառին սեռականը)
	ՄՈՐ (պտուղ մը)
ՅԱՄՄԱՌ (յամառիլ)	ՅԱՄՄԱՌ (ա) վասն. ք) թիւ)
	համարակալել, համարա- նիշ, համարակալութիւն, հա- մարել, համարեա'
ՅԱՄՄԱՌԻԼ (անդել)	ՅԱՄՄԱՌԵԼ (սեպել)
ՅԱՌԵԼ (սեւեռել)	ՅԱՄԵԼ (ըսել)
ՆԵՌ (հակա-Քրիստոս)	ՆԵՌ (տագերկին)
ՇԱՌ (կարմիր. > շառագունիլ)	ՇԱՄ(ք) (>շարել, շարան, շարունակ)
ՎՃԻՌ (>վճռել, վճռակամ)	ՈՃԻՐ (սպանութիւն. >ոճրագործ)
ՈՒՌ(ք) (յատակ. >յոռի, յոռեկոյն)	ՈՒՐ (յարաբերական դերանուն)
ՈՒՌ ((>ուռեցք)	ՈՒՐ (տեղական մակրայ)
ՉԱՌԻ (չստացայ)	ՉԱՄԻ (չար բառին սեռականը)
ՊԱՏՄԵԼ (>պատուտուն)	ՊԱՏՄԵԼ (խաբել. >պատրանք)
ԶԵՌ(իլ)(տաքնալ.>չեռուցում)	ԶԵՌ (ջերմ. > ջերանոց),
ՍԱՌ (սառոյց, սառնարան)	ՍԱՄ (լեռ)
ՍԵՌ (>սեռական, երկսեռ)	ՍԵՌ (>սերունդ)
	ՍԻՐ (>սիրել, սիրուիի)
սարՍՈՒԻՌ (դոդ. > սարսոալ)	ՍՈՒԻՐ (հատու. >սրել, սրիշ)
	ՍՈՅՑՐ (պլացք. > սուրալ)
ՎԱՌ (կրակոտ. > վառվոռուն)	ՎԱՄ (հականիշը՝ վեր. > վայրեջք, զարիվար, դարվար)
ՎԱՌԵԼ (այրել. > վառելանիւթ)	ՎԱՐԵԼ(գործի մղել->վարիչ, վարելահող, կառավարել)
ՎԱՃԱՌԵԼ (ծախել. > վաճառք)	ՎՃԱՐԵԼ (տալ. > անվճար)
ՎՏԱՌ (ձուկերու խումբ)	ՎՏԱՐԵԼ (վոնտել. > վտարում)
ՏԱՌ (գիր. > տառատեսակ)	ՏԱՌ (տանիլ բային հրմ.ը)
	ՏԱՄ (օտար. > տարբեր, տարագիր, տարաշխարհիկ)
	ՏԱՄՄ (նիւթ. > տարրական, տարրալուծել)

ՏԵՌ (լաթի կտոր)	ՏԵՐ (> տիրել, տիրութիւն)
ՑԻՌ (վայրի էշ)	ԶԻՐ(ք) (շնորհք. >ձրի, շնորհածիք)
	ՑԻՐ (ցրուել բային արմատը. > ցանցիր, ցիրուցան)
ՔԱՌԱՆԿԻՒՆ, ՔԱՌԱԿՈՒՍԻ	ՔԱՐ (>խաչքար. քարայր, քարեղին)
ՔԵՌԻ (մօրեղբայր. >քեռլին)	ԳԵՌԻ (ստրուկ. >գերել, գերութիւն)
ՓԱՌՎ (> փառաւոր, փառա- հեղ)	ԲԱՐՎ (սովորոյթ. > բարոյական)

111.- Վ հնչիւնի վ, ո, ու ու գրութիւնները

Վ բաղաձայն հնչիւնը արդի հայերէնի մէջ կ'արտայայ-
տուի վ, ո, ու զիրերով եւ ու կապակցութեամբ:

- Ու-ն բառին սկիզբը կ'արտայայտէ բաղաձայն+ձայնաւոր
կապակցութիւն մը «վօ», ինչպէս՝ *ոզնի, ոլորել, ոխ, ողբալ,*
ոչիար, որդի եւ այլն: Ան նոյն հնչիւնը բառամէջին կ'ար-
տայայտէ Գէորգ բառին մէջ: Միայն *վոհմակ* բառն է, որ կը
գրուի վ-ով:

- Ու-ն վ բաղաձայն հնչիւնը կ'արտայայտէ ձայնաւորէ ա-
ռաջ իր դիրքին մէջ՝ *նուազ, սոսուեր, նուէր, կոռիլ, պահուր-*
տիլ, աղուոր, ազնուորէն, արժանապատուութիւն:

- Ի զիրը բաղաձայն «վ» կ'արտասանուի.

ա.- ա եւ ե ձայնաւորներէն ետք՝ *բաւ, կտաւ, կարաւան,*
մօտաւոր, հաւնիլ, սեւ, կեղեւ, բեւեռ, Սեւան, սեւնալ եւ այլն, եւ
ի ձայնաւորէն ետք բառավերջին եւ ձայնաւորէ մը առաջ
ինկած դիրքին մէջ՝ *թիւ, անիւ, հովիւ, հիւանդ, դիւան* եւ այլն:

Աւ եւ իւ իրեւ գրաբարի գործիական հոլովի քարացած
ձեւեր՝ կան կարգ մը բառերու մէջ, ինչպէս՝ *պատճառաւ, պայ-*
մանաւ, իրաւ, շնորհիւ, մեղմիւ, բանիւ եւ այլն:

բ.- իւ վերջայանգ ունեցող բնաձայնով կազմուած բառե-
րուն մէջ *ձևալ, նուալ, ձնաւալ, ձնաւոց, նոնալ, նոնաց* (տե՛ս էջ
63-64):

գ.- ի վերջայանգով բառերու ոյ հոլովումին մէջ. *Ինզի՝*
հոգւոյն, եկեղեցի՝ եկեղեցւոյ (տե՛ս էջ 57):

դ.- և կը գրուի նաեւ (ու-ի փոխան) արեւելահայերէնի կրաւորական բայերու սահմանական եղանակի ներկայ եւ անկատար ժամանակներու ձեւերուն մէջ տանջուում է, զնահատուում էր եւ այլն (տե՛ս էջ 79-80):

իշեւան, իշեւանել, օթեւան, օթեւանել, բարձրաւանդակ բառերը յաճախ սխալմամբ վ-ով գրողներ կան:

Հայաստանի մէջ Ալյուրենի վերջին երկու գիրերը շարքին շառկապող էւ շառկապը կը գրուի փակագիրով (և) եւ կը համարուի առանձին տառ: Նոր ուղղագրութեամբ, օրինակ, Երեւան բառը անդ կը գրուի Երեւան ձեւով: Աւանդական ուղղագրութեան մէջ եւ-ը իբրեւ բառ շառկապ է, իսկ բառին մէջ՝ բաղաձայն-ձայնաւոր կապակցութիւն սէւ:

-Վ կը գրուի.

ա.- բառին սկիզբը, բացի ո-ին վերապահուած պարագայէն, վազր, վազել, վառ, վարազ, վերօ, վեց, վէզ, վէճ, վիճակ, վիրապ, վճիռ, վճիռ, վրան, վտակ, վկայ, վո՞ւշ, վո՞ւչ եւ այլն:

բ.- բառին մէջ եւ վերջը, ո ձայնաւորէն ետք, *ովկիան, ովկիանու, Ովսիա, Ովսաննա, զովսանք, զորով, զովսանլ, թորով, ծով, ծովեզերք, կողով, կով, հով, հովիւ* եւ այլն:

գ.- բարդութիւններու մէջ, ուր երկրորդ բաղադրիչը վ-ով կը սկսի, ինչպէս՝ *անվիատ, բանավէճ, խանդակառ* եւ այլն, կրկնաւորներու մէջ՝ *վազվել, վառվուուն, վլվլուք* եւ այլն:

Հին հայերէնի մէջ վ ունէին *Հռովմ, Սերովրէ* եւ *Քերովրէ* բառերը: Ներկայիս առաջինը կը գրուի *Հռոմ*, իսկ վերջին երկուը՝ *Սերոր* եւ *Քերոր* ձեւով:

112.-Վ հնչիւնի գրութիւնը օտար բառերու մէջ

Նոր փոխառութիւններու եւ բարբառային բառերու մէջ վ հնչիւնի գրութիւնը կը ներկայացնէ խառն պատկեր մը.

-Բառասկիզբին վ՝ *Վարշաւա, վիլիս, Վիլնիս, վուլկար...*

Բառասկիզբին վօ հնչիւնը ատենին կը տառադարձուեր ո-ով, հայերէն բառերու համաբանութեամբ *ոտրւիլ, ոլթ, Ոլթեր, ոլթարէն, որոնք ձեւով* ու գրութեամբ կը համապատաս-

խանէին հիներուն՝ *Որսիզդ, Ողիսեւս*, բայց վերջերս նորերը կը գրուին վ-ով՝ *Վոլկա, Վոլվօ, Վոլքան*, հակադրութիւն մը ստեղծելով հինի եւ նորի միջեւ:

- Զայնաւորք առաջ իր դիրքին մեջ վ՝ *Նիրվանա, Աիլվա, Սելվեր, Սիլվեսթեր, Կալվին*, որպէսզի հակադրուի օտար բառերու ու-ին *Մենուա, Սամուէլ*:

- Զայնաւորներէ ետք կը տառադարձուի ւ-ով, հայերէն բառերու համարանութեամբ *Վարշաւա, Լաւա, Թաւա, Մաւեան, տիւան, Նեւատա...*

113.- Ֆ գիրը

Ֆ գիրը ուղղագրական դժուարութիւններ չունի:

Պէտք է գիտնալ, որ Այբուբենին մեջ ֆ գիրին մուտք գործելէն առաջ համարժէք օտար հնչիւնը կը տառադարձուէր վ գիրով, ինչպէս՝ *փակեղ, փաղանգ, փարաւոն, փարիսեցի, փարսախ, փերուզ, փիլիսոփայ, փիլոն, Փիլիպպոս, փիղ, փիւնիկ, Փիւնիկէ, փուռ, փոսփոր, դելփին, սաստափ, Ափրիկէ, ամփիթատրոն, Յովսէփ* եւ այլն: Արեւմտահայերէնի մեջ հին փոխառութիւնները պահուած են նոյն ձեւով: Անձի յատուկ անուններու պարագային նոր տառադարձութիւնը կը գիտակցուի իբրեւ նոր անուն՝ *Փիլիպպոս-Ֆիլիփ, Փերուզ-Ֆերուզ, Ռափայէլ-Ռաֆայէլ*: Կարգ մը բառեր կը գործածուին հին ու նոր ձեւերով՝ *փրանգ-քրանկ*: Կարգ մը տեղանուններ փոխարինուած են նորով՝ *Տփողիս-Թփլիս, սփինքս-սփինքս, Բուփոր-Վոսֆոր, Ափամիա-Աֆամիա*:

Նոր հայերէնի մեջ ֆ գիրը առկայ է օտարամուտ բառերու մեջ, ինչպէս՝ *ֆետայի, ֆիզիքական, ֆիլմ, ֆոնտ, ֆութապոլ, ֆոլքլոր* եւ այլն, յատուկ անուններու՝ *Ռաֆֆիի, Ֆիմի, կամ բնաձայնական բառերու մեջ՝ ֆշալ, ֆոռալ, ֆոփոիկ, օֆ* եւ *այլն*:

ՅԻՇԱՏԱԿՈՒԱԾ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐ

- Աւետիքեան հայր Գաբրիէլ, Սիւրմէկեան հայր Խաչատուր,
Աւգերեան հայր Մկրտիչ, Նոր բառզիրք հայկագեան
լեզուի, 1836-1867:
- Գարամաճեան Սիմոն, Նոր բառզիրք հայերէն լեզուի, 1910, Կ.
Պօլիս:
- Մալխասեանց Ստեփան, Հայերէն բացատրական բառարան,
Երեւան, 1944-1945:
- Ճիզմէճեան Պետրոս վարդ., Հայերէն աշխարհաբար լեզուի
լիակատար բառարան, Հալէպ, 1954-1957:
- Գայայան Յ. Թ. (Մխիթար Պոնտացի), Բառարան գանձարան
հայերէն լեզուի, Բ. տպագրութիւն, Պէյրութ. 1967:
- Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս, Գանգրունի Հրանդ, Տօնիկեան
Փարամազ Կ., Հայոց լեզուի նոր բառարան, Պէյրութ, 1968:
- Աղայան Էդրուարդ Բագրատի, Արդի հայերէնի բացատրական
բառարան, Երեւան, 1976:
- Ճերէճեան Գնիլ արքեպիսկոպոս, Տօնիկեան Փարամազ Կ.,
Տէր Խաչատուրեան Արտաշէս. Հայոց լեզուի նոր բառա-
րան, Պէյրութ, 1992:
- Կոանեան Անդրանիկ Վրդ., Բառզիրք հայերէն լեզուի, Պէյ-
րութ, 1998:
- Հրաչյա Աճառյանի անվան լեզվի ինստիտուտ, Ժամանա-
կակից հայոց լեզվի բացատրական բառարան, Երևան,
1969-1980:
- Աճառյան Հրաչյա, Հայերէն արմատական բառարան, 1971-
1979, Երևան:
- Ղազարյան Ռ. Ս., Ավետիսյան Հ. Ս., Միջին հայերէնի բա-
ռարան, Երևան, 2009:
- Ղազարյան Ռուբեն Սերոբի, Գրաբարի բառարան, Երևան,
2000:

Զահուկյան Գևորգ, Հայերեն ստուգաբանական քառարան,
Երևան, 2010:

Եղիայեան Արմենակ, Արեւմտահայերէնի ուղղագրական, ուղ-
ղախօսական, ոճաբանական ուղեցոյց, ձեռնարկ՝ Արեւ-
մտահայերէնի պաշտպանութեան յանձնաժողովի, ՊԵ-
ՐՈՒԹ-ԼԻԲԱՆԱՆ (Մեր տրամադրութեան տակ կայ պատ-
ճենեալ օրինակ մը. ՀՀ ԳԱԱ Հր. Աճառեանի անուան լեզ-
ուի ինստիտուտ, արեւմտահայերէնի քաժին):

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ՆԵՐԱԾՈՒԹԻՒՆ3

Ա.- ԶԱՅՆԱԻՈՐՆԵՐՈՒ ԵՒ ԵՐԿԲԱՐԲԱՌՆԵՐՈՒ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

1.- Ա ձայնաւորը եւ անոր գրութիւնը իբրեւ ա եւ այ	9
2.- Ա ձայնաւորը բառին սկիզբը եւ մէջը	9
3.- Ա յօդակապին տեղ՝ ե	10
4.- Ա եւ ե գիրերու երկանութեան այլ պարագաներ	12
5.- Ա-ի կորուստ	14
6.- Ա ձայնաւորը բառավերջին՝ այ	15
7.- Այ-ի երկբարբառային արտասանութիւնը	17
8.- Բառավերջի ա հնչիւնի դիմաց ա	19
9.- Ա ձայնաւորը այլ ձայնաւորներէ առաջ	21
10.- Կրկնակ ա-ի գրութիւնը օտար բառերու մէջ	21
11.- Է ձայնաւոր հնչիւնը եւ անոր գրութիւնը իբրեւ ե եւ է	22
12.- Ե եւ է գիրերը իբրեւ կիսաձայն	23
13.- Ե եւ է գիրերուն բառասկիզբի հնչիւնական հակադրութիւնը	24
14.- Ե եւ է գիրերուն դիրքային եւ ձեւաբանական հակադրութիւնները	26
15.- Ե եւ է գիրերը մէկ բաղաձայնով վերջացող բառերու փակ դիրքին մէջ	28
16.- Խնչպէ՞ս որոշել շեշտակիր փակ դիրքի ե եւ է գիրերը	31
17.- Է>ի հնչիւնափոխութեան բառեր	32
18.- Է>է տառափոխութեան ենթարկուող բառեր	34
19.-Աւանդաբար է-ով գրուող բառեր	40
20.- Է եւ է գիրերը օտար եւ բարբառային բառերու մէջ	43
21.- Է եւ է գիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ	45
22.- Ը հնչիւնը եւ անոր գրութիւնը	45
23.- Ը հնչիւնը բառին սկիզբը	46
24.- Ը հնչիւնը բառին մէջ	47
25.- Ը հնչիւնը վերջին փակ ու բաց վանկերուն մէջ	49
26.- Ը հնչիւնը թուականներու մէջ	51

27.- Ը հնչիւնը օտար բառերու մէջ.....	53
28.- Ի հնչիւնը եւ անոր գրութիւնը	54
29.- Ի ձայնաւորին դիրքերը	55
30.- Ի ձայնաւորին հնչիւնափոխութիւնները	55
31.- Ի հնչիւնը հոլովական համակարգին մէջ	57
32.- Ի նախդիրը	58
33.- Իւ կապակցութեան երեք արժեքները	60
34.- Իւ կապակցութեան հնչիւնափոխութեան պարագա-ները	62
35.- Օ հնչիւնը եւ անոր գրութիւնը իբրեւ օ, ո, ոյ	64
36.- Ո եւ օ զիրերը բառին սկիզբը.....	65
37.- Ո եւ օ զիրերը բառին մէջ	66
38.- Օ հնչիւնին գրութիւնը բառին վերջը՝ ո, օ, ոյ	69
39.- Ոյ հոլովական մասնիկը կցական բարդութիւններու մէջ	72
40.- Օ եւ ո զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ.....	72
41.- Ոյ կապակցութեան չորս արժեքները	73
42.- Շեշտակիր փակ վանկի ոյ երկինչիւնի հնչիւնափոխութիւնը	75
43.- «ույ» եւ «օյ» հնչիւններու գրութիւնը օտար բառերու մէջ	76
44.- Ու կապակցութեան հնչիւնական արժեքները	76
45.- Կրկնակ ու-ի պարագան	78
46.- Շեշտակիր ու ձայնաւորին հնչիւնափոխութիւնը	80
47.- Ե, ի, է, յ+ա կապակցութիւնները	82
48.- Եա, (ա/ն)յեա, (ա/ն)յա, եայ կապակցութիւնները	82
49.- Եա եւ եայ երկինչիւններու հնչիւնափոխութիւնները	84
50.- Իա, (ա)յիա, իայ, էա կապակցութիւնները	85
51.- Ե, ի, է, յ +ո(օ) կապակցութիւնները	86
52.- Էօ ձայնաւորը.....	87

Բ.- ԲԱՂԱՉԱՅՆԱԵՐՈՒ ՈՒՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ

53.- Արեւմտահայերէնի բաղաձայնական համակարգը.....	88
54.- Օտար բառերու տառադարձութեան տարբերութիւնը	90
55.- Գ զիրը օտար բառերու տառադարձութեան մէջ.....	92
56.- Հին ու նոր տառադարձութիւններու հարցը	93
57.- Բ, փ, պ շարքը	94
58.- Մբ օրէնքը	95

59.- Ղր օրէնք	96
60.- Զր օրէնք	97
61.- Ռր օրէնք	97
62.- Փ եւ թ զիրերը ձայնաւորներէ ետք	97
63.- Փ եւ թ (մասամբ՝ պ) զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ	99
64.- Գ, թ, կ շարքը	100
65.- Նզ օրէնք	101
66.- Զզ օրէնք	102
67.- Լզ օրէնք	102
68.-Ղզ օրէնք եւ գէն կապակցութիւնը	102
69.- Ք եւ զ զիրերը ձայնաւորներէ ետք	103
70.- Գ եւ թ զիրերը ածանցներու եւ քարացած ձեւերու մէջ	105
71.- Ք եւ զ (մասամբ՝ կ) զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ	109
72.- Տ, թ, դ շարքը	110
73.- Նդ օրէնք	110
74.- Ռդ օրէնք	113
75.- Ղր օրէնք	114
76.- Զդ օրէնք	114
77.- Ծ զիրը ձայնաւորներէ եւ երկինչիւններէ ետք	115
78.- Շս օրէնք	116
79.- Ժդ օրէնք	116
80.- Դ, թ (մասամբ՝ տ) զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ	116
81.- Ծ, ց, ձ շարքը	117
82.- Նձ օրէնք	117
83.- Ռձ օրէնք	118
84.- Ղձ օրէնք	119
85.- Ցն օրէնք	119
86.- Զայնաւորներէ եւ երկինչիւններէ ետք՝ ց	119
87.- Ցն ածանցներու մէջ	119
88.- Ցն քերականական մասնիկներու մէջ	121
89.- Ց եւ ձ (մասամբ՝ ծ) զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ	122
90.- Ճ, Ձ, Հ շարքը	122
91.- Ռշ օրէնք	123
92.- Նշ օրէնք	123

93.- Ղօ օրէնք	125
94.- Չ եւ Չ զիրերը ձայնատրներէ ետք	125
95.- Չ եւ Չ զիրերը ածանցներու մէջ	125
96.- Չ եւ ս բաղաձայններու շփման տեղը	128
97.- Ժ եւ Չ բաղաձայններու շփման տեղը	128
98.- Խ եւ դ զիրերու հնչինական իրայատկութիւնները	129
99.- Ղ-ի պատմական հնչինափոխութիւնը	130
100.- Խ եւ դ բաղաձայններու շփման տեղը	130
101.- Հ եւ յ բաղաձայնները	132
102.- Յ զիրին երեք արժեքները	133
103.- Ինչպէ՞ս ճանչնալ բառասկիզբի յ զիրը	134
104.- Յ եւ հ զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ	138
105.- Մ եւ ն զիրերու իրայատկութիւնները	139
106.- Լ զիրը	142
107.- Ռ եւ ր	142
108.- ՌԵՐ տառափոխութեան պարագաներ	150
109.- Ը զիրը ածանցներու եւ մասնիկներու մէջ	155
110.- Ռ եւ ր զիրերը նմանաձայնութիւններու մէջ	156
111.- Վ հնչինի վ, ո, ւ, ու գրութիւնները	159
112.- Վ հնչինի գրութիւնը օտարք բառերու մէջ	160
113.- Ֆ զիրը	161
 ՅԻՇԱՏԱԿՈՒԱԾ ԲԱՌԱՐԱՆՆԵՐ	162
 ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ	164

ՅԱԿՈԲ ՉՈԼԱՔԵԱՆ

ԱԻԱՆԴԱԿԱՆ ՈՒՂՂԱԳՐՈՒԹԻՒՆ
(կանոնակարգ եւ խնդիրներ)

«Հայկարլի ՍՊԸ տպարան»
Հեռ. 091 206 115
Զափ՝ 60X84 1/6: Թուղթ՝ օֆսեր:

Երեւան – 2016